

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

**The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ**

SAYI: 31

CİLT: 31

YIL: 20

2016/2

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. Veysel Turan YILMAZ

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Tefvik ALICI
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu (Düzce Ü.)
Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Salim Çonoğlu (Balıkesir Ü.)
Prof. Dr. Hatice Şahin (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Zafer Önler (Çanakkale Onsekiz Mart Ü.)
Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan
(Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
Prof. Dr. Ali Duymaz (Balıkesir Ü.)
Prof. Dr. Aziz Novrozlu (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Adnan Gerçek (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Erhan Gümüş (Eskişehir Osmangazi Ü.)
Prof. İsmail Göğüş (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Mustafa Şahin (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Erdoğan Boz (Eskişehir Osmangazi Ü.)
Prof. Dr. Güner Gülsevin (Ege Ü.)
Doç. Dr. Nuray Özdemir (Abant İzzet Baysal Ü.)
Doç. Dr. Muhsin Yılmaz (Uludağ Ü.)
Doç. Dr. Hülya Taş (Uludağ Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Seher Boykoy (Uludağ Ü.)
Yrd. Doç. Dr. İsmail Yaşayanlar (Düzce Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Şahin Kılıç (Trakya Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Salıhoğlu (İstanbul Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Sayar (Uludağ Ü.)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basimevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA 2016
Tel & Fax: 0224 294 05 31
e-mail: basimevi@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Sayfa

1. Rus Vapurlarının Osmanlı Sularında Denizciliğe Katkısına İlişkin Osmanlı Arşiv Örnekleri (1860-1915)
Fulya DÜVENÇİ KARAKOÇ..... 143
2. Otranto Katedrali Taban Müziğine Bir Bakış
Güven GÜMGÜM..... 157
3. Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanının Tespiti, Belgelenmesi ve Restitüsyonu
İbrahim YILMAZ..... 173
4. Gelenekçi Ekolün Bakış Açısına Göre Sembol, Simge ve İşaret'in Temsil Kategorileri
İ. Naci ZEYREK 195
5. II. Meşrutiyet Döneminde *Serbestî* Gazetesinde Siyaset ve Devlet Üzerine Görüşler
Mehmet Mert SUNAR..... 213
6. Devrim, Binyılcılık ve Ütopya
Mihriban ŞENSES..... 229
7. Meşrutiyet Döneminin Uzun Soluklu Yayınlarından Biri Olarak *Resimli Kitap Dergisi*
Tayfun BARIŞ..... 241
8. Tarihi Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine
Şaban DOĞAN..... 257
9. Nusayri İncancının Piri Muhammed El-Garib ve Kitab-ı Hakayık
Sadettin EĞRİ..... 271
10. Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair
Hatice ŞAHİN..... 291
11. *Ölüm Hükmü* Romanında İnsan İlişkilerinde Psikolojik Bir Yaklaşım
Rahim TARIM 299
12. Teşvik Sisteminin Maden Sektörüne Etkileri ve Güncel Düzenlemeler
Taner ERCAN..... 323

CONTENTS

Page

1. Examples Regarding the Dimension of Marine Transportation and Operation of Russian Ships in The Ottoman Waters According to Ottoman Archives (1860-1914)
Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ..... 143
2. An overview to floor mosaic of Otranto Cathedral
Güven GÜMGÜM..... 157
3. Documentation and Restitution of Bursa Dungeon within the Context of City Wall Dungeons
İbrahim YILMAZ..... 173
4. According to Traditionalist Ecole Perspective Representation Categories of Symbol, Emblem and Sign
İ. Naci ZEYREK 195
5. Ideas on State and Politics in *Serbести* during The Second Constitutional Era
Mehmet Mert SUNAR..... 213
6. Revolution, Millenniumism and Utopia
Mihriban ŞENSES..... 229
7. *Resimli Kitap Magazine* as One of the Long Term Publications of the Constitutional Period
Tayfun BARIŞ..... 241
8. On The Problems Seen in the Studies of Historical Medical Texts
Şaban DOĞAN..... 257
9. The Spiritual Guide Of Nusayria Belief Muhammad Al-Gharib and Kitab-i Hakayik
Sadettin EĞRİ..... 271
10. On Dialect Features of Medical Text Written in Bursa
Hatice ŞAHİN..... 291
11. A Psychological Approach to Human Affair in Elçin Efendiyev's *Ölüm Hükümü [Verdict of Death]* Novel
Rahim TARIM 299
12. The Effects of Incentive System For Mining Industry and Current Regulations
Taner ERCAN..... 323

EXAMPLES REGARDING THE DIMENSION OF MARINE TRANSPORTATION AND OPERATION OF RUSSIAN SHIPS IN THE OTTOMAN WATERS ACCORDING TO OTTOMAN ARCHIVES (1860-1914)

Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ*

ABSTRACT

In the second half of the 19th century, Russia made its presence felt in economic and cultural areas in the Ottoman Middle East. For example, there were 70 Russian schools in Beirut and its vicinity. There were Russian representatives in Beirut Trade Court, too. Russian ships carried 45.112 tons of load from Beirut ports (1894).

Ships setting sail from Odessa sailed to the ports of Istanbul, Izmir, Thessaloniki, Chios, Rhodes, Sidon, Sur, Acre, Haifa, Jaffa, Tripoli, Beirut, Alexandria. After the opening of the Suez Canal (1869), we see that Russian ships passed to Persian Gulf and even Vladivostok (records dated 1884, 1893). The Russian ship running to Isle of Aynaroz (Thessaloniki) carried goods and passengers to the Russian monastery there. There were also Russian ships carrying Caucasian immigrants to the Eastern Mediterranean ports.

The Ottoman central administration and the Russian consuls in the Ottoman port cities monitored problems related to this marine transportation. Although political problems existed and even war periods were lived between the Ottoman State and the Russian Tsardom in this period, it is observed that ethical ruled were obeyed in marine transportation. In 1882, Vasil Bulkof, the captain of the Russian ship called Azof, was given a decoration "on the grounds that he helped an Ottoman ship having lost its way due to fog". Medals were given to "those rescuing the pilgrims from Bukhara in the Russian ship having come into collision with the Mecca ship in the Bosphorus between the Rumelian Fortress and the Anatolia

---

* Dr., Uludağ Üniversitesi, e-posta: fulyaduvenci@yahoo.com

Fortress” (1906). The Russian flagship drifting in Black Sea to the Ottoman shores was given food aid with the permission of the administration (1894). According to the list existing in the Ottoman archives, it is eye-catching that together with various food stuff, 9 barleys of beer, 24 big bottles of champagne and 80 bottles of Bordeaux wine were given to the mentioned ship.

In this study of ours, we will get benefited from Ottoman Provincial Salnames, Ottoman archive documents and relevant literature. We will try to clarify the ports which “Russian ships” stopped by, the amounts of cargo they carried and the dimensions of this marine transportation.

Key Words: Ottoman, Russian, Marine transportation, 19th century, Mediterranean.

ÖZET

Rus Vapurlarının Osmanlı Sularında Denizciliğe Katkısına İlişkin Osmanlı Arşiv Örnekleri (1860-1915)

19. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Osmanlı Ortadoğusu’nda iktisadi ve kültürel alanlarda varlık gösteriyordu. Örneğin, Beyrut ve civarında 70 Rus okulu bulunuyordu. Beyrut Ticaret Mahkemesi’nde Rus temsilciler de vardı. Rus gemileri Beyrut limanlarından 45.112 ton yük taşımışlardı.(1894)

Odessa’dan denize açılan vapurlar İstanbul, İzmir, Selanik, Sakız, Rodos, Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Yafa, Trablus, Beyrut, İskenderiye limanlarına sefer yapıyorlardı. Süveyş Kanalı’nın açılmasından sonra (1869) Rus vapurlarının Basra’ya hatta Vladivostok’a geçtiklerini görmekteyiz. (1884, 1893 tarihli kayıtlar) Aynaroz adasına (Selanik) işlemekte olan Rusya vapuru buradaki Rus manastırına eşya ve yolcu taşıyordu. Doğu Akdeniz limanlarına Kafkas göçmeni taşıyan Rus vapurları da vardı.

Osmanlı merkezi yönetimi ve Osmanlı liman kentlerinde bulunan Rus konsolosları bu deniz ulaşımına ilişkin sorunları izlemekteydiler. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında siyasal sorunlar olmasına, hatta savaş dönemleri yaşanmasına karşın, deniz taşımacılığında etik kurallara uyulduğu görülüyor. 1882 yılında “Azof adlı Rusya vapuru kaptanı Vasil Bulkof’a sisten yolunu şaşırarak Osmanlı gemisine yardımcı olmasından dolayı” nişan verilmişti. “İstanbul boğazında Rumeli ve Anadolu hisarları arasında Mekke vapuru ile çarpışan Rusya vapurundaki Buhara hacılarını kurtaranlara” madalya verilmişti.(1906) Karadeniz’de Osmanlı sahillerine sürüklenen Rus Amiral gemisine yönetimin izniyle gıda yardımı yapılmıştı.(1894) Osmanlı arşivindeki mevcut listeye göre çeşitli gıda malzemesi ile birlikte 9 Fıçı arpa suyu (bira), 24 büyük şişe şampanya ve 80 şişe Bordeaux şarabı dikkati çeker.

Bu araştırmamızda Osmanlı vilayet salnamelerinden ve Osmanlı arşivi belgelerinden ve ilgili literatürden yararlanacağız. “Rus vapurları”nın uğradığı limanları, taşıdıkları yük miktarını ve bu deniz taşımacılığının boyutlarını aydınlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rus, Denizcilik, 19. Yüzyıl, Akdeniz.

Appendix

In 1764, James Watt invented condenser which was the first step toward steam engine and at 1782, he invented double acting rotary steam engine. Until 1787 new machines were used only for steam pumps and textile machines. In 1787, American inventor John Fitch launches a steamboat on Delaware River. This first try was not economically successful. So in 1807 Robert Fulton's paddle steamer "Clermont" navigated on Hudson River and succeeded economically gain. The first steamboat in ocean was at 1809 but the first that finished the ocean trip was in 1819. That was also not a big step because most of the way sailed with canvases. After constructing the first practical steam locomotive at 1814, and inventing ship's screw propeller at 1827; marine technology developed very fastly.¹

Marine Network is up to: Laws, Port Management and City Development

Following the 1774 Kucuk Kaynarca Treaty, Russia obtained the privilege to make free trade in the Black Sea, the Danube, and the Mediterranean.² Russian ships made passenger and merchandise transportation to all the ports in the Ottoman Seas from Trabzon to Beirut. After the opening of the Suez Canal (1869), they sailed even to the ports of Basra and Vladivostok in the Far East. Russia was the first state that had got this privilege. France and England wanted to have the some and gained this by the political clout at 19th century. Anyway, there were European ships in the Ottoman Sea. In this context we should talk about consulates in Ottoman land. On the second half of 18th century, trade, maritime and industrial development made all the states to improve consulate systems. Kucuk Kaynarca Treaty was also the beginning of Russian permanent representative in Istanbul and consulates in Balkans. The number of consulates were expanded very quickly on Ottoman land. This is very important because maritime which is the focus of this paper is connected with trade and mobility that are connected with law. Queue the reasons that make the ambiance propitious for maritime makes us to look at law system firstly. With this, consulate system that makes maritime easy to be used by traders

---

¹ Bernard Grun, *The Timetables of History*, Simon&Schuster, New York, 2005, s.303, 395.

² QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003; STRAYER Joseph, R-Hans W.Gatzke, *The Mainstream of Civilisation*, Fourth ed., New York, 1984; JORGA Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epeçli, C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, Ankara, 1995.

also should be seen. After those, port management and city development that make respectively bureaucratic and physical environment suitable are very important.

The Ottoman order included not only the traditional law order but also the law of foreigners carried out by the consulates. Although this second institution was used mostly for foreigners and minorities, it was also an important basis for those who engaged in commerce in the Ottoman lands.³ About the consuls' great efforts in relation to legal disputes which their own citizens faced when engaging in commerce or staying in the Ottoman lands, there are many examples in Bursa French consulate registers. In the documents which we will examine, there will be examples related to the nature of the communication between the Russian consulates and the Ottoman units.

Port management is developed in the period under discussion. The quarantine practice at the Ottoman ports was a procedure concerning marine transportation. At the ports on the chain of Ottoman coast from Trabzon to Beirut, there were quarantine administrations. Moreover, Russian ships which carried passengers and merchandise were taken under quarantine. For example, a register dated 1894 includes the fact that ships carrying wheat, barley and gas would sail from Odessa to Istanbul after completing their quarantine durations. The fact that kerosene was carried from Odessa to Istanbul is an indication of the existence of a refinery in the Russian area.⁴ A separate tax was taken from ships which were applied the quarantine procedure. In the period under discussion, because of infectious diseases sometimes breaking out, the procedure of quarantine was applied. For example, it is understood that the bootlegged salt shipped from Russian coasts to the Black sea via Batum in 1893 posed a serious threat in infecting cholera.⁵ Again a register dated 1893 includes taking "all passengers to come from the Russian coasts to Sohum and to the border of the province of Trabzon under quarantine at the port of Kavak for ten days".⁶ Moreover, in a

---

³ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişimYayımları, 2004.

⁴ 1853 became a turning point with Polish Ignacy Lukaszewicz who used the petroleum gas lamp. After this date, the importance of petroleum has increased with every passing day. Moreover, in 1861, a businessman named Mirzoeff established the first petroleum refinery in Azerbaijan-Baku. Toward the end of the 19th century, with the invention of the engine running with petroleum, the importance of petroleum was doubled.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Babiâli Evrak Odası (BEO) 30/2215

⁶ BOA BEO 27/2002

register dated 1909, it is stated that "due to the illness of cholera breaking out in Russia, a quarantine cordon was established at the port of Trabzon against those who came from there".⁷ It were the Ministry of Health and the Ministry of Foreign Affairs that dealt with this matter.

City development is an important foot of this triangle that makes propitious ambiance for maritime. Because physical conditions of a port both in the sea and in the land, roads and railway lines corresponding with the port, accommodation choices in the city, the daily life properties for foreigners are all about city development.

Beirut: As an example to see port management and city development in Ottoman Land

And Beirut is a perfect example to see how a city developed for international trading especially because of maritime relations.

1894

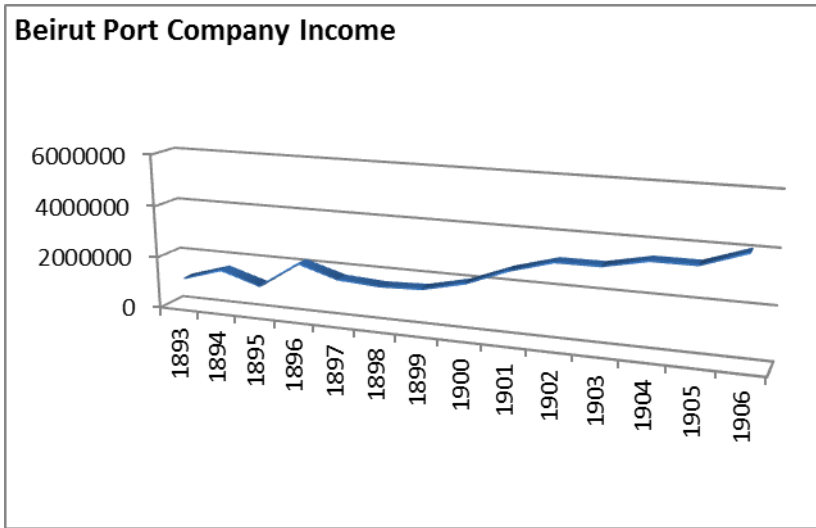
Yük (Ton)			Sefer			Taahhüt Sancak
Toplam	Yelken	Vapur	Toplam	Yelken	Vapur	
102725	45978	56247	2823	2750	73	Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
89558	0	89558	95	0	95	Mısır
76457	0	76457	119	0	119	İngiltere
101449	0	101449	73	0	73	Fransa
54113	877	53236	51	3	48	Avusturya
45112	0	45112	33	0	33	Rusya
12712	5706	006	27	12	11	İtalya
1057	0	1057	1	0	1	İspanyol
3980	0	3980	10	0	10	İsveç Norveç
12894	9540	7354	50	36	14	Yunan
504057	62101	441956	3282	2805	477	Toplam

1899

Sefer Sayısı			Yük (ton)			Sancak ve Bandıra
Yekün	Yelken Gemisi	Vapur	Yekün	YelkenGemisi	Vapur	
142.937	58.281	57.656	2.739	2.562	177	Osmanlı
2.422		2.422	2		2	Almanya
180.528		180.528	230		230	İngiliz
134.732		134.733	94		94	Avusturya
22.461		32.461	32		32	Mısır
247.294		247.294	132		132	Fransız
15.116	9.208	5.908	55	29	26	Yunan
13.455	2.306	11.049	23	9	24	İtalyan
742	742		5	5		Sisam
77.798		77.798	52		53	Rusya
1.359		1.359	1		1	Norveç
849.008		75.120	3.370	2.609	761	Yekün

⁷ BOA BEO 3206/240407

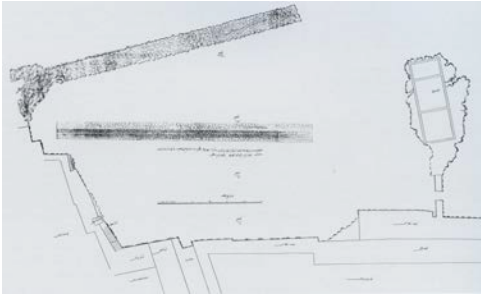
Beirut was the one of the big ports. At the end of 19th century we can see Russian freight density on the tables.⁸ In 1894 the destiny was about 33 sailings and 45 thousand tons of shipment. In 1899 it became 53 sailings including 78 thousand tons of shipment. Russian was firstly sixth then fifth in the ordering. In Beirut example, we can see easily demographical and / or economical mobility. There were lots of sails to Beirut and nearer ports that were done by Russian ships not only for transporting shipment but also human. Trablusşam, Yafa, İskenderiye, Mersin were closer examples of ports near Beirut. We can see friday, saturday, sunday and monday Russian sails, means four times a week sailings from Beirut and these nearer ports also. In 19th century Beirut Salnames, we can see the decreasing of mobility decidedly. Because of this decreasing; after 1899, the sails were written by sorting not type of the ships, but the days of the week. This result was the reason of another circle that represents more people could move and could trade and consequently relations were developed. Improvement was about not only social but also economical because of this circle. We can see the increasing of "Beirut Port Company Incomes" especially after 1898 in the chart, were the reasons of changes in the city.⁹

⁸ Fulya D÷venci Karakoç, *Politics and Modernization in Damascus and Beirut (1860-1914)* Uludag University Doctoral Thesis, 2011, p.141; Cf. Beirut Provincial Salname AESLN 230, p. 389; AESLN 231, p.126.

⁹ D÷venci Karakoç, a.g.t., p.290.

In 1891, Vali of Beirut was İsmail Hakkı Bey. The road between the the port and the city is enlarged by condemnation of the houses. This was an important step but not the only one. Development of railways between the inside areas and the sea was another. In 1890, the port extension begun. There are too many photographs of these strenuous effort in the salnames.

The plan of the port before extension shows the breakwater, locations of the offices authority of the quarantine and the customs, trade establishments, the residence of the port director, the customs pier, and the goods quay. Social and economic growth of the city made the provincial authorities do planning. This is an early city plan of Beirut that took place in the Salnames. These were the facts that improved the trade relations. But on the other hand, there were about 70 Russian schools in and around Beirut in those years. Moreover, there were Russian delegates in the Commercial Court of Beirut as well. So all the developments were interactive.

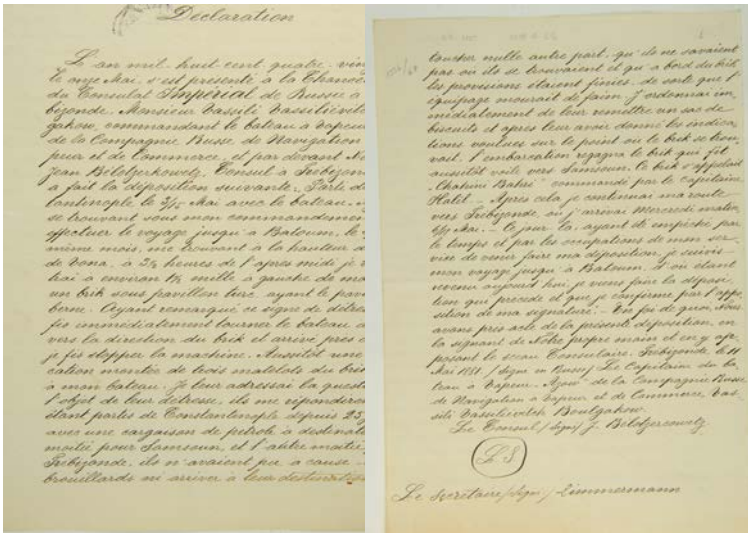
Details About Russian Marine Network on the Ottoman Sea

There is a Russian monastery in the Isle of Ayranoz in the Aegean Sea across Thessaloniki. The "Russian Ferry" coming here regularly carry passengers to conduct religious ceremony. The Ottoman administration raises an objection to the ferry's docking the Isle of Ayranoz instead of the Port of Thessaloniki, which is its quarantine and customs order. According to 1861-dated Ottoman archive document, ferries carrying passengers and cargo to the Russian monastery, which was three hours away from the port of Ayranoz, were allowed to dock the port of Ayranoz instead of the port of Thessaloniki. Moreover, the Ottoman administration assign a physician, too.¹⁰

---

¹⁰ BOA Bab-1 Asafi Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM) 233/60

When making investigations on ferries coming from Russia to the Ottoman ports in the years of 1883 and 1884, we also came across pieces of information about the navigation rules of the period, unexpected events and the Russian consulates. We learn that Vasil Bulkakof, the captain of Azor, one of the "Russian Company ferries running on the Trabzon line in 1883", helped an Ottoman ship. When the Russian ship sailing from Istanbul to Trabzon got the SOS signal from the ship named Sahin Bahri, which was under the captaincy of Halil Kaptan, it made a comeback from its route and pulled alongside of this ship. It was understood that the ship had lost its way and stayed in the middle of the sea for a few days, the crew and passengers had run out of food and drinks. Captain Vasil Burkakof made this Ottoman ship edge in with the shore by giving them some sea biscuits and water, which would be enough for them for a few days.¹¹ Moreover, the Russian captain gave a report about this matter to the Russian consul in Trabzon.¹²

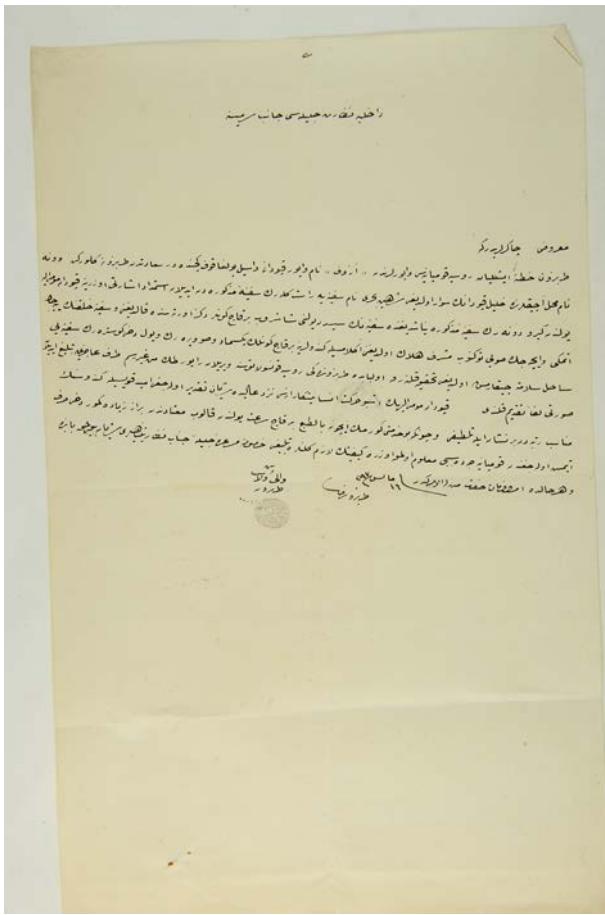

The Ottoman administration considered it appropriate to decorate the captain on the grounds that he spent time and consumed more coal and showed helpfulness by making a comeback from his route during this help.¹³

¹¹ BOA A.MKT.MHM 233/60 13602

¹² BOA A.MKT.MHM 233/60 13603-4

¹³ BOA A.MKT.MHM 233/60

In Ottoman archive records, there is also information about marine accidents in which Russian ships were involved. For example, On April 10th 1867, “a Russian company ship” collided with a passenger ship belonging to the “Fevayede Osmaniye Company” in the Bosphorus. Of the passengers of the Kadikoy ferry, a person of French descent got injured and claimed a compensation. The matter was submitted to the Ottoman “Meclis-i Bahriye” (Maritime Affairs Council). However, on the day of the accident, the Russian ship sailed from Istanbul to Sevastopol. That the Russian ship was allowed to sail despite such an accident might have resulted from either the fact that the claim had not been submitted to the concerned port on that day or the fact that the Ottoman port administration did not function properly. The Ottoman administration wrote a letter to the Russian embassy and

requested them to take necessary action to sit in judgment on the captains of the Russian and the Ottoman ships.¹⁴

In the Istanbul Strait in 1903, another marine accident happened. The Ottoman ship (Mecca Ship) carrying passengers in the strait collided with a Russian Ship between the Rumelian and the Anatolian fortresses. The Russian ship was carrying "Bukhara pilgrims". As it is known, Bukhara was in the area of Turkistan and nearer to Iran. However, it was probably more comfortable for pilgrims here to come to the coasts of the Black Sea or the Caspian Sea and go by ship to Alexandria after taking a journey on the Caspian Sea. The passengers of the Russian ship having an accident in the Strait were unshipped and put up by the Immigrant Management Office in Istanbul. The Ottoman Ministry of Internal Affairs granted 21 officials, who had showed effort about this matter, various awards. Among these were policemen and gendarmeries, port officials, boatmen and others concerned. The Ottoman administration took a close interest in the matter probably because it was pilgrims who were involved in the accident.¹⁵ In older records, we see that Russian ship carried Circassian immigrants coming from Caucasia as well. According to a register dated 1892, "the Circassian immigrants to come from Caucasia to Istanbul via the Russian ship were ordered to be unshipped without transshipping and sent to the place where they would be settled."¹⁶

An interesting register in our hand belongs to the period in which a war was going on between Russia and the Ottoman State. As it is known, in the period following the year of 1877, the wars resulted in heavy consequences in Caucasia and around the Danube River. We understand from a register belonging to the year of 1894 that despite such a negative political and military situation, humanistic aspects of shipping became prominent and a Russian ship was helped. A ship carrying a Russian Admiral, army officers and soldiers had a trouble in the Black Sea and the Ottoman state delivered "14 items of supply of provisions, etc." upon the personal approval of Padishah. From the relevant minute, we also understand that the Muslim Ottoman upper administration delivered such alcoholic drinks as beer, champagne and wine among these provisions as well. It was likely that the aid materials included in the following list were demanded by

---

¹⁴ BOA Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR TO) 494/94

¹⁵ BOA Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.) 924/1

¹⁶ BOA DH. MKT. 1775/12

the Russian ship upon need. Moreover, this list also sheds light on the kinds of foods consumed in a war ship in the mentioned period.¹⁷

Ürün	Miktar
mısır pirinci	130 kg
soya yağı	65 kg
koyun eti	125 kg
sığır eti	113 kg
tavuk	60 adet
hass francala	24 adet
nan+ aziz	215 kg
üzüm	212 kg
kavun	120 adet
fasulye	104 kg
baldıncân	300 adet
arpa suyu (Bira)	9 fiça
şampanya-ın kebir (Büyük Şişe)	24 şişe
bardo (Şarap)	80 şişe

Ürün	Miktar
mısır pirinci	130 kg
soya yağı	65 kg
koyun eti	125 kg
sığır eti	113 kg
tavuk	60 adet
hass francala	24 adet
nan+ aziz	215 kg
üzüm	212 kg
kavun	120 adet
fasulye	104 kg
baldıncân	300 adet
arpa suyu (Bira)	9 fiça
şampanya-ın kebir (Büyük Şişe)	24 şişe
bardo (Şarap)	80 şişe

A register dated 1904 is related to an unfair practice applied to a "Russian ship coming to Chios". It is understood that extra money was demanded unfairly from Russian ships docking and unshipping merchandise

¹⁷ BOA Yıldız Perâkende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı 28/16

at the Isle of Chios located in the Aegean Sea across Izmir in addition to wharfage and harborage. The Russian consul in Rhodes complained this situation to the Ottoman authorities. From the order sent by the Prime Ministry to the "Algeria Bahr-i Sefid Province" (Province of Mediterranean Islands), we understand that the Prime Ministry ordered the matter to be investigated and, if it appeared that they took extra taxes, it would be cancelled and attention be paid.¹⁸

An archive document dated 1883 does not only shed light on the Russian shipping organization in the mentioned period, but it also reveals the docking procedures applied to these ships at the Ottoman ports. According to the concerned record, in 1883, the Russian State had post boats in the Baltic Sea. Of these, a "two-piece and sky- blue painted Russian ship with a tonnage of a thousand eight hundred which was under the captancy of Kazay Kapudan" dropped anchor in front of Istanbul Harem port. The fact that the captain's name and such physical features as having a two-piece structure and being painted sky-blue were specified indicates a description which was valid in that period. The mentioned ship coming from Odessa docked Istanbul Harem port at 11.30 p.m. on March 5 1883, Saturday. It is understood that this post ship was running between Odessa and the Baltic Sea. The Ottoman governmental authorities made an inquiry into the docking ship and found out that it carried 800 male, female and children and it would sail to the Vladivostok port in Siberia at 6 a.m.. It is understood that the Russian ship would sail to the Mediterranean and pass through the Suez Canal and make a long journey. The Ottoman administration recorded that 800 passengers were migrating on their own wills.¹⁹

3 documents dated 1909 and found in the Ottoman prime ministry unit are related to a Russian ship broken into by some boatmen in the Beirut port. The passengers and the crew in the ship docking at the port got disturbed by the happening clash. "The attack claimed to have been done to the Russian ship" was complained by the Russian consul in Beirut to the Ottoman governmental authorities. It was likely that the boatmen acted like this in order to settle the dispute appearing as a result of the unshipping of passengers in favor of themselves. The governorship of Beirut, the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and the Prime Ministry were informed about the matter. The authorities concerned were informed about the incident on the same day via a telegram. The Prime Ministry ordered the governorship of Beirut to have a talk with the consul immediately and state their sorry both

---

¹⁸ BOA BEO 2473/185450

¹⁹ BOA Yıldız Perâkende Evrakı Askeri Maruzat 17/13

in verbal and in written to the Russian consul appropriately. In the meantime, it is understood that the offensive boatmen were punished.²⁰

Conclusion

Many examples showed that the ethical standards of admiralty were very important. Cooperation, supporting, gratification and politeness are easily seen in all examples. They were more important than the military and competition.

BIBLIOGRAPHY

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası (BEO) 30/2215; 27/2002; 3206/240407; 2473/185450; 3215/ 241121; 3193/239432; 3180/238465

Bab-1 Asafi Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM) 233/60 13602-3-4

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR TO) 494/94

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.) 924/1; 1775/12

Yıldız Perâkende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı 28/16

Yıldız Perâkende Evrakı Askeri Maruzat 17/13

DÜVENÇİ KARAKOÇ Fulya, *Politics and Modernization in Damascus and Beirut (1860-1914)*, Uludag University Doctoral Thesis, 2011

GRUN Bernard, *The Timetables of History*, Simon&Schuster, New York, 2005

JORGA Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epeçeli, C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005

STRAYER Joseph, R-Hans W.Gatzke, *The Mainstream of Civilication*, Fourth ed., New York, 1984

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, Ankara, 1995

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

---

²⁰ BOA BEO 3215/ 241121, 3193/239432, 3180/238465

OTRANTO KATEDRALİ TABAN MOZAIĞİNE BİR BAKIŞ

Güven GÜMGÜM¹

ÖZET

İtalya'nın güneyinde Otranto kent merkezinde yer alan Katedralin içinde yer alan mozaikler insanlık tarihinden bir çok farklı konuyu bir arada betimlediği için önemlidir. Farklı coğrafyalarda birbirinden farklı olarak yaşanan olayları bir bütünlük içinde anlatan tek taban mozağıdır. Ağaç insanlığın soy ağacı olarak tanımlanmış, bütün betimlemeler ağaç dalları üzerinde ve dalların aralarına yerleştirilmiştir. Büyük İskender, mitolojik hayvanlar, Adem ile Havva, Nuh'un Gemisi, Babil Kulesi gibi bir çok önemli tarihi konu mozaik üzerinde tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mozaik, Otranto, Italy, katedral, Puglia.

ABSTRACT

An overview to floor mosaic of Otranto Cathedral

Mosaics located inside the cathedral of Otranto which is located in the southern Italy are important because it describes different issues of the history of humanity together. It is the only mosaic explaining in a unity the different events in different geographies. Tree is defined as a family tree of humanity. All descriptions are placed between the branches and on the branches of tree. Very important historical subjects such as Alexander the Great, mythological animals, Adam and Eve, Noah's Ark, the Tower of Babel are depicted on the mosaic.

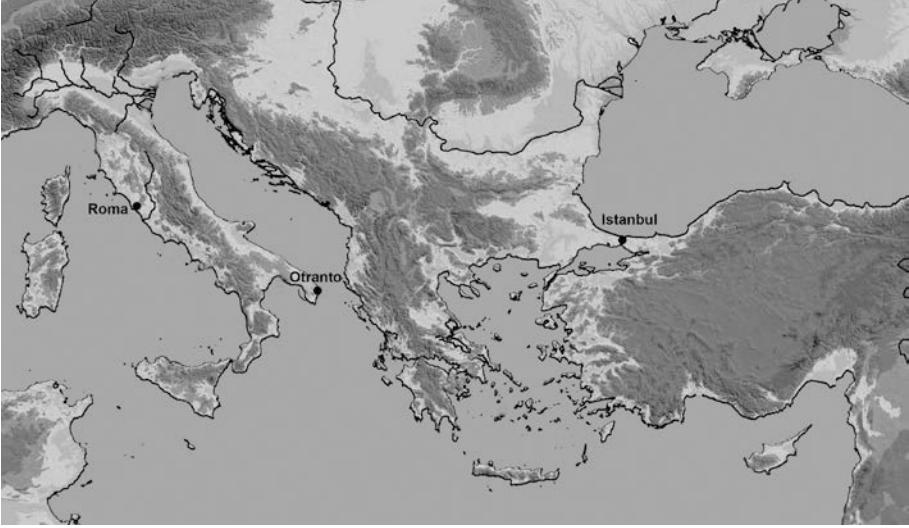
Key Words: Mosaic, Otranto, Italy, cathedral, Puglia.

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü,
e-posta: guvengumgum@yahoo.com

Bu makale Türkiye’de çok az bilinen Otranto Katedrali’nin mozaiklerini² tanıtmaya amacı ile kaleme alınmıştır.

Otranto kenti, İtalya’nın Puglia bölgesinin güneyinde yer almaktadır (Resim 1). Otranto kenti, Roma döneminde doğuya açılan liman kenti olarak kullanılmış ve tekstilde renk olarak kullanılan organik malzemelerin üretim merkezleri içinde olduğu tarihsel kaynaklarda yer almaktadır (Guidobaldi: 263-276).

Resim 1. Genel Harita

Kentin M.S.VII yüzyılda Bizans egemenliği altında olduğu bilinir (Safran:224-225). X. yüzyılda Otranto İstanbul (Constantinopolis) tarafından metropolitanlık seviyesine yükseltilmiştir (Falkenhausen:48-51).

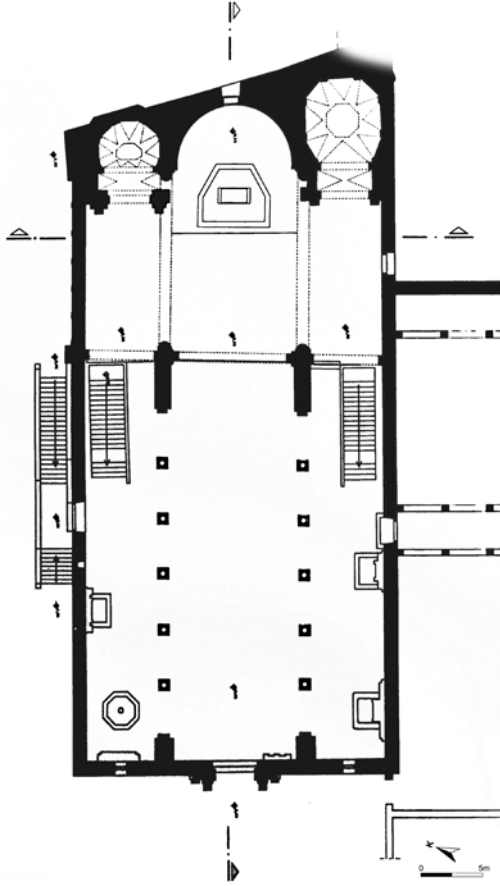
XI. yüzyıldan itibaren kent Norman (Fransız) kültürü etkisi altına girerek doğu ile olan ilişkisi büyük oranda kesilmiştir (Falkenhausen:49).

Mozaiğin bulunduğu Katedral, tamamen yerel taştan inşa edilmiş olan Otranto kent merkezi içinde yer alır. Katedral yapısı taban mozaik döşemeleri ile oldukça iyi korunmuş şekilde günümüze kadar gelebilmiştir. *Cattedrale della Santissima Annunziata* Katedral yapısının İtalyan’ca adıdır. Anıtsal yapı Katedral Piazza Basilica meydanında bulunur.

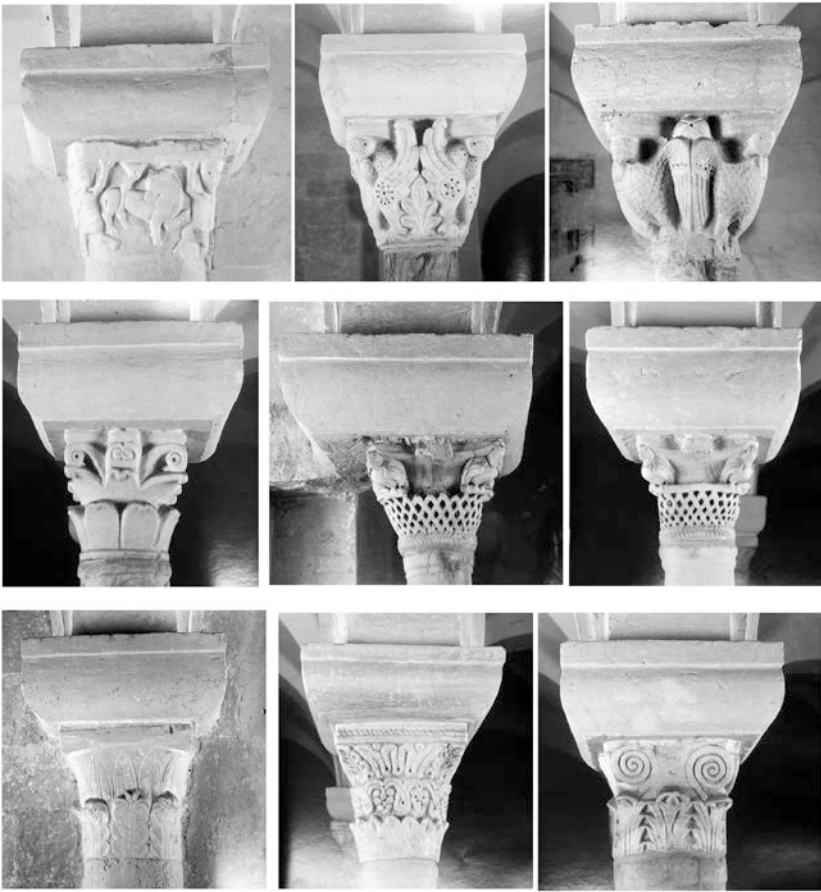
² Gianfreda Grazio, Otranto Katedralinde rahip olarak yıllarca çalışmış ve mozaik ile ilgili birçok kitap yazmıştır.

Katedral, Puglia bölgesinde bulunan Katedraller içinde en büyüğüdür. Anıtsal yapı 54 metre uzunluğunda ve 25 metre genişliğindedir (Resim 2). Üç neften oluşan Katedralin üst örtü sistemi ahşaptır. Anıtsal yapının cephesi Romaneks mimari sitil özelliklerini gösterir. Süslemelerde Barok mimari özelliklerde yapının cephesine hakimdir.

Resim 2. Katedral genel plan (A.Monte), Gianfreda, 2000-2008

Katedral yapısının altında yer alan Kripta mezar odası XI. yüzyıla tarihlenmiştir. Kripta dokuz neften oluşur ve üç apsisi bulunur. 42 adet sütun Kriptanın tonozlarını taşır. Sütunların üzerlerinde bulunan başlıklar birbirlerinden farklıdır. Oldukça zengin işlemeli sütun başlıkları farklı ülkelerden getirilmiştir (Resim 3). XII. yüzyıla ait sütun başlığı katedralin neflerini üçe ayırmaktadır. Duvarlarda fresk kalıntıları bulunmaktadır. Meryem ana isa tasvir edilmiştir (Benedettelli: 653).

Resim 3. Kripta sütun başlıkları

1986-91 yıllarında yapılan restorasyon çalışmalarında mozaik tamamen kaldırılmıştır. Mozaik kaldırıldıktan sonra yapılan arkeolojik kazılarda Geç Roma dönemine ait mozaikler ortaya çıkarılmıştır. Mozaiklerin yanı sıra kaya içine oyulmuş mezarlar da ortaya çıkarılmıştır (D'Elia:121-130, Gianfreda: 10-42, Frugoni: 197-202, Willemsen: 101, Bertelli: 76-84, Carrino: 112-170).

Mozaik büyük bir ustalık eseri olarak karşımıza çıkar. Anıtsal Katedral yapısının taban mozaikleri oldukça zengindir. 800 metrekairelik bir alan üzerinde yer alır (Resim 4)³. Mozaik üzerinde insanoğlunun hayatı ağaç

³ Mozaik'in anlatımını kolaylaştırmak için mozaik üzerinde numaralandırma yapılmıştır. Harfler Mozaik üzerinde bulunan ağaç tasvirleri içindir.

dalları üzerinde yaprak gibi hayat bulmuşçasına anlatılmaktadır. Mozaiklerde toplam altı yaşam ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçlardan en büyüğü ortada bulunan nef üzerinde yer alır (Resim 4 üzerinde A). Diğer ikisi sol nef ve sağ nef üzerinde yer alır (Resim 4 üzerinde B ve C).

Resim 4. Mozaik, genel (Gianfreda, 2000-2008)

Mozaik Katedralin hemen giriş kapısından bir ağacı tasvir ederek başlar ve katedralin diğer ucunda yer alan apsise kadar bu ağacın dalları devam eder⁴. Katedralin giriş kapısında başlayan Mozaik orta nefte (Resim 4 üzerinde A) İnsanoğlunun yaşam ağacı olarak tasvir edilen mozaikte ilk olarak ağacın kökleri arasında ağacın tüm ağırlığını taşıyan iki adet fil tasvir edilmiştir (Resim 4, no 1).

Mozaik planı üzerinde açıklamalar (Patricelli: 47-101) 1 ile 11 arasında numaralanarak tasvirlerin açıklaması daha anlaşılır hale getirilmiştir. Bu tasvirler sırasıyla şunlardır:

Betim 1:İki filin taşıdığı ağaç ikiye ayrılır ve bunların üzerinden yeni dallar çıkararak devam eder. Fillerden biri anne fildir çünkü tam altında yavru fil bulunur (Resim 5). İki fil ağacı taşıırken aynı zamanda iki insan arasındaki savaş mücadelesini izlemektedirler. Savaşçılar yuvarlak kalkan ve uzun baston ile tasvir edilmişlerdir. Fillerin yanında, çıplak bir erkek figürü kırmızı bir ata ters binmiş durumda tasvir edilmiştir. Kırmızı atın kuyruğu hemen yanındaki gri renkli bir atın kuyruğuna dolanmış ve renkli atın yanında ayakta durmuş bir kadın figürü yer almaktadır. Erkek ve kadın birbirlerine bakarak borazan üfleemektedirler. Fillerin kafalarının hemen yanında, şebek tasvir edilmiştir.

Resim 5. Mozaik, Anne fil

⁴ 1163 yapım yılı yazılıdır. 'EX JONATH(E) DONIS PER DEXTERAM PANTALEONIS / HOC OPUS INSIGNE EST SUPERANS IMPENDIA DIGNE' Tercümesi, bu çalışma Gionata'nın hediyesi ve Pantaleonin ustalığı ile şekillenmiş olup, harcadığından daha fazla bir değere sahiptir.

Betim 2: Satranç tahtası (Resim 6), tasvir edilmiştir⁵ (Pasquini:65-76). Satranç tahtasının hemen altında Amazon kadını tasvir edilmiş, bunu bir göğsünün üzerindeki farklı bir parça konulmasından anlıyoruz (Resim 7). Amazon kadını attığı ok ile karşısında bulunan geyiği boynundan vurmaktadır (Pasquini 78-90). Amazon kadının altında kuyruğu uzun ve düğümlü ağzı hortum şeklinde birbirine dolanımlı bir mitolojik hayvan bulunur. Geyiğin altında bir kentauros ağzında üç yapraklı bir bitki tutmaktadır. Ok atan Amazon kadını ile Babil kulesinin arasında ise dört başlı bir aslan betimlenmiştir⁶ (Pasquini:467-478).

Resim 6. Mozaik, Satranç tahtası

⁵ Hayatın taktiksel üstünlükler mücadelesi olarak tanımlar satranç tahtası.

⁶ Dört başlı aslanın 4 büyük dini temsil ettiği bilinir.

Resim 7. Mozaik, Amazon Kadını

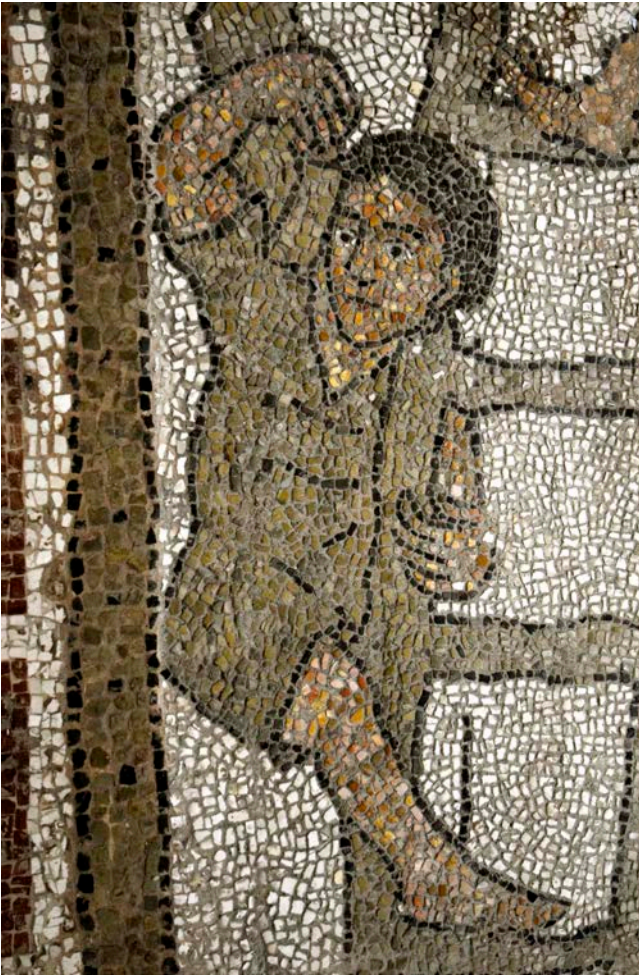
Betim 3: Numara ile gösterilen noktada; at adam (kentauros), tavus kuşu, keçi, balık gibi hayvanvalar tasvir edilmiştir. Bu alanın merkezinde yer alan, Büyük İskender taht üzerinde oturtulmuş olarak tasvir edilmiştir. Oturduğu taht iki kanatlı grifon üzerinde yer alır. Büyük İskender iki elinde ahşaba takılmış et parçalarını grifonları yukarı taşımak için kullanmaktadır (Carrino:335-366).

Hemen üstte bir aslan figürü yer alır. Büyük bir yılan ile mücadele sahnesi bulunmaktadır.

Betim 4: Babil kulesinin inşası tasvir edilmiştir (Molatoli:396-417, Biedermann: 61); Babil kulesi üç burçtan oluşan bir kule olarak tasvir edilmiştir (Resim 8-9). Altta kulenin yuvarlak kemerli bir giriş kapısı gözükmemektedir. Kulenin inşası için muhtemelen ahşap malzemeden yapılmış iki merdiven kuleye yaslandırılmıştır. Kule dama tahtası şeklinde bir dış görünüşe sahiptir. Kule yapımında çalışan 12 işçi tasvir edilmiştir. Kulenin sağ tarafında yer alan işçiler merdivensiz olarak tasvir edilmişlerdir.

Resim 8. Mozaik, Babil Kulesinin inşası (Gianfreda, 2000-2008)

Resim 9. Mozaik, Babil Kulesinde bir işçi

Kulenin hemen üstünde: ağaç kesen 4 kişi tasvir edilmiştir. Ahşabın kesim ve yontma aşamalarına burada yer verilmiştir. Bu dört kişi muhtemelen Nuh peygamberin oğullarıdır. Hemen yanda, Balıklar ve çıplak savunmasız insanlar resmedilmiştir. Balık üzerinde oturan iki figürde tasvir edilmiştir. Balık tutanlardan kurtulmuş olmalıdırlar. Babaları tarafından bir kutu içinde denize atılmışlardır. Burada balık at şeklinde tasvir edilmişlerdir.

Betim 5a: Sol tarafta bir kol uzanmış ve Nuh peygamber bu elin karşısında diz çökmüştür. Diz çöken Nuh peygamberin tam arkasında 5 kişi tasvir edilmiştir. Bu beş kişi ağaçları kesip ahşap doğrama yapmaktadırlar. Biri ağacın kabuklarını soymaktadır. İki kişi şerit testere kullanmaktadır. Diğer iki kişide dikey olarak tutmuş oldukları ahşapları şekillendirmektedir.

Babil kulesinin hemen yanında; Nuh un oğulları (Sam-Ham-Yafes) büyük tufandan sonra suların çekilmesi ile birlikte üzüm bağı dikmektedir.

Betim 5b: Büyük Tufan, Gemi yapımı tasvir edilmiştir (Resim 10). Gemi formundan çok ayaklı masaya benzetilmektedir. Açık ve koyu renkte farklı ahşap kullanımı ile ortaya çıkan kuşaklar net olarak gözükmektedir. Tam arkada iki adet pencere bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli iki pencere arasında iki kişi bulunmaktadır. Hemen üstte üç insan daha tasvir edilmiştir. Gemi içinde boynuzundan anlaşılan bir boğa, ve üç adet küçük hayvan da tasvir edilmiştir. Gemi içindeki, güvercin oldukça belirgin bir şekilde tasvir edilmiştir. Geminin hemen yanında gemiye binmek üzere bekleyenlerin yanı sıra gemiye binmek için hareket eden 12 adet hayvan da bulunmaktadır.

Resim 10. Mozaik, Nuh'un tufan gemisi (Gianfreda, 2000-2008)

Betim 6: Zodiak burada yılın oniki ayı her madalyon üzerinde insan günlük yaşantısında kesitler yer alır. Burada yılın oniki ayı her aya özgü bir meslek ile anlatılmıştır. Aylar Soldan sağa doğru bir şekilde sıralanmıştır. İlk ay ocak ayı; dört ayaklı arkalıksız sandalye üzerinde oturan bir kişi önündeki ateş ile ısınmasını sağlamaktadır. Şubat, ateşte et pişiren bir kişi ayakta tasvir edilmiş diğer eli ile de ateşin üzerinde başka bir kab tutmaktadır. Mart,

arkalıksız sandalye üzerinde oturan kişi vücut temizliği yapmaktadır. Temizliğe ayaklardan başlamıştır. Üstte ise iki balık yer alır. Nisan, koyunlarını otlatmaya çıkartmış bir çoban tasvir edilmiştir. Mayıs, uzun bir elbise giymiş olan bayan muhtemelen salıngaç üzerinde oturmuş ve iki eli ile ağaç dallarını tutmaktadır. Haziran, bir çiftçi tarlasında orak ile buğday biçerken tasvir edilmiştir. Temmuz, elinde ahşap üzerine bağlanmış bir materyal ile buğday dövmektedir. Ağustos, bir ayağı ile üzüm ezen çiftçi diğer eli ile üzüm toplamaktadır. Eylül, bir baston yardımı ile üzümleri ezen bir kişi tasvir edilmiştir, ezilen üzümlerin suyu bir kovaya akmaktadır. Ekim, çift süren bir çiftçi tasvir edilmiş, pulluk tamamen çeken hayvanın ise yalnızca arka ayakları ve gövdesinin bir kısmı gözükmektedir. Kasım, balta ile bir kişi ahşap doğramaktadır. Aralık, muhtemelen domuz olan hayvanı kesen bir kişi tasvir edilmiştir.

Betim 7: Kral Arthur ve atı tasvir edilmiştir. Hemen yanında Kabil ve Habil'in tanrıya hediye sunumu anlatılmaktadır. Hemen yanda Kabil'in Habil'e bir sopa ile vurması sahnesi yer alır. Bu temanın hemen yanında, Kral Arthur un önünde bir melek muhtemelen Aden bahçesini korumaktadır.

Betim 7a: Eden'in bahçesi, Adem ve Havva'yı cennetin dışına çıkartılırken betimlenmiş. Hemen altta cennetin kapısında nöbetçi bulunmaktadır, elinde bir baston⁷ ile (kapı iki renkli) betimlenmiştir.

D harfi ile gösterilen yerde bir ağaç ve bu ağacın önünde bir çıplak insan yer almaktadır bu insan yaprağı tutmaktadır (muhtemelen Hz. Adem).

E harfi ile gösterilen yerde küçük bir ağaç ve ağacın dalında bir kuş yer almaktadır. Yanında yer alan çıplak insan tasviri Havvaya ait olmalıdır.

Betim 8: 16 adet madalyon tasvir edilmiştir. Madolyonlar içinde Kentauros dan, ejderhaya farklı hayvanlar tasvir edilmiştir. En alt sıranın ortasında yer alan iki madolyanda Adem ve Havva yer almaktadır. İki madolyonun tam ortasında yer alan ağaç (Plan üzerinde F), üzerinde ağacın boyu uzunluğunda yer alan ağaca dolanmış bir şekilde tasvir edilmiş bir yılan yer alır. Yılan ağaç üzerindeki meyveyi Havva ya doğru uzatmıştır.

Betim 9: Katedralin sağ nefi tabanında yer alan mozaığın tam ortasında bir ağaç yer alır (Plan üzerinde C). Mozaığın alt kısmı tam olarak iyi korunamamıştır. En alt sırada aslan figürleri bulunur, kentauros ise hemen yanında yer alır. Küçük bir hayvanı yutmak üzere olan büyük bir yılan iki ayağı üzerine kalkan aslan tarafından ısırılmıştır. Ağacın tepesinde insan figürleri yer alır. Ağacın en üst tepesinde ortada bir erkek figürü, 4 sıra üçgen mermerden yapılmış yuvarlak bir mermer etrafında yer alan bir diskî kafasının üzerinde taşımaktadır. Atlasın dünyayı taşıması tasvir edilmiştir

---

⁷ Tau; baston şekli

(Resim 11). Solunda ağaç dalları ile kolları bağlı çıplak bir erkek figürü yer alır. Buda muhtemelen Apollon olmalıdır. Atlas figürünün sağ tarafında arkalıksız bir sandalyede oturan ve elinde yazıt tutan biri tasvir edilmiştir. Bu kişi Nemrut olmalıdır. Bunu üzerindeki yazıttan anlıyoruz. Hemen yanındaki erkek figürünün yalnızca bir bölümü görülmektedir.

Resim 11. Mozaik, Atlasın dünyayı taşıması

Betim 10: Katedralin solunda yer alan nef üzerinde yer alır. Buradaki mozağin tam ortasında bir ağaç bulunmaktadır plan üzerinde B. Ağaç en altta bir boğanın üzerinde yükselir. Boğanın hemen yanında üç başlı mitolojik bir hayvan bulunmaktadır. Bu mitolojik hayvanlardan birinin ağzında bir bitki bulunmaktadır. Boğanın arkasında yer alan kırmızı boyalı erkek yukarıda yer alan elinde terazi tutan meleği işaret etmektedir. Meleğin hemen yanında krater formunda bir cismin içinde ters duran bir insan figürü yer alır. Hemen üstte çocuk yiyen yılanlar bulunur. Üstte yer alan ayakta yer alan genç figürü ağaç dallarını tutmuştur. Hemen yanındaki bayan figürü ellerini ağaç dallarına doğru kaldırmıştır. Plan üzerinde yer alan betim:10 da İshak ve Yakup ve Hz. İbrahim yer alır. Arkalıksız sandalyede oturmuşlardır. Kucaklarında oğulları ile birlikte tasvir edilmişlerdir. Aynı hizada ağacın sağ tarafında elleri ve ayakları bağlı bir erkek figürü tam önünde yer alan yılan üzerinde oturmuş şeytana hesap verir gibidir.

Betim 11: Katedralin apsis kısmıdır, burada Ninova kentinin yıkılışını ilan eden yazıt ve yazıtı elinde tutan Hz. Yunus tasvir edilmiştir 11a. Bir balıkçı teknesi ve teknenin üzerinden yunusun denize atlaması ve daha sonra balıklar tarafından yutulması olayı anlatılmaktadır. Apsisin diğer yerlerinde Savaşçı yaban domuzu öldürmektedir. Samson kişiliği de apsis üzerinde yer almaktadır. Saldırmaya hazır hayvanlar tasvir edilmiştir. Aynı yerde keçi, maymun ve eşek tasvir edilmiştir.

Otranto mozaïği bazı noktalarda yıpranmaya uğramışsa da, İtalya'da bulunan ortaçağ mozaikleri içinde korunarak günümüze gelebilmiş olanların içinde en iyi durumda olanıdır. Tüm tasvirler bir bütünlük içinde okunabilmektedir.

Katedral yapısının içinde dua etme alanını süsleyen bir halı görevi gören mozaik işlediği konularla doğu özellikleri taşır. Bu özelliğini eski ahit'e borçlu olmalıdır. Presbiterio dan apsis apsis den neflere doğru uzanan mozaïğin, altarı üzerinde yer alan basamağın altında bulunan yazıt 1163 ü işaret etmektedir. Bu tarih mozaïğin yapımının tarihi olarak kabul edilebilir.

Mozaïği önemli kılan ve diğer mozaiklerden ayırt eden unsurlar bulunur. Bu unsurlardan bir tanesi bir mimari yapı için yapılan mozaïğin yapıldığı şekilde korunarak günümüze gelebilmesi ve orjinal yerinde kullanılmasıdır. Diğer bir unsur aynı mekan içinde bir bütünlük göstermesidir. Mozaik insanlık tarihini anlatan bir kitap gibidir.

İnsanlık tarihi içinde yaşanmış önemli olayları herhangi bir kronoloji ve konu ayrımı yapmadan sıralamıştır. İnsanlık tarihinin köklerinin ağaç kökleri ve dalları ile özleştirilmesi oldukça ilginçtir. Orta nef üzerinde yer alan en büyük ve merkezde bulunan ağacın filler tarafından taşınması, fillerin uzun yaşamı ve kadimliği ile bağlantılı olabilir. Hellen dünyası için öneme sahip olan Amazon savaşçısının santranc tahtası yakınında yer alması

savaş ve stratejiyi akla getirmektedir. Helenizmin tarihinde önemli yere sahip olan Büyük İskenderin unutulmamış olması önemlidir. Büyük İskenderin üzerindeki elbiseler Bizans imparatorlarını anımsatmaktadır. Babil kulesinin inşa edilmesi tasviri mozaik içinde ana konulardandır. Hz. Nuh'un gemi yapım aşaması ve canlıları büyük tufandan kurtarması konusu mozaikle tekrar hayat bulmuştur. Adem ve Havvanın, cennetin bahçesinde yasağa uymayarak meyve yemeleri ve yılanın şeytanla özdeşleştirilmesi anlatılmıştır. Asur devletine başkentlik yapmış olan Ninova kentnin Hıristiyan toplumlar açısından önemi bilinmektedir. Ninovalı olan Hz. Yunus'un kendi kentinin yıkılışını halkına okumasının istenmesi apsis kısmında resmedilmiştir.

Mozaığın yapım tekniği Roma ve Bizans dönemi teknikleri kadar iyi değildir. Şekiller basit bir ustalıkla karşımıza çıkmaktadır. 12. Yüzyıl mozaik ustalarının artık devam edemediği bir dönem olarak bilinir (Falkenhausen:50-51).

Mozaığın vermek istediği mesaj oldukça önemlidir. Verilmek istenen mesaj doğuya dönük olan yüzün batıya doğru çevrilmeye başlamasıdır. Eski ahit ile bağlantının kesilmeye başladığı ve batı düşüncesinin hakim olmaya başladığının da ifadesidir.

KAYNAKLAR

- Benedettelli Marcello (1999), La Cattedrale di Otranto; Il restuaro del mosaic pavimentale. In Geloo, C., Jacobitti, G. (a cura) Castelli e cattedrali di Puglia a cent'anni dall'Esposizione Nazionale di Torino. Catalogo della mostra tenuta a Bari.1999, s.653.
- Gioa Bertelli (1996), Rivestimenti pavimentali in Puglia, in studi onore di Michele D'elia, Archeologia, Arte, Restauro e Tutela Archivistica, a cura di C. Gelo, Matera, 1996, ss.76-84.
- Biedermann Hans (1991), Enciclopedia dei Simboli, s.61.
- Carrino Rachale,1995, L'Ascensione di Alessandro tra oriente e ocidente, in XLI corso di Cultura sull'Arte ravennate e bizantina Ravenna1995, ss.335-366.
- Carrino Rachale (2001), Mosaici pavimentali dell'XI e XII secolo in Puglia; committenza, artefici e musivari, in Actes du VIIIeme Colloque international pour l'Etude de la mosaïque Antique et Medievale, Lausanna 2001, ss.112-170.
- D'Elia Michele (1977), Il mosaic pavimentale della cattedrale di otarnto. Cronaca di un resturo, in Quederni Medievali, 3, 1977, ss.121-130.
- Falkenhausen, (1978) La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all'XI secolo, Bari 1978,ss. 48-51.

- Frugoni Settis, (1980), *Il mosaico della cattedrale di otranto in belli D'Elia* (a cura di), *La Puglia fra Bizansio e l'Occidente* 1980, ss.197-202.
- Grazio Gianfreda (1996), *Cattedrale di Otranto: diario di un restauro*, 1996, ss.10-42.
- Grazio Gianfreda, (2008), *Il Mosaico di Otranto*, *Biblioteca Medievale in Immagini*, edizioni del Grifo, 2008.
- A.Guglia Guidobaldi (1998), *Pavimento*, in *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, Vol.IX, Roma 1998, ss.263-276.
- Molatoli Buruni (1935), *Monumenti e opera d'arte nell'isola di S.Nicola delle Tremiti* 1935, ss.396-418.
- Pasquini Laura, (2005) *Il leone quadricorpore nel mosaic pavimentale della cattedrale di otranto*, 2005, ss.467-478.
- Pasquini Laura, (2006) *Il gioco degli scachi nel mosaic medievale gli esempi di Pesaro, otranto e Pienza*. In Angelelli C., (a cura di) *Atti dell'XI Colloquio*, Ancona, Tivoli, ss.65-76.
- Pasquini Laura (2007), *L'Amazzone, demone della diversita nella Leggenda del prete Gianni e nel pavimento musivi della cattedrale di otranto* *Annali online di Ferrara* 2007, ss.78-90.
- Patricelli Grazia (2012), *Otranto Cattedrale dell'Annunziata Il mosaic pavimentale*, 2012, ss.47-101.
- Safran Linda (1992), *San Pietro at Otranto*. *Byzantine Art in South Italy*, Roma, 1992 ss. 224-225.
- Willemsen Carl A., (1980) *L'enigma di Otranto. Il mosaic pavimentale del Presbitero Pantaleone nella Cattedrale*, Congedo, 1980, s.101.

ŞEHİR SUR ZİNDANLARI KAPSAMINDA BURSA ZİNDANININ TESPİTİ BELGELENMESİ VE RESTİTÜSYONU

İbrahim YILMAZ*

ÖZET

Orta çağ şehir surları içinde, sur mimarisini oluşturan beden duvarları, şehir kapıları ve kulelerin yanında zindan bölümleri de yer almaktadır. Bursa mimarlık tarihinin önemli yapıları arasında bulunan şehir surlarında, kazı çalışmalarıyla ortaya çıkartılan zindan, savunmanın güç olduğu şehrin batı ucunda hisar gibi iyi korunan bir alanda tasarlanmıştır. Bursa zindanının antik şehir dokusunun bir parçası olarak belgelenmesi ve bulgular ışığında değerlendirilerek, şehir surlarında ve kalelerde bulunan diğer zindan yapıları arasındaki yerinin belirlenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, kültürel mirasın korunması amacıyla, zindanın müze ve sosyal tesis fonksiyonuyla yeniden kullanımını sağlayacak restorasyonu için hazırlanan rölöve ve restitüsyon çalışmaları anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zindan, Bursa Zindanı, Şehir Surları, Kültürel Miras, Restitüsyon.

ABSTRACT

Documentation and Restitution of Bursa Dungeon within the Context of City Wall Dungeons

The medieval town within the walls, the walls that form the architecture of the main walls, the dungeon is located beside the city gates and towers. On the city walls among the important buildings of Bursa's history of architecture, dungeon that was discovered by excavations, was designed where it was difficult to defend at the west end of the city. The main purpose of this work is to determine the place of

---

* Dr. Mimar, ibrahimyilmaz@uludag.edu.tr

Bursa Dungeon among other dungeons within the city walls and castles with the help of documentation of Bursa Dungeon as part of the fabric of the ancient city and evaluation in the light of findings. In this context, in order to protect the cultural heritage, survey and restitution projects that were prepared for the restoration project as the re-use of the dungeon as museums and recreational facilities will be described.

Key Words: *Dungeon, Bursa Dungeon, City Walls, Cultural Heritage, Restitution.*

1. GİRİŞ

Zindanlar ortaçağ şehir surları içinde bulunan, hürriyeti kısıtlayıcı cezaların yanında bedeni cezalarında uygulandığı kapalı mekanlardır. Şehir surları ve kaleler içinde yer alan zindanlarla ilgili olarak günümüzde yeterli bilimsel çalışma yapılmadığından, zindanlar hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kemal Daşcıoğlu (2006) tarafından hazırlanan “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi’nin durumu” başlıklı makale ile, Saadet Tekin (2001) tarafından hazırlanan “19.yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış” isimli makaleler, sınırlı da olsa bu konuda yapılmış özgün araştırmalardır. Ancak bu çalışmalar, Geç Osmanlı’da batılılaşma hareketlerinin başladığı ve 1831 yılında hapishaney-i umumiyenin kurularak zindandan hapishaneye geçiş dönemlerini kapsadığından, bu eserlerde daha eski çağlara ait zindanlar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, Bursa şehir surları içinde yer alan zindana ait bulguların, eski çağ zindanlarıyla ilgili yapılan literatür araştırmalarıyla desteklenerek değerlendirilmesi çalışmanın önemini daha da artırmıştır.

Bu bağlamda, Bursa zindanı restorasyonu kapsamında, bu makalenin yazarı tarafından yapılan tespit, belgeleme ve röleve çalışmalarının yanında zindana ait restitüsyon projeleri de hazırlanmıştır. Bu çalışmada, binlerce yıl öncesinden gelen zindanın bir kültür varlığı olarak belgelenmesi, güncel bir fonksiyonla yeniden kullanımını sağlayacak restorasyonuna temel oluşturan röleve ve restitüsyon çalışmaları anlatılacaktır. Ayrıca bu kapsamda, elde edilen bilgiler ışığında eski çağ zindanlarının kullanım amaçlarına göre sınıflandırılması yapılarak, Bursa zindanının diğer zindan yapıları arasındaki yerinin belirlenmesine de çalışılmıştır.

2. ZİNDAN VE ZİNDAN TÜRLERİ

Zindan, tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer anlamına gelmektedir (Tdk 1998; s.2516). Ortaçağlarda zindanlar, hürriyeti kısıtlayıcı ve bedeni cezaların infaz edildiği tersane, kale ve hisarların içinde

yer alan ve genellikle antik şehrin dış bölümlerinde yerin altında veya yerin üstünde inşa edilmiş, içinde hücreleri bulunan mimari yapılardır. Zindanları suçun türüne ve bulunduğu yere göre saray, tersane ve kale zindanları olarak sınıflandırmak mümkündür (Daşcıoğlu 2006; s. 55).

Tersane zindanları: Bu zindanlarda daha çok esirler, kürek mahkumları, suçlu tersaneliler ve bahriyeliler tutulmuştur. Bu konuda bilgi veren Osmanlı dönemine ait bir arşiv belgesinde (Belge 1), Ordu-yu hümayundan gönderilip tersane zindanına teslim edilen kırk dokuz adet Rus esirlerinin isim ve eşgallerinin mübeyyin defterine işlendiği belirtilmektedir. Diğer bir belgede (Belge 2), tersane zindanındaki İspanyol esirlerden ölen Antonoğlu Covani'nin tersane Emini Hacı Mehmet Vahid ve Kethüdası ve Kasımpaşa Mahkemesi Naibi ve sairleri tarafından yapılan muayenede eceli ile öldüğü anlaşıldığından kaydının silindiği belirtilmektedir. Tersane zindanında tutulan esirlerin bazen sarayda hizmetli olarak kullanıldığını gösteren bir belgede (Belge 3), Yeni Saray'da Enderun-ı Hümayun'da hizmet eden miri üseradan İspanyol Anton Renar Francesko vefat eylediğinden yerine tersane zindanından sağ ve tuvana Alikorneli Anastas Yalı ismindeki esirin gönderilmesi istenmiştir.

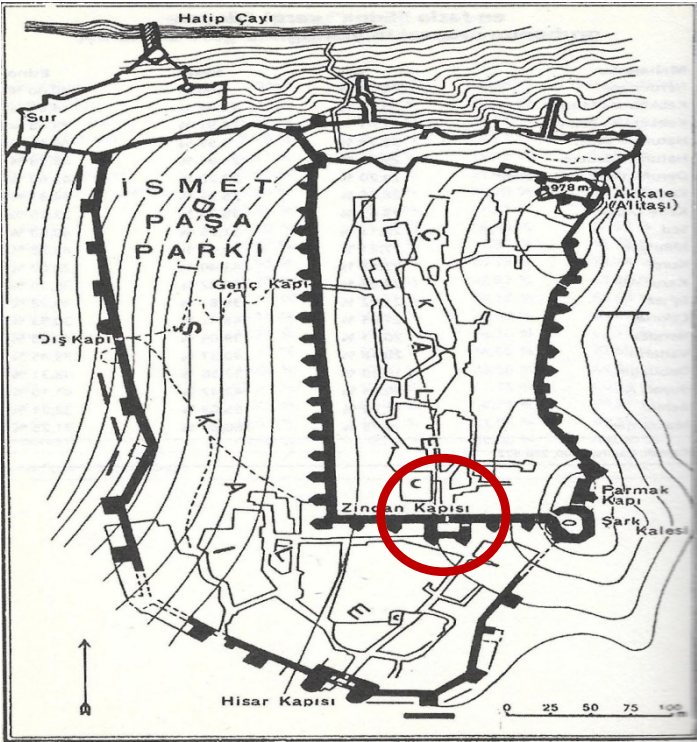
Saray zindanları: Bu zindanlar yöneticilerin bulunduğu sarayların genellikle toprak içindeki bodrum katlarında bulunmaktadır. Bu zindanlarda çoğunlukla saray içinde suç işleyenler hapsedilmiştir (Burger 2009; s. 222).

Kale zindanları: En önemli zindan türü kale zindanlarıdır. Bu zindanlar ortaçağlarda, devletin farklı bölgelerinde kontrol altına alma, gözetleme, geçişi düzenleme vb. amaçlarla koloniler şeklinde kurulmuş ve etrafı sur duvarlarıyla çevrili ileri karakol vazifesi gören kalelerin ve hisarların içinde bulunan zindanlardır (Burger 2009; s.223). Bu tür zindanlar iç şehrin dışında, ancak iç şehir veya iç kale ile bağlantılı ve büyük kulelerle hisar gibi korunan bölümlerde bulunmaktaydı (Burger 2009; s. 223). Bu nedenle bu zindanları hisar zindanları olarak da tanımlamak mümkündür. Kale zindanları kendi içinde 3'e ayrılmaktadır. Bunlar;

1. Kale avlusunda zemin üstünde bulunan zindanlar; Sinop kalesi zindanı bunun önemli örneğidir. Sinop Kalesi, M.Ö. I. yüzyılda Pontos Kralı Mitridates tarafından yaptırılmıştır. Selçuklular döneminde bir iç kale yapılmış, gerekli görülen yerlere de burç ve kuleler inşa edilmiştir. Bu iç kalenin güneyinde Sinop Zindanı bulunmaktadır (Ünal 1994; s.795). Sinop Zindanı ilk dönemlerden itibaren kalebentlik, sürgün ve kürek cezalarının uygulandığı merkezlerden birisi olmuştur (Daşcıoğlu 2006; s.74). Üsküp Kalesinde bulunan zindan da iç şehirden iki sur arasına çıkılan kapının batı yanında ve zemin üstünde yer almaktadır.

2. Kule içinde bulunan zindanlar; Kale veya hisar içinde bulunan bu zindanlar, kaleyi koruyan kulelerin katlarında bulunmaktadır. Kule içinde

bulunan zindan odaları kulelerin mimari formlarına göre dörtgen, daireysel veya üçgen biçimli olmaktadır (Zeune 1999; s. 314). 1569 yılında inşa edilen Hatay-Payas Kalesi örneğinde olduğu gibi, kaleyi koruyan 4 adet daireysel kulenin avludan girilen ilk katlarında zindan odası bulunmaktadır. Ankara Kalesinde bulunan zindan da kule zindanları için önemli bir örnektir (Şekil 1).

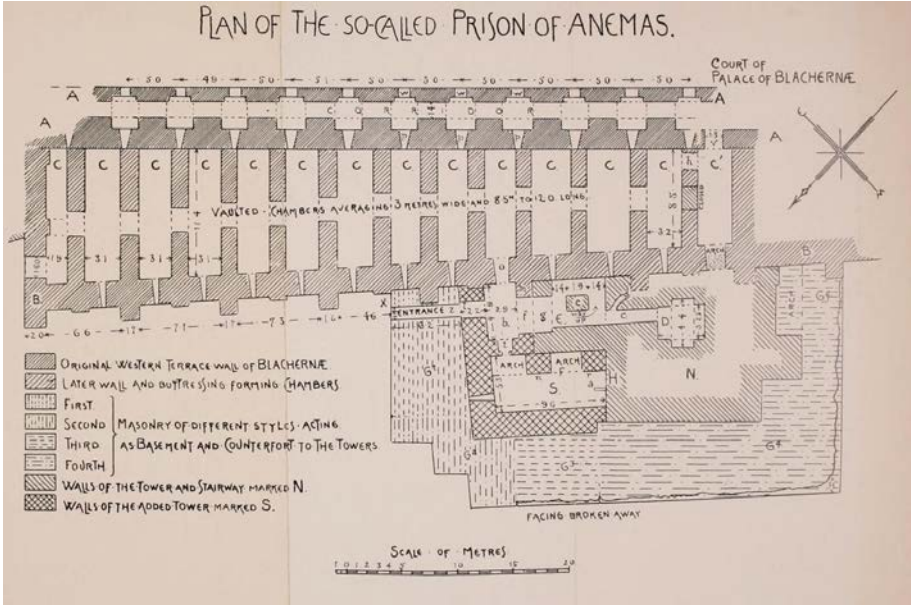

Şekil 1: Ankara kalesinde kule zindanının yeri

Burada, iç kaleden girilen ve hisar gibi korunan alanda, iki büyük kulenin içinde zindan odaları bulunmaktadır. Yedikule Zindanı da bu tür zindanlara örnek teşkil etmektedir. Burada iç kaleye giren Altın Kapısı'nı koruyan güney kulesi zindan olarak kullanılmıştır.

3. Kule bağlantılı yer altı zindanları; Bu zindanlarda toprak altında bulunan zindan odaları bir koridor ile kuleye bağlanmaktadır. Bu yüzden, bu zindanları kule bağlantılı yer altı zindanları olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu zindanların yer altında ve şehrin ayrı bir bölümünde yer almasının esas nedeni, işkence sırasında çıkan seslerin şehirden duyulmasının engellenmek istenmesidir (Burger 2009; s. 230). Bu

zindanlara önemli bir örnek olarak, Bizans döneminden kalan Anemas zindanları verilebilir (Şekil 2).

Şekil 2: Anemas Zindanında kule bağlantılı yer altı hücrelerin bulunduğu kısmın planı (Burger 2009; s. 228)

Şekil 2’de de görüldüğü gibi, Anemas Zindanları yer altında 14 adet zindan hücresinden oluşmaktadır. Burada, kuleden açılan bir koridorla zindan hücrelerinin sıralandığı alana girilmektedir. Anemas Zindanları Blachernea Sarayı’nın bir parçası olduğundan aynı zamanda saray zindanı olarak da tanımlanması mümkündür.

İstanbul’un Haliç tarafında gemiler kapısının yanında bulunan zindan da kule zindanları için önemli bir örnektir. Burada her hangi bir suçtan dolayı idamına karar verilen yeniçeriler ile borçlarını ödemeyenler tutulurdu. Harun Reşid zamanında elçi olarak gönderilen İmam-ı Hüseyin soyundan Seyyid Cafer’in Bizans İmparatoru tarafından burada şehid edildiğinden bu kuleye Bab-ı Cafer adı verilmiştir. Bizanslılar zamanında da zindan olarak kullanıldığı bilinen bu kule, 1831 yılına kadar aynı hizmeti görmüştür (Daşcıoğlu 2006; s.56).

Eski çağlarda zindanlarda uygulanan cezalar genellikle bedeni cezalardır, yani işkencedir. Bedeni cezaların eski medeniyetlere dek uzanan tarihi bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Şehir surları içinde bulunan bu yer altı zindan odalarının kule ile olan bağlantısının nedeni, kulede tutulan bedeni cezaya mahkum olanların cezaların uygulanacağı mekana

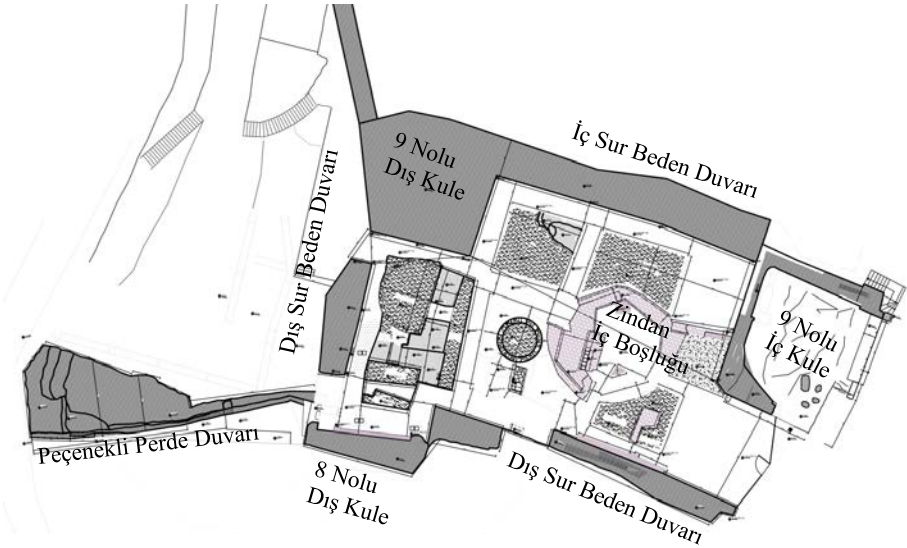
getirilmesinin sağlanmasıdır (Burger 2009; s.230). Eski çağlarda görülen diğer ceza türü ise, hapis cezalarıdır. Hapis cezalarının da bedeni cezalar kadar tarihi bir geçmişi olduğu muhakkaktır. Eski çağlardan itibaren görülen hapis cezasının Roma hukukunda, bazı Arap toplumlarında ve eski Türklerde de uygulandığı bilinmektedir (Hülagu 1996; s. 5). İslâmiyet döneminde gerçek anlamda hapis cezası ve hapishane uygulaması Hz. Ömer döneminde başlamıştır (Bardakoğlu 2004; s.54). Ancak hapishanelerin bir kurum haline gelmesi Emeviler döneminde gerçekleşmiştir. İslâm hukukunda hapishane olarak nitelenen yerlerin, hürriyeti bağlayıcı cezanın infaz edildiği yer anlamında bir cezaevi olarak tanımlanması mümkün değildir (Daşcıoğlu 2006; s.54). Çünkü İslâm hukukunda hürriyeti bağlayıcı ceza bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yerlerin bir tutukevi, cezaların infazına kadar suçluların tutuldukları yerler olarak değerlendirmek gerekir (Demirbaş 2005; s.28). Batıda, hapis cezası ise, kilise hukukunun ortaya çıkardığı bir cezadır. Dolayısıyla batıda ilk hapishaneler kilise bünyesinde manastırlarda açılmıştır. Ahlsızlık yapan rahip ve rahibeler manastırın çalışma evlerine kapatılmıştır. Hapis cezasının ilk olarak manastırlarda uygulandığı bilinmekle birlikte 13 ve 15. yüzyıllarda bazı şehirlerde bir yaptırım-tehdit şekli olarak bulunduğu bilinmektedir. Tarihi gelişim sürecinde gerek İslâm gerekse Hristiyan dünyasının ilk hapishanelerinin ilkel şartlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bugünkü manada ilk hapishane 1595 yılında Amsterdam'da erkekler için açılmıştır. Ardından 1597'de kadınlar için de bir hapishane yapılmıştır. Bu cezaevleri tüm Avrupa ve daha sonra Amerika için de örnek teşkil etmiştir. XVI. yüzyıldan sonra yapılan hapishanelerde hücre sistemi uygulanmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında itibaren hem ceza hukuku hem de hapishanelerin şartları konusunda reform çalışmalarına başlanmıştır (Demirbaş 2005; s.28). Osmanlı devletinde hapis cezası ve uygulaması ilk İslâm devletlerinininkine benzer bir seyir takip etmiş, başlangıçta asli ve yaygın bir ceza olarak görülmemiş, giderek yaygınlık kazanmış ve çeşitli infaz yöntemleri ortaya çıkmıştır (Bardakoğlu 2004; s.63). Bilindiği üzere Osmanlı ceza hukuku şer'i ve örfi hukuk kurallarını içermektedir. Hapis cezası da örfi hukuk içerisinde yer almakta, kanunname ve adaletnamelerle düzenlenmektedir. Ta'zir cezaları arasında görülen hapis cezasının verilmesinde hâkimin, uygulanmasında ise ehl-i örfün geniş yetkileri vardır. Yetkililerin zaman zaman hapis cezasıyla ilgili düzenlemelere gittiği görülmektedir (Aydın 2004; s.479). Osmanlı ceza hukukunda hafif ve orta derecedeki suçlar için para cezasının yanı sıra hapis cezasının da çokça uygulandığı, ağır suçlar için ise XVI. yüzyıldan itibaren kürek, XVIII. yüzyıldan itibaren de kalebentlik cezasının uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu cezaları bir nevi hapis ve sürgün cezası şeklinde değerlendirmek gerekir (Heyd 1973; s. 303). Osmanlı Devleti'nde hürriyeti kısıtlayıcı cezalar arasında yer alan

hapis cezasının infaz edildiği yerler kale ve hisarların içlerinde bazılarında kadınlar için de bölümler bulunan zindanlar idi. XIX. yüzyılda hemen her alanda başlayan Avrupalılaşıma reformları arasında hapishanelerde bulunmaktadır. İstanbul zindanlarının 1831 yılında kaldırılmasından sonra, Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayının bir bölümünde hapishane-i umumi kurulmuştur. Bununla birlikte İstanbul dışında kalan yerlerde kale burçları ve hisarlar zindan olarak kullanılmaya devam edilse de, genel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kale, kule ve tersane vb. yerler zindan olarak kullanılmıştır (Yıldız 2002; s. 18).

3. BURSA ZİNDANI TESPİT BELGELEME VE RÖLÖVE ÇALIŞMALARI

Bursa ili, Osmangazi ilçesi sınırları içerisinde bulunan Bursa Surlarının, doğudan başlayarak batıya doğru uzanan çift sur kesimi zindan ile son bulmaktadır. Zindanın batı yüzünde bulunan sur duvarları, traverten kayalardan oluşan yamacın üzerinde bulunup Cilimboz Deresi'ne bakmaktadır. Zindan boşluğuna, iki sur arasında açılan bir geçit ile girilmektedir. Zindanda, 3 adet büyük dörtgen kuleyle bu kulelere saplanan beden duvarları bulunmaktadır (Çizim 1).

Çizim 1: Zindan rölöve planı

Çizim 1'de de görüldüğü gibi, zindan adeta bir hisar gibi korunmaktadır. Zindanı koruyan kulelerden birincisi, dış sur duvarının

batıdaki en son noktasında bulunan “**8 nolu dış kule**” dir. İkincisi, zindan boşluğuna giren geçit ile, iki sur arasından kente giren kapıyı koruyan, “**9 nolu iç kule**”, üçüncüsü ise; iç surun batı istikametinde uzanan duvarlarının, batıdaki en son noktasında bulunan “**9 nolu dış kule**” dir. Zindan kesiminde bulunan kule ve beden duvarları oldukça yıkık ve haraptır. Zindan iç boşluğu, 18.50 m. ile 33.65 m. ölçülerindedir.

Osmangazi Belediyesi tarafından başlatılan, zindan ve kuleleri ile dış sur duvarlarına ait restorasyonun ilk aşaması olan tespit, belgeleme ve rölöve çalışması, “Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 18.12.2008 tarih ve 4288 sayılı kararı ile uygun görülerek onaylanmıştır. Ancak bu tespit çalışması, zindan iç boşluğunda bulunan günümüz yapıları kaldırılmadan hazırlandığından, zindanın esas durumu, kule ve beden duvarları arasındaki bağlantıları tam olarak anlayamamıştır. Bu nedenle, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından zindanın restorasyonuna yönelik 2011 yılında başlatılan çalışmalar kapsamında, zindan boşluğu içinde ve kuleler üzerinde bulunan tüm yapılar kamulaştırılarak yıkılmıştır. Yıkım sonrası Bursa Müze Müdürlüğü denetiminde zindan iç boşluğunda ve iki sur arasından zindana girilen bölümde yapılan arkeolojik kazılarda, zindana ve zindan girişine ait önemli kalıntılar ortaya çıkartılmıştır. Buna göre güncellenen rölöve çalışması aşağıda belirtilen dört temel kısımda gerçekleştirilmiştir.

1. Kısım: 9 nolu iç kule ile, 9 nolu dış kule ve bu kulelere sapanan beden duvarı.

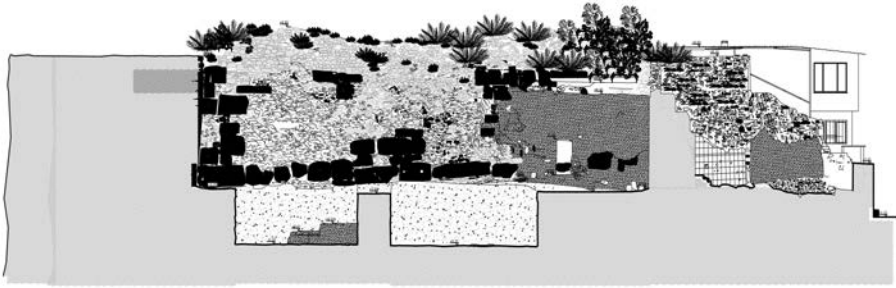
9 nolu iç kule: Batı istikametine doğru uzanan iç sur duvarı üzerinde bulunan en son kuledir. Bu kule, zindanı ve zindan boşluğuna giren kapıyı korumakla beraber, hem iki sur arasını derinlemesine gözetleyen, hem de iki sur arasından kente giren şehir kapısını koruduğundan önemli bir konuma sahiptir. Kule dörtgen biçimli olup, iki geniş ve bir dar yüzü bulunmaktadır. Geniş yüzlerinden biri zindan boşluğuna, diğeri iki sur arası boşluğa, dar olan yüz ise, zindana giren ara boşluğa bakmaktadır. Kulenin geniş yüzü 10.10 m., dar yüzü 9.45 m’dir. Kule günümüzde oldukça harap durumdadır. Özgün duvarlarının üzerinde izinsiz yapılmış, ancak daha sonra kamulaştırılarak yıkılmış yapıya ait duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kulenin, zindan boşluğuna bakan geniş yüzünde, özgün kabuk taşlarının üzeri çimento harç ile sıvanmıştır. Bu duvarın tabii zeminden itibaren mevcut yüksekliği 4.80 m’dir. Bu yüzde mermer cinsi spolien bir saçak profili bulunmaktadır.

9 nolu iç kulenin, iki sur arası boşluğa bakan geniş yüzü, diğer geniş yüze göre daha fazla yıkık durumdadır. Bu yüzde, 2.15 m. yükseklikte 4 kesme taş sırası bulunmaktadır. Kulenin, doğudan gelen iç sur duvarı ile bağlantısı, bu noktadan geçen yol yüzünden kesilmiş olup, burada iç sur duvarı ile kule saplantı hizasını gösteren özgün dış yüzey kabuk taşı

bulunmaktadır. Bu taşın yapısı, burada iki sur arasından şehre giren bir şehir kapısının varlığını ortaya koymaktadır. Kulenin zindana giren boşluğa bakan yüzünde ise, 2.10 m. yükseklikte, daha küçük boyutlu düzgün kesim sıra kabuk taşları bulunmaktadır.

9 nolu dış kule: İç sur duvarının batıda sonlandığı kısımda bulunan dörtgen dış kuledir. Bu kule, Cilimboz Deresi ile zindan boşluğuna bakmaktadır. Kulenin, Cilimboz Deresi'ne bakan yüzünün genişliği 8.70 m., zindan boşluğuna bakan yüz genişlikleri ise, dar yüzü 6.80 m. geniş yüzü ise, 8.25 m'dir. Mevcut yüksekliği, zindan boşluğunun tabii zemininden itibaren 5.85 m'dir. Kulenin Cilimboz'a bakan yüzünde, yoğun biçimde sütun parçaları, saçak bezemelerinden oluşan spolien (devşirme) malzemeler bulunmaktadır. Zindan boşluğuna bakan güney yüzün alt sıralarında büyük boyutlu traverten cinsi taşlarla geniş bir tiyatro basamağı bulunmaktadır. Kulenin üst kotlarında yoğun biçimde ağaç ve bitki oluşumları gözlenmiştir.

9 nolu iç kule ile 9 nolu dış kule arasındaki iç sur beden duvarı (Diatekhima): Bu duvar, zindan boşluğuna bakan ayakta kalmış en iyi duvardır. İki kule arasındaki bu duvarın uzunluğu 22.00 m., yüksekliği ise tabii zeminden itibaren 6.60 m'dir (Çizim 2).

9 Nolu Dış Kule

İç Sur Beden Duvarı

9 Nolu Dış Kule

Çizim 2: 9 nolu iç kule ile 9 nolu dış kule arasında bulunan iç beden duvarının rölövesi

Duvarın sağ tarafında bir boşlukla özgün taşlarının üzerinde yıkılan evlerden kalan çimento harçla yapılmış sıva izleri bulunmaktadır. Duvarın orta ve sol tarafında, özgün büyük ve orta boyutlu kesme kabuk taşları

bulunmakla beraber, sol üst tarafında mermer saçak profili, alt kısımlarda üzerinde yazı bulunan 0.80-1.50 m. boyutlarında yine mermer cinsi spolien bir taş bulunmaktadır.

2. Kısım: 8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kule ve bu kulelere saplanan beden duvarı.

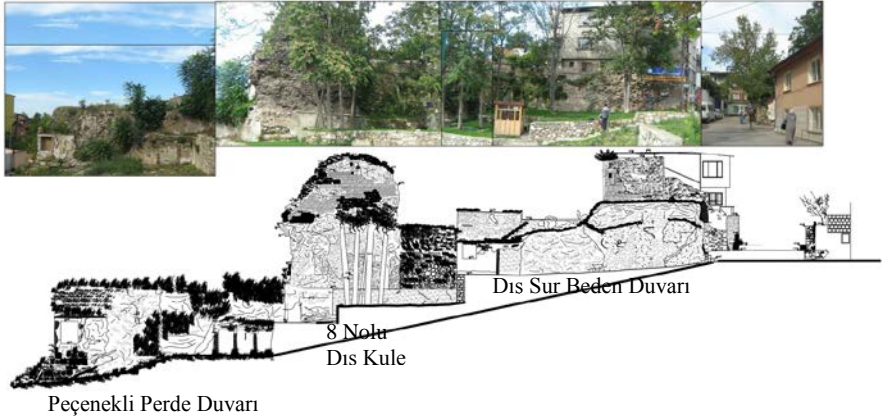
8 Nolu dış kule: Dış sur üzerinde batıdaki en son dış kuledir. Surlar bu noktadan itibaren kırılarak kuzeye doğru gitmektedir. Dörtgen biçime sahip 8 nolu dış kulenin güneye bakan yüzünün genişliği 9.00m. olmakla beraber, dış sur duvarından dışarı doğru fırlayan doğu yüzey çıkıntısının genişliği 3.50m.dir. Kulenin yüksekliği mevcut zeminden itibaren 10.85 m'dir. Kuleye, batı yönünden gelen ve içinde zindan odaları bulunan peçenekli perde duvarı ile doğu yönünden gelen dış sur duvarı saplanmaktadır. Kulenin geniş yüzeyinde perde duvarın iç koridoruna ait olduğu düşünülen pişmiş toprak malzemedendir yapılmış, kalınlığı 45 cm. olan gözetleme mazgalı kemer kalıntıları bulunmaktadır. Kulenin özellikle güneye bakan geniş yüzeyinde yarı bedenine kadar olan kısımda, birkaç kabuk taşı dışında moloz iç dolgusu görülmekle beraber, bu kısımlarda son zamanlarda yapılmış yer yer taş doldurma izleri görülmektedir. Kulenin yarı bedeninden son noktasına kadar olan küçük dış kabuk taşlarının çoğunun ise özgün biçimiyle korunduğu görülmüştür. Bu kulenin, dış sur duvarının saplandığı doğu yüzünde ilk iki sıra kabuk taşlarının bulunduğu, üst kısımlarında ise iç moloz dolgusu görülmektedir. Perde duvarının saplandığı batı yüzünde ise, duvarın yüksekliğini ifade eden birkaç kabuk taşı dışında iç moloz dolgusunun hakim olduğu saptanmıştır. Kulenin, zindan boşluğuna bakan kazamatında son zamanlarda derinlemesine yapılan kazılarda, yer altında bulunan zindan odasından gelen koridorun bağlandığı kazamatın tuğla tonoz kalıntıları ve ahşap gergi boşlukları ortaya çıkartılmıştır. Bu kulenin ön yüz duvarı, zemin oturmaları nedeniyle öne eğildiğinden yıkılma yönünden risk taşımaktadır.

8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kule arasında bulunan, zindanın ve dış surun son yüzeyi olan batı duvarı, iki kuleyi birbirine bağlamakla beraber, duvarın her iki kule yanında bir tarafında 4.40 m., diğer tarafında 2.90 m. genişliğinde boşluklar bulunmaktadır. Duvarın dış yüzünde oldukça yoğun biçimde spolien malzeme bulunmaktadır. Duvarın iç yüzünde, yaklaşık 2.20 m. yüksekliğe kadar kısımda moloz taş dokusu, bunun üzerinde düzgün kesim kabuk taşlarının var olduğu tespit edilmiştir.

3. Kısım: 8 nolu dış kuleye, doğu yönünden gelerek saplanan dış sura ait beden duvarı.

Zindan dış sur beden duvarı: Zindan boşluğunun ve çift surun güneye bakan beden duvarıdır. Ucu Zindan Kapı caddesinden başlayarak,

batıya doğru hareketle dış surun en son kulesi olan 8 nolu dış kuleye saplanmaktadır (Çizim 3).

Çizim 3: Zindan güney dış sur beden duvarı rölövesi

Bu duvarın 8 nolu dış kuleden bir önceki kulesi olan, özgünü dörtgen Bizans kulesi iken, Osmanlı döneminde genişletilerek üçgen yüzlü hale getirilen 7 nolu dış kule ile olan bağlantısı, Zindankapı caddesi geçtiğinden dolayı kesilmiştir. Beden duvarının 8 nolu dış kuleye kadar olan uzunluğu 20.00 m'dir, mevcut zeminden yüksekliği caddeye yakın yerlerde 4.30 m. kuleye yakın yerlerde ise, 3.30 m. ile 3.70 m. arasındadır. Oldukça tahrip olduğu görülen duvarın yüzeyinde hiçbir kabuk taşı bulunmamaktadır. Duvarın tamamında moloz taş iç dolgusu görülmektedir. Duvarın zindan boşluğuna bakan iç yüzünün bir kısmında az sayıda özgün kabuk taşları bulunmaktadır. Duvarın kalınlığı, son yapılan kazılarda ortaya çıkan alt kısmı ölçüldüğünde 3.00 m. olduğu tespit edilmiştir. Bursa Surlarının diğer kesimlerinde de dış sur duvar kalınlıklarının 3.00 olduğu bilinmektedir. Ayrıca, dış sur duvarının devamı olan ve 8 nolu dış kuleden surların dışına doğru uzayan peçenekli perde duvarı bulunmaktadır. Oldukça geniş olan bu perde duvarının içinde zindan odalarına ait bölmelerle, iç koridora ait mazgal pencere kalıntısı bulunmaktadır. Bu duvarın güney-batı alt ucunda Osmanlı dönemine ait bir kısım taş tuğla karışık kabuk örgüsü bulunmaktadır. Bu duvarın kuzey-batı alt ucunda, traverten kayaların içinde mağaramsı geniş bir boşluk bulunmaktadır.

4. Kısım: Zindan boşluğu içerisinde yapılan kazıların en önemlisi 8 nolu iç kule ile, 9 nolu dış kule arasında açılan geniş ve derin açmadır. Açma boşluğunun kotu, zindan boşluğu zemin kotundan 3.70 m. derindedir. Zindana ait en çok ve en önemli kalıntılar burada yapılan kazı sayesinde elde edilmiştir. Bu açma ile, 9 nolu dış kulenin kuzey yönünde, bu kuleye bir

koridorla bağlı olan üstü açık 3.70 m. genişliğinde, 5.30 m. uzunluğunda ve 3.70 m. yüksekliğinde yarım daire yuvarlak eğrisel bir zindan mekanı ortaya çıkartılmıştır. (Resim 1). Resim 1’de de görüleceği gibi, eğrisel mekanın zemine oturduğu noktada duvarı taşıyan 0.30 m. genişliğinde, 0.25 m. yüksekliğinde çıkıntı yapan temel taşları bulunmaktadır. Çıkıntı temel taşları üzerinden yukarıya doğru 3.10 m. yükselen mekanın eğrisel taş duvarında, ilk 0.80 m. yükselen sıralı taş örgüden sonra, 0.40 m. kalınlığında pişmiş toprak tuğla hatıl bulunmaktadır. Tuğla hatılından sonra 1.90 m, yüksekliğe kadar yine sıralı taş örgü bulunmaktadır. Eğrisel mekanı, zindan boşluğu yönünde 1.90 m. genişliğinde, 2.50 m. yüksekliğinde genişçe bir özgün taş duvar kalıntısı sınırlamaktadır. Eğrisel bu mekana zindan iç avlusuna bakan 1.00 m, genişliğinde bir geçitten girilmektedir. Diğer yandan, eğrisel mekandan, 8 nolu dış kuleye doğru giden istikametinde, 1.00 m. genişliğinde, 1.70 m. derinliğinde, 2.30 m. yüksekliğinde ve üzerinde, 0.30 m. kalınlığı bulunan pişmiş toprak tuğla malzemeden yapılmış tonozlu bir geçit bulunmaktadır. Geçitin her iki yanına çıkıntılı mermer profil taşların bulunduğu görülmektedir. Geçitin üst kısmı horasan harçlı döşemeye sahip olup, bu geçit vasıtasıyla, eğrisel mekandan 8 nolu dış kuleye ait toprak altında bulunan kazamata girilmektedir. Eğrisel mekanın bir koridorla 8 nolu dış kuleye bağlanan yer altı zindanı olduğu anlaşılmaktadır. Zindana iki sur arası boşluktan girilen yerde yapılan kazıda ise, zindana giren kapının duvar izleri ortaya çıkartılmıştır.

Resim 1: Kazı sonucu ortaya çıkartılan kule bağlantılı eğrisel planlı zindan odası

Ayrıca, zindan batı duvarının ön yüzünde, surların dışında traverten yamaçlarda teraslar halinde yapılan kazılarda, traverten kayaçların içinde üzeri tuğla tonozla tavan haline getirilmiş ve sur içini Cilimboz Deresine bağlayan, hem doğal hem de insan eliyle yontulmuş gizli bir tünel bulunmuştur. Tünelin genişliği ortalama 3.00 m., yüksekliği ise, 2.75 m'dir. Bu tünelin savaş zamanlarında, dereden şehire su sağlamak, lojistik destek sağlama ve kaçış amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 2).

Resim 2: Zindan batı duvarı ön yüzünde traverten yamaçların içinde bulunan gizli geçit

Diğer yandan, Zindankapı kesiminde kule ve sur beden duvarlarında kullanılan dış kabuk taşlarının iri büyüklükte Cilimboz travertenini olduğu, zindanın kuzey-batı yönünde bulunan traverten kütlelerden kopartılan parçalarla fiziksel olarak yapılan karşılaştırmalar sonucu tespit edilmiştir. Diğer yandan duvarlarda kullanılan spolien malzemeler ise mermer cinsi taşlardır. Kule ve sur duvarlarının yapımında; duvarın her iki yanından düzgün kesim, bir sıra atkı ve üzerine bir sıra örgü taşı konularak yapılan duvar örme tekniği kullanılmış, atkı ve örgü taşları arasında kalan boşluklar ise, horasan harcı kullanılarak moloz taşlarla doldurulmuştur. Duvarların dış kabuk taşları rektogonel pseudo isodomos düzende örülmüştür. Bu bağlamda, rölöve güncelleme çalışmasında; duvarların üzerinde fotogrametrik artılar kullanılarak elde edilen referans noktaları ile belgelenecek duvar ve kalıntıların kısım kısım krokileri çizilmiştir. Referans fotogrametrik artıların total station yöntemi ile ölçülmemeleri ve her bir kısmın metrik dijital kamera kullanılarak çekimleri yapılmıştır. Çekilen fotoğraflar yazılım programı kullanılarak fotogrametrik rölöve çizimleri haline dönüştürülmüştür. Güncellenen rölöve çalışması, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 23.12.2011 tarih ve 0291 sayılı kararı ile uygun bulunarak onaylanmıştır. Ayrıca, 2015-2016 yıllarında yapılan bulut tarama sistemiyle de Zindan kesiminde bulunan kulelerin ve beden duvarlarının tüm özgün taşları taranarak belgelendirilmiştir.

4. BURSA ZİNDANI RESTİTÜSYONU

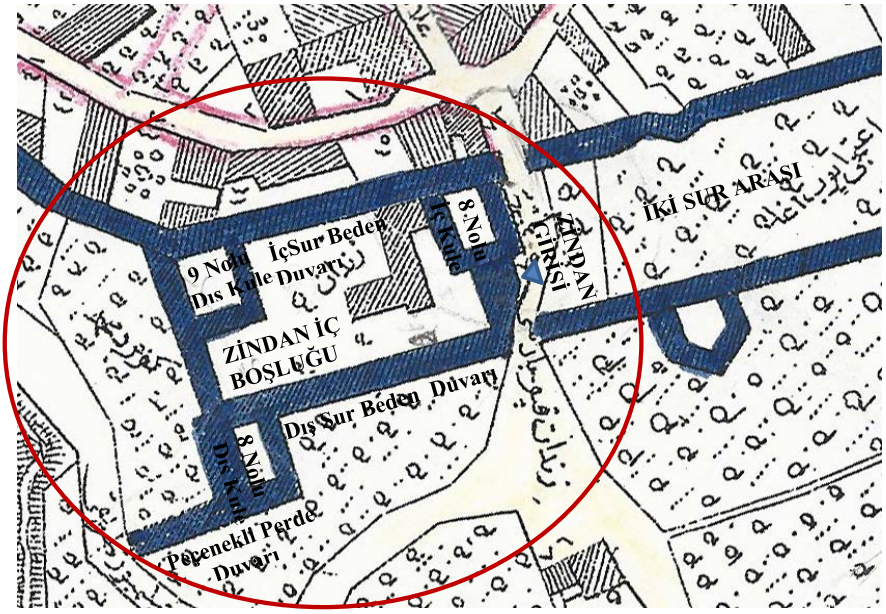
Zindankapı kesimi, dış sur duvarları ve kulelerine ait hazırlanan ilk restitüsyon projeleri, Bursa K.V.T.V. Koruma Bölge Kurulunun, 11.09.2009 tarih ve 5024 sayılı kararı ile onaylanmış idi. Ancak, tespit ve belgeleme bölümünde de ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi, zindan iç boşluğunda bulunan yapılar kaldırılmadığından, restitüsyon projeleri zindan iç boşluğu hariç tutularak onaylanmıştır. 2011 yılında zindan iç boşluğu içinde ve kuleler üzerinde bulunan tüm yapılar kamulaştırılarak yıkılmıştır. Burada yapılan kazılarda ortaya çıkan kalıntılar değerlendirilip, benzer zindan yapı örnekleri de incelenerek zindan iç boşluğunu da içine alan bir bütünlük kapsamında, dönemin özelliklerini ifade eden gerçeğe yakın ikinci bir restitüsyon çalışması yapılmıştır. Güncellenen restitüsyon çalışması Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 21.06.2012 tarih ve 0813 sayılı kararı ile uygun bulunarak onaylanmıştır.

Güncellenen restitüsyon çalışması 3 dönem olarak değerlendirilmiştir; Ancak, her üç dönemde de plan şemalarının aynı kaldığı kabul edilmiştir.

- Dönem, M.Ö. 2.Yüz Yıl; surların ilk yapıldığı dönem olan Prusia (Helenistik dönem) dönemini kapsamaktadır.
- Dönem, M.S. 9. yy; şehrin Bizans tarafından yönetildiği ve güçsüz olduğu bu tarihlerde, Prusia'ya yapılan yoğun saldırılar sonucu, surların şehirdeki yıkık yapıların taşları ile güçlendirildiği dönemi kapsamaktadır.
- Dönem, M.S. 14. yy; Prusia'nın Osmanlılar tarafından alındıktan sonra günümüze kalıntıları ulaşmış dönemi kapsamaktadır.

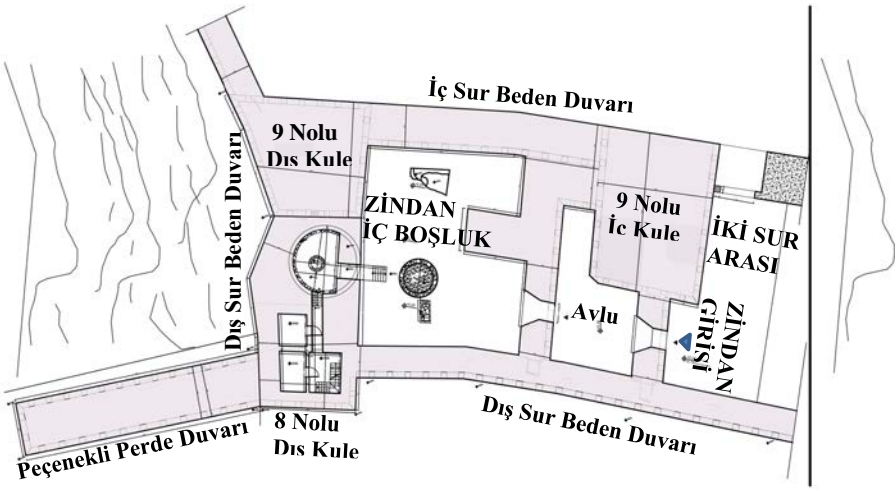
Restitüsyon çalışmasında yazılı kaynaklar dışında, Bursa Kale içi plan restitüsyonu, Miladi 1862 yılında Suphi bey tarafından çizilmiş Bursa haritası (Çizim 4) ile, Zindanda yapılan ve restitüsyon çizimine azami ölçüde olanak veren, kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkartılan kalıntılar ile benzer kule zindan örnekleri belge olarak kullanılmıştır.

Çizim 4: 1862 yılı Suphi Bey Haritasında Bursa Zindanının yeri

Bursa için farklı dönemlerde yapılmış restitüsyon plan çizimleri ve mevcut kalıntılar değerlendirildiğinde; Bursa zindanı plan şeması olarak, 3 büyük kule ile iyi korunan bir hisarı andırmaktadır. Erken Bizans dönemine tarihlenebilecek Bursa zindanı, kule bağlantılı yeraltı zindanları tanımına uymaktadır. Bursa Surları zindan kesimi restitüsyon planı; esas zindana girişinin bulunduğu zindan iç boşluğu, zindan iç boşluğunun daha alt kotlarında ve 8 nolu dış kule ile üzeri tonozlu bir koridor vasıtasıyla bağlanan yer altı zindan odası ile yine içinde zindan odaları bulunan sur dışına çıkıntı yapan perde duvarı ve zindanı koruyan 1 adet iç kule, birisi güney-batı köşesinde, diğeri kuzey-batı yönünde bulunan 2 adet dış kuleden oluşmaktadır (Çizim 5).

Çizim 5: Zindan restitüsyon planı

Zindan iç boşluğu, 18.50 m. ile 33.65 m. ölçülerindedir. Zindana iki sur arasından iki ayrı kapı ile girildiği burada yapılan kazı sonucu ortaya çıkan duvar kalıntılarında anlaşılmaktadır. Özgün planda iki kapı arasında bir şaşırtma avlusu bulunmaktadır. Birinci giriş kapısı, 9 nolu iç kuleden çıkarak dış sur duvarına saplanan ön duvarın yüzeyinde. İkinci giriş kapısı ise, yine 9 nolu kuleden çıkarak, dış sur duvarına bağlanan arka duvarın yüzeyinde bulunmaktadır. Yapılan restitüsyon çalışmasında, zindan iç boşluğunda, + 0.25' kotu özgün zemin kotu olarak kabul edilmiştir. Bu kottan itibaren, kalıntıları belirgin biçimde var olan bir giriş kapısı ile yer altında bulunan esas zindana merdivenle inilerek girilmektedir. İlk girilen yer, eğrisel forma sahip, üzeri kubbe ile örtülü zindan mekandır. Eğrisel mekan, üzeri tuğla tonozlu dar bir koridor ile “8 nolu dış kule”ye bağlanmaktadır. Koridorun sonunda, kulenin toprak içindeki katını oluşturan zindan odası bulunmaktadır. Benzer zindan odaları, Bodrum kale zindanlarında da bulunmaktadır. Zindan odaları aynı zamanda işkence odaları olarak da kullanılmıştır. Benzer zindan işkence odaları, Malta Akdeniz surlarında bulunan Mdina zindanlarında, Girne kalesi (Kyrenia Castle) zindanlarında da bulunmaktadır. Buradan merdivenle çıkılan birinci katta ise, kazamattan bir koridor ile perde duvarının içinde bulunan, zindan odalarına girilmektedir. Perde duvarının, dış kuleye saplandığı güneye bakan yüzeyinde kemerli bir mazgal kalıntısının bulunması, duvarın oldukça geniş olması ve bölüm kalıntılarının bulunması duvar içinde mekanların bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle, “8 nolu kule” kazamatından girilen ve perde duvarın içinde bulunan koridora açılan 6 adet zindan hücresi restitüsyon projesinde çizilmiştir. Perde duvarı içinde doğu batı istikametinde uzanan bu

zindan odalarının başında bir zindancı odası bulunmaktadır. Benzer zindancı odası Girne kalesi zindanlarında da bulunmaktadır. Aynı zamanda, zindan koridorunu “8 nolu dış kule” nin bir üst kazamatına bağlayan, 70’cm; genişliğinde dar merdivenin zindancı odasının döşeme taşlarından başlangıcı ve kule kazamatındaki bitiş noktaları da, her iki mekanın taban kotlarının belirlenmesine olanak sağlamıştır. İçinde zindan odaları bulunan peçenekli perde duvarının diğer görevleri ise, Cilimboz Deresiyle sur duvarları arasında dar bir geçit oluşturarak kontrolü sağlamak, ayrıca kazılarda ortaya çıkartılan Cilimboz Deresine açılan sur dışındaki gizli tüneli korumak ve üst seğirdiminde bulunan devriye koridoru sayesinde ovayı daha iyi gözetleyebilmektir. Diğer yandan, rölöve kısmında da belirtildiği gibi, zindan ön sur beden duvarı kalınlığı 3.00 m., ikinci sur beden duvar kalınlığı ise 4.5 m. olarak alınmıştır.

8 nolu Dış Kule: Perde duvarının saplandığı, 8 nolu dış kulenin özgün kabuk taşlarının köşeleri esas alındığında ebatlarının 6.65 x 9.00 m. olduğu tespit edilmiştir. Bu kule, zindan iç boşluğundan girilen eğrisel zindan mekanı ile üzeri tonozlu dar bir koridor vasıtasıyla bağlanmıştır. Kulenin toprak içindeki ilk katından bir merdivenle, yerinde de horasan harç döşeme kalıntıları bulunan + 3.15 kotuna çıkılmaktadır. Burası kulenin ikinci katı olup, bu kule kazamatından perde duvarının içinde ki zindancı odasına ve buraya açılan zindan koridoruna girilmektedir. Buradan yine bir merdiven ile bir üst kata çıkılmaktadır. Burada peçenekli duvar seğirdimine + 6.70 kotu açılan kuleye ait bir kazamat katı daha bulunmaktadır. Kulenin son kazamat katı ise; doğudan gelen dış sur duvarının seğirdimiyle + 9.70 kotu, 9 nolu dış kuleye bağlanan dış sur duvarı seğirdimine + 9.70 kotu açılmaktadır.

9 nolu Dış Kule: Batı yönünden kuzeye doğru kırılan dış sur duvarlarının ikinci dış kulesi olan 9 nolu dış kulenin, mevcut kabuk taşlarının köşe noktaları esas alındığında özgün ebatlarının 8.25 x 10.90 m. olduğu belirlenmiştir. Bu kuleye, 8 nolu dış kuleden gelerek saplanan + 9.70 kotunda ki dış sur duvarı seğirdimi ile, 9 no lu iç kuleden daha yüksek kotta gelen iç sur duvarı seğirdim kotu + 13.20 kotu dikkate alındığında, bu kulenin iki kazamatlı olduğu ve iç yüz yüksekliğinin de 13.80 m. olduğu belirlenerek restitüsyon planları çizilmiştir. Zindan boşluğunun batı kısmında bulunan, 8 nolu dış kule ile bu kuleyi birbirine bağlayan kısmen ovaya bakan dış sur duvarı, mevcut düzlükten yaklaşık 6.50 m. yüksekliğinde kayalar üzerine oturmuş olup, dış yüz özgün yüksekliğinin, kule kazamatlarına giren seğirdim yüzeyi tamamlamaları ile 10.40 m. olduğu tespit edilmiştir.

8 nolu İç Kule: İki sur arasını ve özellikle zindan boşluğunu kontrol eden önemli bir kuledir. Bu kuleye, iki sur arasından zindan boşluğuna ve iç şehre giren kapıların bulunduğu duvarlar saplandığından, bu kule aynı

zamanda zindana ve iç şehire giriş ve çıkışları da kontrol etmektedir. Dış sur duvarından gelen duvarın seğirdim kotu + 9.70 kotu ile, iç sur duvarının yüksek seğirdim kotu + 13.20 esas alındığında, kulenin 9 nolu dış kule gibi iki kazamatlı olduğu görülmektedir. Kulenin dış sınırlarının belirlenmesine azami ölçüde olanak veren mevcut duvar kalıntıları ölçüldüğünde, özgün ebatlarının 11.00 x 14.80 m. olduğu, yüksekliğinin ise, 16.00 m. olduğu belirlenmiştir. Kulelerde kullanılan kotlar ve kazamat katları, yerindeki mevcut kalıntıların gerçek ölçü değerleri esas alınarak elde edilmiştir.

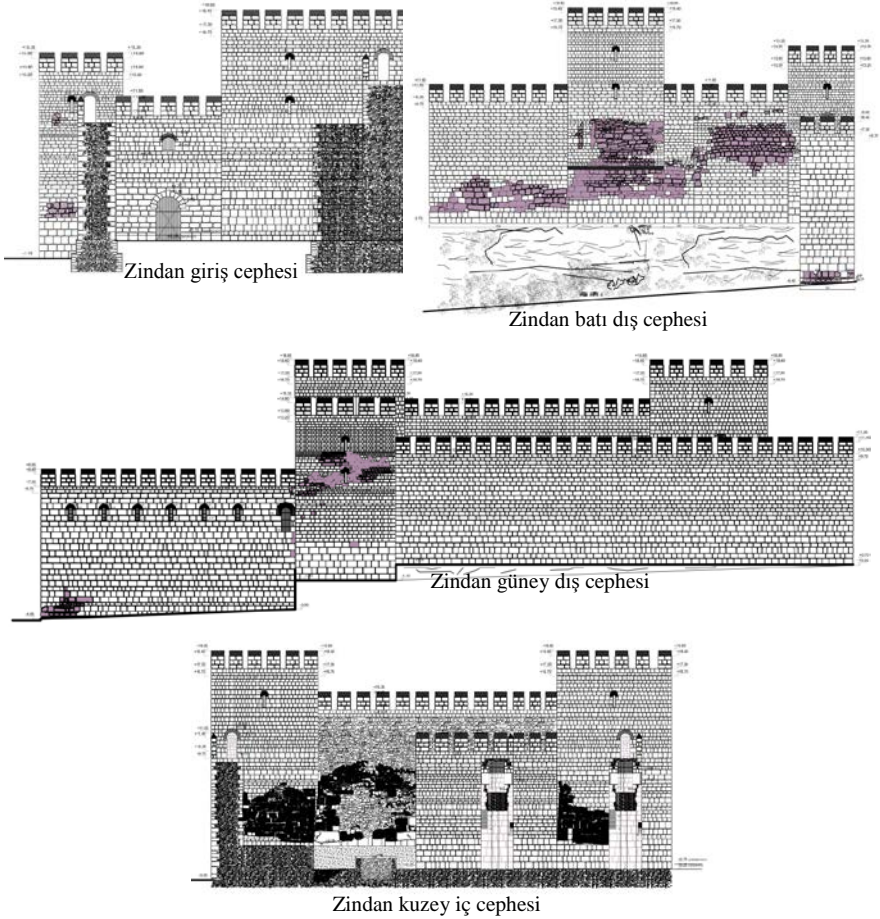
4.1. Cephe Restitüsyonları

Zindana ait kule ve duvarlarda yer yer gördüğümüz sütun başlıkları, üst yapı elemanları, volüt parçaları onarımların yapıldığı dönem öncesinde kent içinde harabe haline gelmiş eski yapılardan sökülerek kullanılmış mimari elemanlardır. Kentin sur içinde olduğu orta çağda, Helenistik ve Roma Çağı yapılarının, kenti Türklerin alışından sonra da Bizans yapı elemanlarının duvarların ve kulelerin onarımlarında kullanılmış olması, zindan duvarlarında farklı çağların yapı malzemelerini bir arada görmemize neden olmaktadır. Bu nedenle, zindana ait iç ve dış sur duvarları ile kulelerinin cephe restitüsyonlarında;

I. Dönem olarak kabul edilen Prusia (M.Ö.288-185) dönemi esas alınmıştır. Bu dönemde iç ve dış sur duvarlarıyla kulelerin taş duvar örgülerinin, Bursa surlarının diğer kısımlarındaki özgün duvar örgüleri ile aynı karakteristik özelliği taşıdığı görülmektedir. Bursa Surlarına ait ilk dönem özgün duvarların, 2.00 ile 3.00 m. arası yükseklikteki sıra taşlarının büyük bloklardan oluştuğu, duvarın üst kotlarına doğru çıkıldıkça, malzemenin yukarıya çıkarılmasının güçlüğünden dolayı taş boyutlarının giderek küçüldüğü ve duvarların dış yüzeylerinde düzgün kesim izodomoş rektogonel taş örgü şekilleri kullanıldığı bilinmektedir. Bu karakteristik özellikler sayesinde iç ve dış sur duvarları ve kulelerinin ilk dönem cephe restitüsyonlarında, büyük blok taşlardan başlayıp yukarı doğru çıkıldıkça küçülen taşlardan oluşan örgü şekilleri kullanıldığı kabul edilmiştir.

II. Dönem olarak M.S. 9. yy Bizans dönemi esas alınmıştır. VII. yy'dan sonra Bizans egemenlik gücünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Özellikle XI. yy'da Türk akıncılarının yoğun saldırılardan dolayı yıpranan sur duvarlarının acilen ve kısa sürede güçlendirilmesi gerektiğinden, kent içinde yıkık ya da atıl durumda bulunan yapıların taşları sur duvarlarında güçlendirme malzemesi olarak kullanılmıştır (Yılmaz 2014; s. 89). Bunlar sütun parçaları, volüt başlıkları, saçak bezeme taşları, buglamion başlıklı atkı sütunları, lahit kapakları ve yan duvar parçaları vb. olmuştur. M.S. 9 yy Bizans dönemine tarihlenen devşirme malzeme kullanımlı dış sur duvar ve kulelerin cephe restitüsyonları günümüze ulaşan bu belge niteliğindeki taşlar kullanılarak II. Dönem restitüsyonu hazırlanmıştır.

III. Dönem olarak Erken Osmanlı dönemi esas alınmıştır. Bu dönemde Arap, Karamanlı Mustafa ve Timur saldırılarına karşı koyabilmek için sur duvarları ve kuleler Osmanlılar tarafından da güçlendirilmiştir. Kent surlarının bazı yerlerinde duvarların ve kulelerin kesitleri genişletilerek masif payandalar oluşturulmuş, bazı yerlerde ise dörtgen Bizans kuleleri yan ve ön yüzleri genişletilerek üçgen yüzlü kuleler haline dönüştürülmüştür. Zindana ait dış kule, iç ve dış sur duvarlarında; Osmanlı öncesi dönemlerde kullanılan spolien malzemelerin Erken Osmanlı döneminde de var olduğu, kalıntılarının günümüze kadar ulaşmış olmalarından anlaşılmaktadır. Bu yüzden III. Dönem resitütüsyonunda; günümüze kadar gelen ayrıca, kazılar sonucu elde edilen zindan kalıntıları ve cephe özellikleri esas alınarak özgün cephe çizimleri hazırlanmıştır (Çizim 6).

Çizim 6: Zindan cephe restitüsyonları

5. SONUÇ

Yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı biçimde anlatıldığı gibi, hürriyeti kısıtlayıcı ve bedeni cezaların uygulandığı zindanlar ortaçağ şehir surlarında ve kalelerin içinde hisar gibi korunan alanlarda bulunmaktadır. Ancak, en ağır bedeni cezaların uygulandığı zindanlar ise, yer altı zindanlarıdır. Bu zindanların yer altında yapılmasının temel nedeni işkence seslerinin şehrin ya da kalenin içinden duyulmasının engellenmeye sağlanmasıdır. Yer altı zindanları, genel olarak devlet düzenine karşı işlenen suçlar ile zina ve hırsızlık gibi ağır suç işleyenleri hapsedmek için kullanılmıştır (Gültekin 2002; s. 18).

Son zamanlarda yapılan kazılarla, Bursa şehir surlarının bir bölümü olarak ortaya çıkartılan Bursa zindanı, diğer zindan türleriyle karşılaştırıldığında, kule bağlantılı yeraltı zindanları tanımına uymaktadır. Erken Bizans dönemine tarihlenebilecek Bursa Zindanı, Anemas zindanlarından sonra Anadolu'da ortaya çıkan ikinci yer altı zindanı olması nedeniyle önemli bir değere sahiptir.

Bursa'nın eski çağlarda bir kent devlet (polis) olduğu döneme kadar uzandığı düşünülen zindanı, aradan geçen yaklaşık 2500 yıllık tarihi içinde, işlevini koruduğu sürece pek çok değişikliğe ve onarıma uğradığını, bugünkü durumuna bakarak kolayca anlamak mümkündür. Özellikle Geç Osmanlı döneminde, batılılaşma hareketleri sonucu başlayan zindandan hapishaneye geçilmesiyle birlikte mahkum haklarının söz konusu olması, özellikle son yüzyıllarda, yeni yapılaşmalar için taş ocağı amaçlı kullanılması, Bursa Surları içinde yer alan zindanın önemini ve özgün yapısını kaybetmesine neden olmuştur. Yapılan çalışmayla, Bursa zindanının diğer zindanlar arasındaki yerinin belirlenmesi yanında, günümüze ilgisizlik, bakımsızlık, doğa koşulları, depremler, yosunlaşma, bitkilenme, yüzey kayıpları, kötü kullanım vb. farklı nedenlerle yıpranarak, ve kısmen yok olarak ulaşan zindanın kazılarla elde edilen yeni bulgularla desteklenerek tespit ve belgelendirilmesi sağlanmıştır. Bu sayede rölöve çizimleri yapılmış, ardından mevcut durum ile elde edilen verilere dayanılarak üç dönem halinde özgün plan ve cephe restitüsyon çizimleri yapılmıştır. Hazırlanan rölöve ve dönemsel restitüsyon çalışmaları, zindanda bozulmaların boyutlarını gösterdiği gibi, müdahale dönemlerinin de tespit edilmesini sağlamıştır. Restitüsyon çalışmasında üç dönem olarak incelenen plan şemasının, sur duvarı ve kule biçimlerinin her üç dönemde de aynı kaldığı tespit edilmekle birlikte, cephelerde bir önceki döneme göre farklılıklar olduğu görülmüştür. Cephelerde görülen spolien taşlar ve farklı örgü şekilleri, yoğun saldırılara uğrayarak yıpranan duvar ve kuleler de yapılan onarım ve güçlendirmeler müdahale dönemlerini göstermektedir.

Diğer yandan tespit ve belgelemeye yönelik hazırlanan rölöve ile dönemsel restitüsyon çalışmaları, kültürel mirasın korunması ve sürekliliği bağlamında, Bursa Zindanının özgün verilerle onarılarak ayağa kaldırılmasına, ayrıca müze-sosyal tesis fonksiyonuyla yeniden kullanımına olanak sağlayacak restorasyon çalışmalarına önemli bir temel oluşturmuştur. Ancak, yapılacak restorasyon çalışmasında ilke olarak genellikle her bölümün kendi görünen malzemesinin türü ve tekniğinde onarılması yöntemi, tamamlamalarda ise farklı örgü tekniklerinin kullanılması benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M.A. (2004). “Osmanlı Ceza Hukuku”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt:7, s. 478-480.
- Bardakoğlu, A. (2004) “Hapis”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt:16, s. 54.
- Belge 1. BOA. Dosya No: 58, Gömlek No: 2860, 15/M/1183 Hicrî tarih.
- Belge 2. BOA. Dosya No: 264, Gömlek No: 12215, 23/L /1177 Hicri tarih.
- Belge 3. BOA. Dosya No: 52, Gömlek No: 2566, 03/B /1179 Hicrî tarih.
- Burger, D. (2009). “In den Turm geworfen-Gefängnisse und Folterkammern auf Burgen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit”, Forschungen zu Burgen und Schlössern Bd. 12, Berlin und München, Deutscher Kunstverlag, s. 221-236.
- Daşcıoğlu, K. (2006). “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapisesinin Durumu”, XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, s.54-76.
- Demirbaş, T. (2005). “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, Hapishane Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 28.
- Heyd, U. (1973). “Studies in Old Otoman Criminal Law”, Oxford, London, s. 303-304.
- Hülagu, M. (1996). “Hapis Cezası”, Rey Yayıncılık, Kayseri, s. 5-6.
- Saadet, T. (2001). “19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış”, Tarih ve Toplum Dergisi, sayı: 205, s:14.
- Türk Dil Kurumu. (1998). “Türkçe Sözlük”, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Yıldız, G. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Yılmaz, İ. (2014). “Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:15, Sayı: 26, s. 87-105.
- Zeune, J. (1999). “Verliese, Gefängnisse und Folterkammern”, In: *Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch*, Bd. 1: Bauformen und Entwicklung hrsg. von der Deutschen Burgenvereinigung, Darmstadt, s. 314-315.

GELENEKÇİ EKOLÜN BAKIŞ AÇISINA GÖRE SEMBOL, SİMGE VE İŞARET'İN TEMSİL KATEGORİLERİ

İ. Naci ZEYREK*

ÖZET

Her ne kadar piktogramlar ve ideogramlar, sistematik alfabelerin öncülü olarak kabul görülürlerse de bunlar, yazının yaygınlaşmasından sonraki süreçte de işlevlerini yitirmemişlerdir. Aksine, kendilerine ilave olunan monogram ve diyagramlarla birlikte farklı bir görsel ifade örgüsü oluşturmuşlardır. Ne var ki bunların temsil işlevleri insanın, tarihsel seyir içerisinde hayatı algılama, anlama ve anlamlandırma biçiminde gösterdiği değişikliklere paralel anlam kaymalarına uğramıştır. Ülkemizdeki "İnsan ve Toplum Bilimleri" alanlarının Metafizığe karşı takındığı mesafeli duruşu da, pek çok görsel ifade aracını kendi temsiliyet bağlamından kopartmış, bunların sembol işlevine sahip olabilecekleri göz ardı edilerek çoğu kez seküler simge veya işaret temsiliyetlerinin izahıyla yetinilmiştir. Aslolan sembol temsiliyetleri ise hurafeler manzumesi şeklinde algılanır olmuştur. Dolayısıyla bu kategori indirgemesi sadece ilgili görselin aslolan sembol işleviyle tekabül ettiği hakikatin anlaşılmasını engellemekle kalmamış, aidiyet hatalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak René Guénon, Ananda K. Coomaraswamy ve Titus Burckhardt gibi adları daha da çoğaltılabilecek entellektüelin başını çektiği Gelenekçi Ekol sayesinde geleneğin kaynağı ve dolayısıyla sembolün aslolan kategorisi yeniden ayırt edilebilir olmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Sembol, Simge, İşaret, Gelenek, Gelenekçi Ekol.*

---

* Okt. Dr., Uludağ Üniversitesi, Rektörlüğe Bağlı Güzel Sanatlar Bölümü,
nzeyrek@uludag.edu.tr

ABSTRACT

According to Traditionalist Ecole Perspective Representation Categories of Symbol, Emblem and Sign

Although pictograms and ideograms are accepted as premise of systematic alphabet, these were not lost their function after widespread duration of writing. Contrary, they create a different visual expressions mesh with monograms and diagram which added themselves. However, these representations have had a semantic shift parallel to depicted changes in humankind's perception, understanding and interpretation of life. In our country, "Human and Social Sciences" field in the persona to distant attitude toward metaphysics, have sever many visual means of expression of the self-representation of contex, many times contented with the explanation of the secular emblem or sign representantion by ignoring that they can have their symbol finctions. The main symbol representations has been detected in the form of the system superstitions. Therefore, this category of reduction not only prevent the understanding of the truth that corresponds with the appropriate visual symbol function of the main principle, it has brought a sense of belonging errors. By the pioneers of the traditional school, René Guénon, Ananda K. Coomaraswamy, Titus Burckhardt and many more, the source of tradition hence primary cathogory of the symbol has been redeemed distinguishable.

Key Words: Symbol, Emblem, Sign, Tradition, Traditionalist Ecole.

GİRİŞ

Sosyal Bilimlerin çoğu disiplininde, bazı terim ve kavramlar ilk bakışta tanım gerektirmeyecek kadar açık görünür. Ne var ki tanımlamaya kalkındığında pek çok ifade zorluğuyla karşılaşılır, hatta çoğu kez tatmin edicilikten uzak tanımlarla yetinilir. Bazı kez de sözcük karşılıkları, birbiriyle bağdaşmayacak derecedeki anlam kaymalarına uğrayabilir. Hele aynı terim ya da kavram, birden fazla disiplinin terminolojisinde yer aldığıda, birinin diğerini olumsuzlaştırdığı tanımlarla bile karşılaşılabilir. Bu tür olumsuzlukların, özellikle interdisipliner çalışmalarda ciddi boyutta zihni yanılgılara neden oluşturabilecek potansiyeller olduğu malumdur. Sembol, Simge ve İşaret bu tür terimler arasında öne çıkan örneklerdir. Öyle ki, fantastik kurgular ya da spekülasyonlardan öte herhangi bir çalışmanın içeriği “Sembol”, “Simgе” ya da “İşaret” ile bir açıdan kesiştiğinde, çoğunlukla bunlardan birinin işlevinin diğeriyle yer değiştirilerek kullanılmış olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Dolayısıyla görsel bir göstergenin taşıdığı anlam hususunda ciddi boyutta bir hata oluşur. Bu bağlamda yapılan hatalardan en önemlisinin, söz konusu üç terimden her birinin kendine ait temsil kategorisinde işleve sahip olduğunun ihmal edilmesi olduğu

söylenbilir. Aynı bağlamda karşılaşılan bir diğer hatalı değerlendirme ise, tarihsel sürecin pek çok toplumunda kimi zaman bir görselin hem sembol hem de simge işleviyle kullanılmış olduğunun hesaba katılmamasından da kaynaklanır.

Ülkemizde yapılan çoğu telif çalışmada sıkça rastlanılan bu olumsuzluk, bazı tercüme eserlerde de çeviri hataları nedeniyle karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, diyagramlar başta olmak üzere, karşılaşılan görsel öğelerin anlamlarına yönelik yapılacak değerlendirmelerde, temsil kategorilerinin ihmal edilmeksizin göz önünde tutulması, anlam yanlışlarını engellemenin ön koşuludur. Aksi durumda telafisi mümkün olmayan aidiyet yanlışlarının da oluşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla herhangi bir yapı ya da yapıt üzerinde veya herhangi bir metnin içeriğinde varolabilecek tasvir veya figürün hangi olgu, kavram ya da hakikate karşılık geldiğine dair bir sorunun cevabı aranırken, prensip olarak öncelikle farklı temsiliyet alanlarının var olduğunun göz önünde tutulması büyük önem taşır.

1. SEMBOLÜN TEMSİL KATEGORİSİ

“Sembol” teriminin sözcük olarak neye karşılık geldiği, nasıl tanımlandığı konusunda ilk baş vurulacak kaynak, doğal olarak sözlüklerdir. Ancak, ülkemizin önde gelen Türkçe sözlükleri bu amaçla tarandığında, her birindeki sembol tanımlarının birbirinden farklı ve tatmin edicilikten uzak kaldığı söylenebilir. Hatta en genel anlamda dahi üzerinde fikir birliğine varılmış bir sembol tanımlamasının bulunmadığı bu kaynaklar kimi kez zihin bulandırmakta, dolayısıyla hangi tanımın gerçekte sembol terimine karşılık geldiğini anlayabilmek neredeyse imkânsızlaşmaktadır. Günümüzde sıkça başvurulan bir *Türkçe Sözlük*'te sembol;

- “1. Bir manayı, kavramı veya varlığı ifade eden şekil, remiz, rümu.
2. Alâmet, nişan, işaret.”

şeklinde tanımlanmış,¹ hatta aynı kaynakta "Simge"nin karşılığı olarak da, “*remiz, sembol*” terimleri kullanılmıştır.² Sembölü doğrudan "İşaret" ile özdeşleştiren bir kaynak ise;

“Bir nesne, bir düşünce ya da bir fikrin yerini tutan, bir düşünceyi ya da bir kavramı belirten gözle görülür ve anlamı bilinir işaret; Bir anlam, nitelik, soyutlama, nesneyi göstermek, onu ifade etmek için kullanılan sözcük, işaret ya da mimik”

---

¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990, s.978.

² Doğan, a.g.e., s.990.

şeklinde bir tanım getirmektedir.³ Aynı terime, Sosyal Bilimler'in farklı disiplinlerindeki otoritelerce yapılan pek çok tanımı referans göstererek yer veren bir başka kaynaktaki;

“Remiz, alem, misal, timsâl ve alâmet karşılığında kullanılan Sembol; duyu organlarıyla idraki imkansız herhangi bir şeyi, tabî bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işarettir.”

“Sembol, kendisinden başka bir realiteye dikkat çeken, bir şeyin yerine geçen veya onu tasvir eden bir nesne, bir fiil veya insanlar tarafından yapılmış herhangi bir işarettir.”

“Sembol, açıklanamazın ifade biçimidir.”

“Sembol, bazı şeylerin bilinmesini sağlayan, görünür işaretlerdir.”

gibi tanımlar da, farklı temsiliyet derecelerinin ayırt edilmeksizin üst üste kullanıldığı muğlak ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bu tanımları alt alta sıralayan söz konusu kaynağın, her ne kadar bunları birbiriyle bağdaştırmanın mümkün görünmediğine kendisinin bile değinmesine karşın, hemen hemen aynı tanımları vererek başladığı ve başlı başına sembolü konu aldığı bir başka çalışmasından da,⁵ onu hangi temsiliyet kategorisi içinde ele aldığını kestirmek mümkün görünmemektedir. Öte yandan sembolün tarihsel sürecine değinen başka bir kaynak ise, bu terimin Antik Yunan toplumuyla ilişkili olduğunu, Grekçe’de “Sumbolien” olarak yer aldığını belirtirken Türkçe’de “*Toptan Atmak*” ya da “*Birleştirmek*” anlamını taşıdığını belirtmektedir.⁶ Ayrıca bu sözcüğün aynı dilde;

“iki ayrı varlık arasında birbirlerini bir tür tanıma alameti”

şeklinde tanımlanmış olduğu da söz konusu referansın ifadesidir. Bu tanım, sembol teriminin Etimolojik kökenine oldukça yakın durmaktadır. Nitekim sembol sözcüğü antikitenin bir terimidir ve kendi dönemi itibariyle; belli bir amaç doğrultusunda yapılan ve çoğu zaman bir kült ya da myster özelliği gösteren dışa kapalı bir toplumun üyelerinin birbirlerini tanımak için ikiye, üçe veya daha fazlasına böldükleri bir nesnenin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu parçalara sahip olan kişiler, karşılaştıkları ya da birbirleriyle buluştuklarında, sahip oldukları parçaları bir araya getirerek, aynı kapalı

---

³ Ahmet Cevizci, “Sembol”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.840.

⁴ Galip Atasagun, “Hıristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, Konya, 2000, s.181-182.

⁵ Atasagun, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, Konya, 1997, s.369-387.

⁶ Aydın, “Sembol”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s.682.

toplumun mensubu olduklarını bir nevi parola şeklinde teyit etmiş gözükmektedirler. Dolayısıyla antikitede sembol için; kendisinden başka bir olguya ya da kavrama gönderme yapan nesnelere, şekiller, figürler ve diyagramlar kullanılarak, siyasi, teolojik ya da ticari amaçla yapılanmış dış kapalı toplumların mensuplarının taahhüt ve ittifaklarında birbirlerini tanıma işlevi taşıdığını söylemek mümkündür. Müşterek uzlaşma ve anlaşma kararlarının bir nevi ahdi olarak ortaya çıkmış olan sembole, güçlü duygusal değerler de atfedilmiştir.⁷

Söz konusu terimi aynı şekilde etimolojik açıdan ele alan diğer bir kaynak da bir öncekiyle örtüşür biçimde, kelimenin aslının "Sum-ballein" olduğunu belirterek, önce IV.yüzyılda Latince'ye "Symbolum", daha sonra batı dillerine "Symbole", "Symbol" ve "Simbolo" şeklinde geçtiğini ileri sürmektedir.⁸ Aynı sözcüğün kökenini yine Grek toplumuna bağlayan bir başka referans da, sözcük olarak "Akit; Antlaşma", "Hüviye" anlamlarını taşıdığına değinmekle birlikte, onun asıl işlevinin dini alanda olduğunu vurgulamaktadır.⁹ Bu metin, sembolün en erken tarihli örneklerinden itibaren Metafizik ile olan irtibatının varlığı üzerinde durarak, Ortaçağ boyunca antikiteden tevarüs edilen gelenek bağlamında varlığını sürdürdüğünü, özellikle Kozmolojik ve Ontolojik alanda temsiliyetlere sahip olduğunu, Hıristiyan doktrinini ve Kutsal Kitap literatürünü görselleştiren alegori ve ikonografiyle örneklemektedir. Konuyu -doğal olarak- yoğunlukla Hıristiyanlık çerçevesinde ele alsa da, diğer geleneklerden de verdiği örneklerle fenomenler dünyasının kutsalla olan ilişkisi ve tüm varlık kategorilerindeki düzenin sürekliliği noktasında her bir prensibin bir sembol ile temsil edildiğini özetler niteliktedir. Hatta, tarihsel süreçte farklı yüzeyler üzerine tasvir edilmiş pek çok profan özellikteki figürün, bir bezemeden öte Metafizik alanda birer temsiliyet taşıdıklarını göz önüne seren zengin içeriğiyle tezini kanıtlar görünmektedir. VI. -VII. yüzyılların ünlü İspanyol teoloğu Sevilla'lı Isidore ile IX. yüzyılın meşhur Alman keşişi Rabanus Maurus da kaleme aldıkları metinlerinde sembolün dönemleri itibariyle Metafizik alanda üstlendiği temsiliyetlerin önemi üzerinde ısrarla durmuşlardır.¹⁰ XIX. yüzyılın ünlü Fransız şairi Baudelaire (1821-1867) de, bu iki kaynağı destekler nitelikte, Ortaçağ insanının "Semboller Ormanı"nda

---

⁷ Aydın, "Sembol", a.g.e., s. 682.

⁸ Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004, s.9.

⁹ Kurt Moritz Artur Goldammer, "Symbolism and Iconography, Religious", *The New Encyclopaedia Britannica*, XVII, Helen Hemingway Benton, Chicago v.dğr., 1974, s. 900.

¹⁰ Goldammer, "Symbolism and Iconography, Religious", a.g.e., s. 901.

yaşamış olduğunu belirtmiştir.¹¹ Öte yandan sembolün ne olduğu kadar ne olmadığına yönelik asıl ipucunu bize veren kişi, yine Ortaçağ Hıristiyan ilahiyatının önde gelen teologlarından Aurelius Augustinus (354-430) olmuştur. Augustinus, sembolü; bir edebi yöntem ya da bir üslup veya psikolojik bir oyun olarak görmeyip, aksine hakikatin ifade edilme biçimi olarak ele almıştır.¹² Sembolü; deşifre edildiği takdirde kendisiyle hakikate ulaşılan bir araç olarak gören Augustinus için ne açık seçik kavramlarla, ne de yalın fikirler düzenleyerek ifade edilemeyen hakikat, ancak semboller vasıtasıyla kendini dışa vurmaktadır. Dolayısıyla sembol, nesnelere ve olaylarda külli hakikatin vechelerini görülebilir hale getirmektedir.¹³ Kendisine ait olan “Göstergeler Teorisi”nde; “*Hakikatin tüm eşyaya, tarihe, kozmosa, kısaca şuraya buraya yayıldığı her yerde tezahür eden tecellisi birer göstergedir ve bu göstergeler semboller biçiminde somutlaşmıştır... Bir gösterge, deneysel anlamdan daha fazlasına sahiptir ve kendisinden başka herhangi bir şeyi düşünmeye izin verir*”¹⁴ şeklindeki paradigmasıyla, sembolün temsiliyet kategorisinin salt Metafizik alan olduğunu vurgulamıştır. Augustinus’un “Göstergeler Teorisi” her ne kadar Aristo Metafiziği’ne dayansa da sembole yüklediği anlam açısından, Platon’a (M.Ö.427-347) ait “Varlık Alemlerinin Kategorisi”nden de uzak kalmadığı farkedilebilmektedir. Öyle ki, Augustinus’un sembol temsiliyetine bakış açısı, tüm varlık alemini kategorik olarak derecelendirip tek bir düşey çizgi üzerinde izah etmeye çalışan Platon’un “Bölünmüş Çizgi Analjisi”¹⁵nde tam yerini bulmaktadır. Keza Platon’un, varlığı, idealar ve fenomenler alemi şeklinde kategorize ettiği Metafiziğinde, düşey boyutta birbirinden kesin olarak ayrılan asıl ilkeler diyebileceğimiz İdealar alemi ile bunun alt kategorisinde mahsusat yani fenomenler alemi yer almaktadır.¹⁶

---

¹¹ Zeki Özcan, “Ortaçağ’da Birey ve Bireyleşme”, *Doğu Batı: Ortaçağ Aydınlığı*, S.33, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 20.

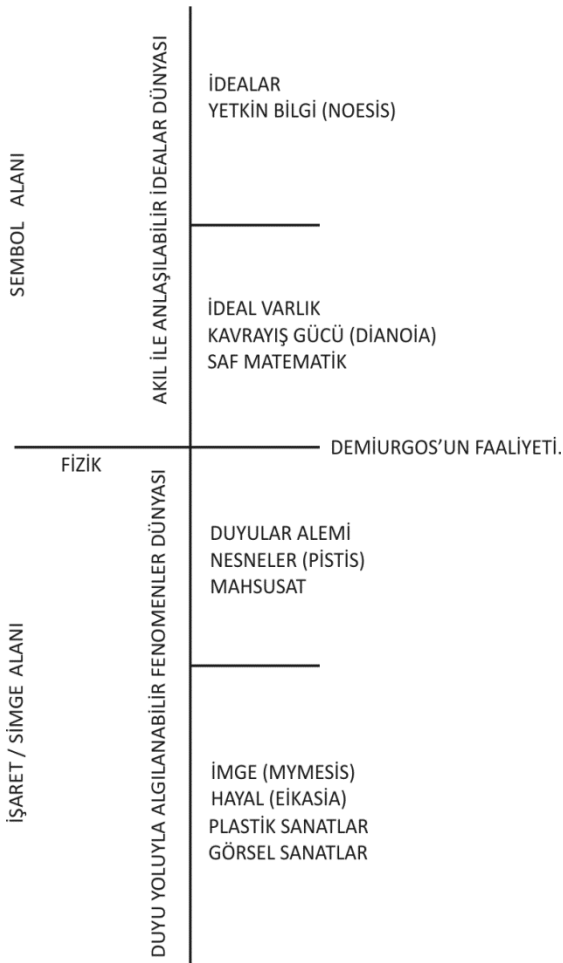
¹² Özcan, “Ortaçağ’da Birey ve Bireyleşme”, a.g.e., s. 20.

¹³ Özcan, “Ortaçağ’da Birey ve Bireyleşme”, a.g.e., s. 20.

¹⁴ Özcan, “Ortaçağ’da Birey ve Bireyleşme”, a.g.e., s. 20.

¹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi: Thales’ten Baudrillard’a*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s.89.

¹⁶ Ahmet Cevizci, “Platon”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.750.

Platon'un Bölünmüş Çizgi Analojisi'ne Göre Sembol Temsiliyetinin Alanı

Bu iki kategori Demiurgos'un oluşturduğu sınır çizgisi ile birbirinden ayrılır. Augustinus'un sembole anlam verirken; deşifre edildikleri takdirde, kendisiyle ulaşacağı hakikatin alanıdır dediği kategori, kelimenin tam anlamıyla Metafizik kategoridir. Augustinus'dan yola çıkıldığında; bu alanın değişmeyen, bozulmayan hakikat ve ilkeleri, "Demiurgos'un Mülkü" olarak da adlandırılan alt kategorideki seküler alanda birer sembol ile görsellik kazanmaktadır.

Ne var ki, Ortaçağ'ın tasavvur aleminde her hakikatin kendisine tahvil edilmiş ve tabiatıyla kutsalın en iyi taşıyıcısı konumunu üstlenmiş olduğu söylenebilen sembol, günümüze gelen tarihsel süreçte bu deruni

vechesini kaybederek, salt seküler alanın simge temsiliyetine indirgenmiş görünmektedir. Bu indirgemeye, ileri sürdüğü "Süreç Felsefesi Kuramı" ile felsefi bir izah getirmeye çalışan kişi, XX. yüzyılın önemli matematikçi ve filozofu Alfred North Whitehead (1861-1947) olmuştur. Bir süreç olarak bizatihi zamanın kendisinin ve dolayısıyla varlığın değişmez bir yapıda olmadığını, aksine varlığın süreç içerisinde devinen bir öz olduğunu savunan Whitehead, doğal olarak sembolün de aynı süreçte anlam ve temsiliyet bağlamında sürekli değişime uğramış olduğunu savunmuştur.¹⁷ Pradigmasını, uygarlığın geçirdiği süreçlerle örnekleyerek izah etmeye çalışan Whitehead, sembol temsiliyetinin özellikle Ortaçağ'da insan düşüncesine tahakkümü olsa da, moderniteyle birlikte bunun değiştiğini, artık mutlak gerçekliklerin doğrudan kavranışına odaklanıldığını, süreç ve değişim zorunluluğu prensibiyle izah etmeye çalışmıştır.¹⁸ "Modernitenin aptalca ve boşuna icat edilmiş şeyler olarak gördüğü" sembole karşı bir tepkinin dahi başlamış olduğuna vurgu yapan Whitehead, onun artık hayatın ancak eşliğinde durduğunu ve bu haliyle yaşamın kendi oluşumu çerçevesine bundan böyle bir temel oluşturmayacak bir görünüme indirgendiğini ileri sürmüştür.¹⁹

Whitehead'in bu tespitinde yanılmış olduğu söylenemez. Zira bu indirgemenin çağımız insanının hayatını yaşarken merkeze aldığı ilkesini değiştirmiş olmasından, bunun neticesinde kaçınılmaz olarak da -hangi geleneğe mensup olursa olsun- kutsalla olan bağıni kopartmasından kaynaklandığı su götürmez bir gerçektir. Nitekim bilimden sanata, ekonomiden siyasete kadar yaşamın tüm alanına sirayet etmiş olan merkez değişimiyle artık çoğu zihin için, sembolün tekabül ettiği hakikatleri kavrama melesinin yitirilmiş olduğu söylenebilir. Ancak çağın genel tezahürü böyle olsa da, aslolan sembol temsiliyetinin sahih geleneğin ilkelerine bağlı kalanlarca özenle ve hiç bir propaganda gayesi gütmenden sürdürüldüğünden bahsetmek de mümkündür. Bunun en çarpıcı örneği günümüzdeki Gelenekçi (Tradisyonalist) Ekol'dür. Bu ekole göre; modern eğitim siteminin ön yargıları, geleneğe ait olanın hurafelerden müteşekkil bir yapıdan başka bir şey olduğunun görülmesine engel olmaktadır.²⁰ Her hakikati bir sembolle görselleştiren geçmişin insanının hayatı anlama ve anlamlandırılmaya dair tasavvurunun, günümüz zihinlerine avami kurgular

---

¹⁷ Alfred North Whitehead, *Sembolizm*, çev. Kadir Yılmaz, Şule Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11.

¹⁸ Whitehead, a.g.e., s. 17.

¹⁹ Whitehead, a.g.e., s. 18.

²⁰ Julius Evola – René Guénon, *Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar*, çev. Atilla Ataman – Mustafa Tahrallı – İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.15.

hatta hurafeler serencamı şeklinde sunulduğunu savunan söz konusu ekol, içinde bulunduğumuz çağın insana yüklediği profan bakış açısından sıyrılabilindiği ölçüde, sembollerin temsil ettikleri hakikatleri yeniden kavrayabilmenin imkan dahiline gireceği üzerinde ısrar etmektedir. Aynı ekol sayesinde ki, bugüne uzanan tarihsel süreçte bakış açımızın dışına çıkardığımız sembol, ait olduğu temsiliyet kategorisiyle birlikte -çok az kişi için bile olsa- yeniden fark edilir olmuştur denilebilir. Zira kimi çağdaş yayının sembole yönelik;

“Kendisiyle doğal bir ilişki aracılığı kurulamayan, izafi olarak bilinmeyen ve açık bir biçimde tüm mahiyetiyle isimlendiremediğimiz ve aşkın ya da içkinliğinden dolayı ifade edemediğimiz ve betimleyemediğimiz bir hakikati temsil eden diyagramlardır.”²¹

şeklindeki tanımlamalarında, onun, aşkınlık ve içkinlikle bağıntılı olduğu hatırlanabilmektedir.

Sembol temsiliyet alanının çağımızdaki gerçek otoritesi kabul edilen René Guénon (1886-1951), modern zihniyetin her tür güncel kaygısından uzak kalarak derin bir entelektüel vukufiyetle ele aldığı sembolün mahiyetini hiçbir seküler ideolojiye ve sahte geleneğe ödün vermeksizin irdelemiştir. Öyle ki, Guénon daha en baştan; sembolün, insanî koşulların oluşturduğu ve herkesin keyfine göre şekil verdiği bir tasavvur olmadığına, aksine kesin bir bilimin (Science Exacte) konusu olduğunun altını kalın bir çizgiyle çizerken, onun alanının tüm diğer kategorilerden farklı olarak Metafizik alan olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Her gerçek sembolün, kendisinde birden fazla anlam barındırdığını ve bu anlamların görülebilmesinin entelektüel ufuk ile bağıntılı olduğunu dile getiren Guénon'un, sembollerin birbirlerinden farklı coğrafya ve dönemlerde yaşayan geleneksel toplumlardaki temsiliyetlerinin birbirlerinden alınmaksızın ortak oluşuna, bunların kaynağının Aslı Gelenek (Primordial Tradition) olduğuna dair görüşü²² de son derece önemlidir. Nitekim o, bir sembolün ihtiva ettiği temsiliyeti hangi süreç ve faktörlerle elde etmiş olursa olsun ilk gelenekten tevarüs eden tüm sahih geleneklerin, söz konusu sembole temsil edilen hakikatlerin bilincinde olduğunu ileri sürmüştür.²³ Sembollerin ait olduğu alanın pagan, Yahudi, Hıristiyan veya başka bir dinin ya da kültürün kendi alanı olmadığını, aksine tüm zaman ve

---

²¹ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s.9.

²² René Guénon, *Hıristiyan Mistik Düşüncesi*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s.101.

²³ Guénon, *Dante ve Ortaçağ'da Dini Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.44.

mekânların ötesindeki Metafizik kategori²⁴ olduğunu ısrarla vurgulamış; bu alanın ebedi, değişmez ve külli ilkelerin sahası olduğunu hatırlatmıştır.²⁵ Bu alanı zaman ve mekânla sınırlı tüm koşulların dışında ve ötesinde tutan Guénon, aynı zamanda onun herhangi bir coğrafyanın mülkü olmadığına da işaret etmiştir.²⁶

Aynı ekole göre; bazı semboller kullanıldığı geleneğe bağlı olarak kimi zaman şekil farklılıkları gösterebilirse de, sahih geleneğin mevzu bahis olduğu her yerde aynı öz ve esası temsil ederler.²⁷ Ayrıca, belli bir sembol yine kimi zaman müstakil olarak birden çok manayı da barındırabilir. Ne var ki, aynı sembole ait farklı anlamlar asla birbirini saf dışı bırakmadığı gibi, birbirleriyle tenaküz halinde de olamazlar; aksine, birbirlerini tamamlar mahiyettedirler.²⁸ Mircea Eliade (1907-1986), "*bağlamı ne olursa olsun bir sembol her zaman gerçeğin birkaç alanının birliğini açığa vurur*"²⁹ derken sembolün bu özelliğine işaret etmektedir. Pierre Emanuel'in (1916-1984), "*bir sembolü entellektüel açıdan incelemek, bir soğanı bulmak için o soğanı soyamak gibidir*"³⁰ ifadesi de sembolün bu özelliğini başka bir açıdan vurgular niteliktedir.

2. SİMGENİN TEMSİL KATEGORİSİ

Simge, Türkçe bir sözcüktür. Kimi Türkçe sözlükte tıpkı sembol teriminde olduğu gibi simge için de ayırt edici bir tanımlama yapılmaksızın "Remiz, Sembol" karşılığı verilmiştir.³¹ Bir başka sözlük ise aynı sözcüğü, sadece sembolün eş anlamlısı olarak tanımlamıştır.³² Ancak, "simge" için;

"1. Belli bir insan topluluğunun uzlaşarak kendisine belli bir anlam yüklediği somut nesne ya da im, işaret. 2. Bir düşüncüyü, soyut bir kavramı belirten somut nesne ya da im, işaret. 3. Bir özelliği bütünüyle kendinde toplamış olan örnek. 4. Kimyasal bir elementi kısa olarak belirtmek için kabul edilmiş harf ya da harfler."³³

---

²⁴ Guénon, *Dante ve Ortaçağ'da Dini Sembolizm*, s.11.

²⁵ Henri Bergson-Gabriel Marcel-René Guénon, *Metafizik Nedir*, çev. Ahmet Aydoğan-Mustafa Tahrallı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.16.

²⁶ Bergson - Marcel - Guénon, a.g.e., s.96.

²⁷ Bergson - Marcel - Guénon, a.g.e., s.96.

²⁸ Evola - Guénon, a.g.e., s. 54.

²⁹ Durand, a.g.e., s. 69.

³⁰ Durand, a.g.e., s. 35.

³¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.1182.

³² *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2005, s.1770.

³³ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2012, s.1698.

şeklinde birbirinden farklı tanımlar veren kaynaklar da yok değildir. Bu son kaynağın yaptığı tanımlar, tıpkı sembolde olduğu gibi birbiriyle bağdaşmayan anlam farklılıklarını içermesinin yanı sıra, simgeyi farklı temsiliyet kategorisine sahip "işaret" ile dikkat çekici bir şekilde eşleştirmektedir. Bir başka sözlük de, yine benzer bir tanım getirerek simgenin, sembolün eşanlamlısı olduğunu ileri sürmektedir.³⁴ Simgenin, sayısı daha da arttırılabilecek bu tür kaynaklardaki birbiriyle pek de bağdaşmayan karşılıkları, bir önceki bölümde örneklenen sembol tanımlarıyla birlikte ele alındığında, bir göstergenin farklı temsiliyet kategorilerini tanımlayan terimlerin günümüzde ne derece iç içe geçmiş olduklarını daha da belirginleştirmektedir. Türkçe'nin; farklı temsiliyet kategorilerini birbirinden ayrı tanımlarla ifade etme potansiyeline sahip olmasına rağmen, biri diğerinin yerine kullanılacak derecede anlam kaymasına uğramış gözükken "sembol-simgе-ışaret" terimleri için, ülkemizde bu bağlamda hükme bağlanmış bir tasnifin olduğundan bahsetmek bugün için pek mümkün görünmemektedir. Oysa her ikisinin de emredici olmaması gibi ortak noktaları olsa da, "sembol" ve "simgе" temsiliyet kategorileri bağlamında farklılık taşır. Sembol temsiliyetinin Metafizik alana ait olmasına karşın simgenin, seküler alanda temsil işlevi bulunduğu her şeyden önce göz önünde tutulması diğer tüm farklılıklardan çok daha fazla önem arz eden özelliğidir. Asıl belirleyici olan bu faktörün diğer tüm farklılıkların da kaynağı olduğu söylenebilir. Simgenin en az bunun kadar önem taşıyan bir başka ayırt edici özelliği ise, kullanıcıları açısından sahih bir geleneğe ya da inisiyasyona gerek duyulmaması ve anlam-kabul özelliğinin bilinmesi zorunluluğunun olmamasıdır. Buna karşın sembolün mahiyeti, -Aslı Gelenek ve bunu tevarüs eden her sahih gelenekle doğrudan bağıntılı olması nedeniyle- temsil ettiği hakikat, belirli bir eğitim süreciyle kazanılarak bilinebilir. Ayrıca, açık toplumlarda genel uzlaşıyla belirlenmiş olan simge temsiliyetinin tarihsel başlangıcını tespit etmek mümkün olabilir. Çünkü herhangi bir diyagramın ya da betinin simge temsiliyetinin uzlaşım sal kabul süreci vardır. Oysa, bir diyagramın sembol olarak mahiyetinin kaynağını kronolojik olarak tespit etmek olası değildir. Bu nedenle sembolün ilk örneği değil ama erken tarihli örneklerinden bahsedilebilir.

Öte yandan, simgenin yönlendirici özelliği olmasına karşın, sembolün böyle bir işlevi yoktur. Simgeye yaklaşım duygusaldır. Sembol ise zihne hitap eder. Dolayısıyla onun çözümlenmesi entellektüel ufukla alakalıdır. Simgе tüzeldir ve bu nedenle daima kimlik, konum ve statü belirleyici bir temsiliyete sahiptir. Bayrak, sancak, flama, fors, nişan, amblem, kokart, logotype gibi seküler temsil işlevlerine sahip

---

³⁴ Kemal Demiray, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1980, s.839.

formülasyonların her biri "simge" kategorisindedir. Simgenin seçimi, tasarım ve kullanım hakkı yasal ve tüzel sınırlar içerisindedir. Ona; belli bir toplum, siyasi yapı, cemiyet, kurum, kuruluş hatta kişi bazında sahiplenilebilir. Ancak, sembol için herhangi bir tüzellik söz konusu olmadığı gibi, temsil ettiği hakikatin aşkınlığından ve/veya içkinliğinden dolayı sahiplenilmesi de mümkün değildir. Ona sahip çıkmak, ancak Metafizik alanda tekabül ettiği hakikatin idrakiyle mümkün olur.

Yaygınlığından dolayı Haç'ın Hıristiyanlığın, Hilal'in Müslümanlığın, Magen David'in (Altı uçlu yıldız) de Yahudiliğin aynı anda birer sembolü ve amblemi olarak kabul edildiğinden bahsetmek,³⁵ sembol temsiliyetinin ait olduğu Metafizik alan ile simgenin dahil olduğu seküler alanın yan yana kullanılması nedeniyle, her şeyden önce bir kategori hatasıdır. Gerçekte, hem Haç ve Hilal hem de Magen David başlı başlarına gerçek birer sembol iken adı geçen dinler için, tarihin bir döneminde kendilerine aidiyet atfedilmesi, seküler anlamda simge kategorisine indirgenmelerinden öte bir şey değildir. Günümüzde Hilal her ne kadar İslâm toplumlarını ayırt edici temsiliyetiyle tanınıyorsa da, halen bulunduğu alan simge kategorisidir. Öte yandan, onun gerçek bir sembol olarak asıl aidiyeti bugün olduğu gibi geçmişin de tüm sahih geleneklerini kapsamaktadır. Keza Guénon, Hilal'i sembol haliyle "İlâhi Kalp" olarak ele aldığı "Gaal" ile irtibatlandırmakta ve potansiyel ya da bilfiil ama daima hazır olan "İlâhi Kelam"ın insanlar üzerine tecellisiyle arasında bir bağ kurmaktadır.³⁶ Aynı durum Haç'ın sembol tekabüliyeti için çok daha dikkat çekici boyuttur. Bugün artık Hıristiyanlık ile özdeşleşmiş olan Haç'ın günümüzdeki konumuna bağlı temsiliyeti, Hilal'de olduğu gibi tamamiyle seküler alandadır ve bu haliyle o da sembol tekabüliyetine sahip değildir. Zira, diğer tüm semboller gibi sahih geleneklere ait olan Haç'ın sembol temsiliyeti, Tasavvuf'da da son derece önemi haizdir. Guénon'un, Mısır'lı Şâzeli Şeyhi Abdurrahman Uleyş'e ithafen kaleme aldığı ve çıkış fikrini söz konusu şeyhe borçlu olduğunu belirttiği "*Le Symbolisme de la Croix*" (Haç'ın Sembolizmi) adlı eserinde, şeyhin "*Hıristiyanlar Haç'ın şekline sahipse, Müslümanlar da onun manasına vâkıfdir*"³⁷ şeklindeki çok önemli ifadesinden bahsedilmesi, Haç'ın her şeyden önce gerçek bir sembol olarak asıl aidiyetini ve temsiliyetini vurgulaması açısından ihmal edilemeyecek derecede önemli bir referanstır. Nitekim adı geçen eserin Türkçe'ye "*Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*" başlığıyla tercüme edilmesi, günümüzdeki

---

³⁵ İsmail Durmuş, "Remiz", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.557.

³⁶ Guénon, *Hıristiyan Mistik Düşüncesi*, s.111-118.

³⁷ Martin Lİngs, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli: Şeyh Ahmed el-Alavî (K.S.)*, çev. Betül Özel Çiçek, Sufi Kitap, İstanbul, 2009, s.136, dipnot 2.

bu malum temsiliyet yanılıgına karşı bir tercih olabileceği şekilde yorumlanmıştır.³⁸ Benzer durum, Magen David (Davut Kalkanı) adıyla bilinen ve günümüzde ilk bakışta Yahudilik ile özdeşletirilen Heksagram diyagramı için de geçerlidir. Gerçekte sembol olarak, tüm sahih geleneklerde Kozmogonik ve Ontolojik hakikatlere tekabül eden bu diyagram, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren topyekün Yahudi etnisitesini temsil edici seküler simge işlevine indirgenmiş; XIX. yüzyıl sonlarında Siyonist Hareketin uluslararası boyuta taşınmasıyla da, bu temsiliyeti pekişmiştir.³⁹

Oysa, tabiatı gereği kendi başına Metafizik alanda belli bir hakikate karşılık gelen herhangi bir sembolün; bayrak, sancak, flama, fors, nişan, kokart, amblem, logotype gibi belli bir kişi, kurum ya da kuruluğu temsil edici seküler işlevlere sahip tasarımlarda artık sembol temsiliyetinden bahsedilmesinde son derece dikkatli davranılması gerekir. Zira bir düzen içinde diğer öğelerle bir tasarım olarak bütünleşmiş haliyle, artık seküler alanda simge temsiliyetine indirgenmiş olmaktadır. Dolayısıyla - yaygınlığından dolayı örneklenen- bu üç diyagram bağlamında süre giden aidiyet yanılığları, bunların günümüzdeki simge işlevlerinden kaynaklanmakta; sembol kategorisindeki temsiliyetleriyle ise özel hiç bir aidiyet söz konusu olmaksızın tüm sahih geleneklerin üstünde, hem de her birinde içkin olarak varlıklarını sürdürmektedir.

3. İşARETİN TEMSİL KATEGORİSİ

Yukarıdaki bölümlerde değinildiği üzere, bugün sıkça tekrarlanan "sembol-simge" kategori hatalarının neden olduğu temsil ve aidiyet yanılığları, "işaret" için de geçerlidir. Tıpkı sembol ya da simge gibi, bir diyagramı ya da bir figürü tanımlamak için kullanılan "işaret", Arapça'dan dilimize geçmiş bir sözcüktür. Sözlüklerde genellikle;

"1. Anlam yükletilen şey, anlamlı iz. 2. Belirti, gösterge, levha, tabela, alâmet. 3. El, yüz hareketleriyle gösterme."⁴⁰

"1. İm. 2. Belirli gösterge, iz. 3. El, yüz vb. hareketleriyle gösterme. İşaret etmek. Belirtmek, imlemek."⁴¹

şeklinde karşılık bulmaktadır. Sayıca daha da arttırılabilecek bu tanımların dişında farklı anlamlar taşıyor olsa da işaret, özellikle görsel ifade unsurları

---

³⁸ Lings, a.g.e., a.g.y.

³⁹ İ.Naci Zeyrek, "Yahudilikte Dini Semboller: Magen David Örneği", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı*, Bursa, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁴⁰ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, s. 995.

⁴¹ Püsküllüoğlu, a.g.e., s. 1034.

için kullanıldığında sembol ve simgeden ayrı bir temsiliyete sahiptir. Onun kategorisi de tıpkı simgede olduğu gibi seküler alandır. Ancak işaretin temsil işlevi, simgeye göre daha alt bir kategoridedir. İşaret, simgeden daha açık ve en yalın göstergedir. Her ikisi de uzlaşım ve yönlendirici fonksiyonlara sahip olsa da, işaret simgeden farklı olarak normatiftir ve emredicidir. İşaretin fonksiyonu, toplum içinde belirli bir durumu ya da akışı yönlendirici olmasıdır. İşaret; mevcut olan, gösterilebilir ya da doğrulanabilir bir faktöre gönderme yapan, en kısa yoldan, ekonomik bir biçimde onun yerini dolduran tasvir ya da diyagramdır.⁴² Olguların, edimlerin ya da olasılıkların algıdaki zihinsel işlemlerini hafifletmeye ve hızlandırmaya yarayan gösterge olan işaretin belirlenmesi ve tasarımı simge gibi tüzel etkenlere bağlı olsa da, simgeden farklı olarak kısmen keyfidir. İşaretin, simge gibi statü ya da kimlik belirleyici temsiliyeti yoktur. Her ikisinin fonksiyonu da seküler alandaki durum ve olguların görselleştirilmesiyle sınırlı olmasına karşın simgenin işaret karşısında derece farkı vardır; bu ise daha çok, onun genel kabul görürlüğü ve tasarım kombinasyonunun yasal koruma altında olmasıyla bağıntılıdır.

İşarete verilebilecek en belirgin örnek –adı üzerinde- tüm trafik işaretleridir. Sosyal bir alan içinde erkeklerin kullanımına ayrılmış lavaboyu gösteren fotr şapka ya da pipo tasvirleri ile bayanlara mahsus lavaboyu ayırt edici gösterge olan topuklu bayan ayakkabısı tasvirleri birer işarettir. Yine kapalı bir sosyal alandan çıkış yönünü gösteren, belli bir yöne doğru koşar vaziyette betimlenmiş insan tasviri de işaret temsiline sahiptir. Daha da çoğaltılabilecek bu örnekleri işaret yapan ayırt edici özellikler, bunların tamamen seküler kategoride, hiçbir statü belirtmeksizin normatif, emredici, yönlendirici olmalarıdır.

Öte yandan, Tasavvuf terminolojisinde de karşımıza çıkan "işaret" sözcüğü ıstılâhî haliyle farklı bir anlam daha taşımaktadır. Nitekim Tasavvufta;

"Herkesin bilmesi gerekmeyen, açığa vurulması halinde yanlış anlamaya yol açacak ya da çok derin ve ince bir anlam taşıması nedeniyle kelimelerle dile getirilemeyen hakikat, düşünce ve olguları ehil olmayanlara açmamak için kullandıkları anlatım şekline de işaret denilir"⁴³

şeklinde ifade edilen ıstılâhî anlam, her ne kadar bir temsiliyetin varlığını vurguluyor olsa da, maksatlı bir üstü örtülü anlatma fonksiyonundan ötürü, işaretin en kısa yoldan ama emredici ve yönlendirici işleviyle tamamen zıt

---

⁴² Durand, a.g.e., s. 8.

⁴³ Süleyman Uludağ, "İşaret", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 429.

konumdadır. İşaret, Tasavvuftaki bu ıstılâhî anlamıyla, Antikite'deki sembolün fonksiyonuna yakın durmaktadır.

Tüm bu kategori farklılıklarına rağmen, tarihsel sürecin farklı geleneklerinde, bazı diyagramların aynı anda hem sembol hem de simge temsiliyetiyle kullanılmış olduğu da gözden kaçmamaktadır. Hatta nadiren bile olsa yine tasvire veya figüre aynı anda işaret işlevi dahi yüklenmiş olması da mümkündür. Böyle bir durumda söz konusu diyagram, Metafizik alandaki sembol temsiliyetinden uzaklaşarak seküler alanda simge veya işaret temsiliyeti kazanır. Ancak, yine de tekabül ettiği olgular arasında herhangi bir rabitanın söz konusu olması mantıken mümkün olmadığı gibi, bu inisi tahakkukun aksi yönde olması da söz konusu değildir. Zira Guénon; "*alta olan üstte olanı temsil edebilir, ama bunun tersi imkansızdır*"⁴⁴ derken bu hiyerarşiye dikkat çekmektedir. Bir diyagramın, "sembol-simge-işaret" kategorilerinin herbiriyle aynı süreçte temsiliyet kazanabileceği Haç diyagramıyla örneklenebilir. Kategori farklılıklarının daha iyi anlaşılması için doğru bir seçim olabilecek Haç diyagramı; sembol haliyle Metafizik alanda varlık derecelerine mahsus hakikati temsil ederken, simge haliyle seküler alanda kollektif Hıristiyan kimliğinin temsiline yönelik bir işlev üstlenir. Hatta bu haliyle tasarım farklılıkları sayesinde mezhep farklılıklarını ve kilise hiyerarşisini dahi temsil eder. Aynı Haç diyagramı işaret olarak ise, karayollarında hemzemin kavşağı gösteren bir fonksiyon kazanır.

Dolayısıyla Gelenekçi Ekolün bakış açısına göre; gösterge işlevine sahip herhangi bir betimin, ait olduğu konumdaki temsiliyeti, işlevi ve anlamı üzerine -fantastik kurgulardan öte- yapılacak her tür çalışmada, kategori farklılıklarının her şeyden önce göz önünde bulundurulması, yapılması olası hatalara ve buna bağlı ortaya çıkacak aidiyet yanlışlarına düşmemenin ön koşuludur.

SONUÇ

Göstergebilim (Semiyotik); XVII. yüzyıldan günümüze değin özellikle Batı fikir dünyasında gelişim gösteren ve insanla insan ya da insanla doğa arasındaki etkileşim, iletişim ve bildirişim göstergelerini kendi sistematiğine göre tutarlı ve yalın dizgeler şeklinde düzenleyerek kuram geliştiren disiplinlerarası bir alandır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özgün bir felsefi yaklaşım olarak adını duyurmaya başlayan Yapısalcılığın ön modeli olarak da değerlendirilebilecek olan Göstergebilim; metodolojisini

---

⁴⁴ René Guénon, *Maddi İktidar Ruhani Otorite*, çev. Birsal Uzma, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.18.

Semantik, Sentaks ve Pragmatik bağntuların verileri üzerinde Őekillendirir. Sözlükler de dahil olmak üzere, bu çalışma bağlamındaki bir kısım terimin tanımında gözlemlenen yetersiz açıklamaların ya da anlam kaymalarının, Göstergebilim'in ölkemizde henüz sağlam bir temele oturtulamamasından kaynaklandığı söylenebilir. Öte yandan, ortaya koyduğu kuram ve değerlendirmelerde bütünüyle Pozitivist ölçütlerin esas alındığı söylenebilecek olan Göstergebilim'in de, Metafiziki dışarıda bırakan kapsam ve yöntemiyle -seküler alanda gösterge işlevine sahip simge ya da işaret değil ama- Gelenekçi Ekol nazarında sembolün mahiyetini hakkıyla ele alması pek mümkün görünmemektedir. Zira kendi yöntemiyle ele aldığı sembolü, simgeden ayırt edici mahiyeti belirsizlik taşımaktadır. Dolayısıyla, görsel göstergeleri anlamlandırmaya yönelik olarak günümüzde; biri Göstergebilim'e, diğerisi Gelenekçi Ekol'e ait olmak üzere iki farklı metodoloji ortaya çıkmaktadır. Gelenekçi Ekol'ün, külli bilgilerin alanı olarak gördüğu ve profan hiç bir sistematige göre Őekillendirilemeyeceđi noktasında ödün vermediği Metafizik hakkında, Göstergebilim bir cevap bulana dek bu ayırım süre gidecek gibi gözükmemektedir. Yine de; söz konusu üç terimden bilhassa sembol söz konusu olduğunda, onu Antikçağ ve Ortaçağ'da kesin olarak belirlenmiş özgün mahiyeti, işlevi ve temsil kategorisiyle ele alan Gelenekçi Ekol'ün bakış açısının hala referans niteliği taşıdığı söylenebilir. Belki de bu vesileyle her Şeyden önce, Epistemoloji'nin batı modellenli terminoloji ve metodolojisini yeniden gözden geçirme zamanının geldiğini fark etmek gerekir.

KAYNAKLAR

- Atasagun, Galip, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, Konya, 1997, ss.369-387.
- Atasagun, Galip, “Hıristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. X, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 2000, ss.181-199.
- Aydın, Mehmet, “Sembol”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s.682.
- Bergson, Henri-Gabriel Marcel-Réne Guénon, *Metafizik Nedir*, çev. Ahmet Aydoğan, Mustafa Tahralı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Cevizci, Ahmet, “Platon”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, ss.748-751.
- Cevizci, Ahmet, “Sembol”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.840.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

- Demirağ, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- Doğan, Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- Durand, Gilbert, *Sembolik İmgelem*, çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Durmuş, İsmail, "Remiz", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXIV, İstanbul, 2007, ss.556-558.
- Evola, Julius – René Guénon, *Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar*, çev. Atilla Ataman – Mustafa Tahralı – İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Goldammer, Kurt Moritz Artur, "Symbolism and Iconography, Religious", *The New Encyclopaedia Britannica*, Pub. Helen Hemingway Benton, 15th Edition, Chicago v.dğr., 1974, pp. 900-909.
- Guénon, René, *Maddî İktidar Ruhanî Otorite*, çev. Birsal Uzma, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.
- Guénon, René, *Dante ve Ortaçağ'da Dini Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Guénon, René, *Hıristiyan Mistik Düşüncesi*, çev. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lings, Martin, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli; Şeyh Ahmet el-Alâvi (K.S.)*, çev. Betül Özel Çiçek, Sufi Kitap, İstanbul, 2009.
- Özcan, Zeki, "Ortaçağ'da Birey ve Bireyleşme", *Doğu Batı: Ortaçağ Aydınlığı*, Sayı 33, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, ss.11-37.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2012.
- Tokat, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2005.
- Uludağ, Süleyman, "İşaret", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C.XXIII, İstanbul, 2001, s. 429.
- Whitehead, Alfred North, *Sembolizm*, çev. Kadir Yılmaz, Şule Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zeyrek, İ.Naci, "Yahudilikte Dini Semboller: Magen David Örneği", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı*, Bursa, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

IDEAS ON STATE AND POLITICS IN *SERBESTİ* DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA

Mehmet Mert SUNAR*

ABSTRACT

The present paper will focus on Serbestî, one of the daily newspapers that were published in the Second Constitutional Period. In this work the political concepts and ideas in Serbestî will be analyzed within the main political framework and concepts of the Second Constitutional Period. Since Serbestî was one of the representatives of opposition to the dominance of the Committee of the Union and Progress, an analysis of Serbestî's content on issues such as the multi-party system, opposition party, and elections will contribute to the understanding of opposition movement in this period. Although Serbestî defended the multi-party system and free elections and supported the participation of the masses in politics in the beginning of the Second Constitutional Era, it gradually adapted the political elitism of the Unionists and advocated for limitations in the participation of the public in politics, especially after the 31 March Incident.

Key Words: *Second Constitutional Era, politics, newspapers, state administration, opposition.*

ÖZET

II. Meşrutiyet Döneminde *Serbestî* Gazetesinde Siyaset ve Devlet Üzerine Görüşler

Bu çalışmada İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde yayınlanmış olan Serbestî gazetesini incelenmektedir. İncelemenin temel amacı Serbestî'de yayınlanan makale ve

---

* Asst. Prof., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History, msunar@yahoo.com

haberlerde yer alan siyasi kavram ve görüşlerin, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin genel siyasi çerçevesi ve tartışmaları içinde değerlendirilmesidir. Serbestî, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif gazetelerden biri olduğundan, gazetenin çok partili sistem, muhalefet ve seçimler gibi konulardaki görüşlerinin analizi, bu dönemdeki muhalefetin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Serbestî gazetesi çok partili sistemi ve halkın siyasete katılımını destekler bir tutum sergilerken, 31 Mart Vak'ası sonrası gazetenin bu tutumunda önemli bir değişiklik yaşanarak İttihatçıların siyasi elitizmine benzer biçimde halkın siyasete katılımının sınırlanması savunulmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, siyaset, gazeteler, devlet yönetimi, muhalefet.

Introduction

In the popular level the period after the Second World War and the rise of Democrat Party are the first things to be remembered when talking about the introduction of multi-party system in Turkey. However Turkey's experience with multi party system, elections, and parliament goes back much earlier than the second half of 1940's. After the suspension of the first Parliament by Abdulhamid II in 1878, the struggle against the authoritarian rule of the Sultan resulted in the second declaration of the Constitution and the re-opening of the Parliament in 1908. This period which continued until 1913 also witnessed the introduction of multi party system in the empire. Although this was not an ideal multi party system in a modern sense, it represents a crucial turning point in the history of the Ottoman Empire. It was also a perfect example comprising many characteristics of multi party system and democracy of the Turkish Republic. Despite its enormous importance this time period was usually overlooked and forgotten in the popular level.

The most important reason of this amnesia was the deliberate policies followed in the earlier periods of the Republic. The founders of the Republic tried to draw strict lines between the new republic and the experience of the Ottoman Empire. They were trying to legitimize the new regime and its policies and one way of doing this was representing the past as completely 'black' and the present as its opposite. Although twenty fourth of July- the day of the second declaration of the Constitution- continued to be commemorated in the first years of the Republic, after 1930 this commemorations started to loose ground and completely ceased in 1935.¹ Only after the Second World War and with democratization process new

---

¹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, 1995, pp. XIV-XV.

academic works started on the subjects of *Tanzimat* and the Constitutional periods. The turning point was the preparation of a voluminous work *Tanzimat* which was a offspring of joint work by many academicians who were ordered by Prime Minister İsmet İnönü and the minister of Education to contribute this work which would emphasize the importance of *Tanzimat* in the modernization process of Turkey.² We still have to wait until the end of 1950's for an awakening of interest among academicians for the Constitutional Period.³

Although more works on the Second Constitutional Period seems to be done when compared to the other periods of Ottoman history our knowledge about this era is still considerably limited. Same situation is still valid about the 1914-1918 period. If we consider the progress of printed culture in this era and the quantity of materials, our present knowledge is still at the very beginning.

The present paper will focus on *Serbestî*, one of the daily newspapers that were published in the Second Constitutional Period. In this work the political concepts and ideas in *Serbestî* will be analyzed within the main political framework and concepts of the Second Constitutional Period. Since *Serbestî* was one of the representatives of opposition to the dominance of the Committee of the Union and Progress interpretation of the various concepts such as multi-party system, opposition party, and elections in *Serbestî* will contribute to the understanding of opposition movement in this period. The period between the second declaration of the Constitution and *Babıali Baskını* constitutes the boundaries of the work since after *Babıali Baskını* the authoritative rule of the CUP never let any opposition movement, at least legally. The content of *Serbestî* after *Babıali Baskını* testifies this development. After 1913 it is impossible to face with any article or news that criticizes the policies of the CUP. The year 1913 marks the end of short lived multi party system which would be re-established only in 1946. On the other hand the period between the arrival of the Action Army (*Hareket Ordusu*) and the fall of Unionists with the *Savior Officers* (*Halaskar Zabitan*) movement was excluded since *Serbestî* ceased to be published because of the exile of its owner and editor Mevlanzade Rifat.

---

² *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.

³ E. E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution*, Princeton, 1957; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.

The Revolution of 1908 and the End of Hamidian Era

The period after the declaration of the Constitution and the re-opening of Parliament with an imperial decree by Abdulhamid II in 1908 witnessed the shift of political power from the palace for the last time in the Ottoman history. In other words Abdulhamid II was the last Ottoman sultan who held the political power and administration in his hands. After 1908 the Sultanate became a symbolic post which nearly had no power upon administration and government of the empire except approbation power. A weak sultan such as Mehmed V would have no role except affirming the decisions of governments. Thus the struggle for the political power changed ground since the control of the Parliament and government now mean the control of the administration.

Parallel to this development the CUP emerged as the only power that could fill the political vacuum with the fall of the Hamidian authority. The main question is why the CUP became the only dominant figure controlling the government and administration? And why the Hamidian authority fell so quickly after the Revolution of 1908?

The declaration of the Constitution was interpreted in very different ways by the population of the empire. At first the provinces of Rumelia enthusiastically embraced the new regime. These were the regions such as Selanik, Kosova and Manastir where the CUP was dominant, this regions were also the territory where the Third Army was stationed. In the capital, however, the people were continuing their daily life as nothing happened. The deep disappointment among a small minority who were against the Hamidian regime can be seen in the memoirs of Huseyin Cahid.⁴ The newspapers were the first which broke thorough the silence. One day after the declaration of the Constitution they disregarded the pre-publication censorship and all the newspapers were published without the approval of the censorship office.

On the other hand the new regime was interpreted in very different way in other provinces, people saw it as an opportunity for removing the unwanted governors and officials in their provinces, everyday new telegraphs requiring the change of governors and official were send to the capital from the various provinces.

In fact the bureaucracy became the main target after the Revolution of 1908. It was identified as the contributor of the authoritative rule of the sultan, and a extensive reform and change among the cadres of bureaucracy was advocated among the supporters of new regime. In fact the bureaucracy

---

⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, ed. Rauf Mutluay, İstanbul, 1976, pp. 6-11.

gained a first hand role in the ruling of the empire in the Hamidian Era, despite the firm control of Abdulhamid over it. The balance of power between military and bureaucracy changed in favor of the latter. The leading role of the army in the disposition of Abdulaziz let Abdulhamid II to control and suppress the military power in his reign.

Starting from the first issues *Serbestî* questioned the working of bureaucracy. Bureaucrats became the main targets of criticism in the newspaper. In the first issue the aim of newspaper was declared as to control abuses and working of bureaucrats for protecting the interest of public.⁵ The bureaucracy was regarded as rotten since it was full of people who gained their posts by helping the authoritarian regime of the sultan. Thus a complete change rather than reform in the cadres of bureaucracy was necessary according to the newspaper.⁶ In another article the working of bureaucracies in the Ottoman Empire and European countries were compared and the necessity of change was strongly emphasized.⁷

After the opening of Parliament the attitudes of deputies against bureaucracy compromises with this standpoint. The Parliament accepted a sharp decrease in the wages of bureaucrats.⁸ A deputy even argued that all the bureaucrats were useless and should be thrown to the Bosphorus from Sarayburnu.

In contrast to the position of bureaucracy after the Revolution of 1908 the army gained respect and a first hand role in the affairs of the empire. It can be argued that in 1908 the old balance between army and bureaucracy turned upside down. If we disregard the marginal applications of Marxist theory to the Revolution of 1908 which introduce 1908 as a bourgeois revolution,⁹ all the accounts confirm the leading role of the military bureaucracy in the Revolution. But still these works also overestimate the tensions between army and bureaucracy although these seems to work together harmoniously. If we thought more about the balance of power among the integral elements of the state, we would understand that this balance of power changed significantly in the Ottoman history. The main focus should be the matters of finance in which these two powers have

---

⁵ "Meslek," *Serbestî*, 3 Teşrin-i Sani 1324.

⁶ *Serbestî*, 9 Teşrin-i Sani 1324, p.1 ; "Bizde Tensikat Olamaz," *Serbestî*, 19 Teşrin-i Sani 1324.

⁷ "Devair-i Hükümet," *Serbestî*, 11 Teşrin-i Sani 1324.

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949, s. 45.

⁹ See J. A. Petrosian, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, trans. Mazlum Beyhan and Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara, 1974; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*; Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul, 1984.

to interact with each other. The examples clearly demonstrate that army never accepted the control of bureaucracy over its budget. After the 31 March event and disposition of Abdulhamid II the Finance Minister Rifat Bey required that the money which was captured in Yildiz Palace should be returned to the Treasury and then if it is necessary should be given to the army for military expenses. The War minister and the army refused and Rifat Bey resigned from the office.¹⁰

In another incident in the Parliament Finance Minister Cavid Bey argued that the budget of the army should be open to investigation by the Finance Ministry as it was the case in western countries, The War Minister Mahmud Sevket Pasa strongly refused it and with a patriotic speech he provided the refusal of this proposal in a torrent of applause by deputies.¹¹

The relations between army and the CUP seems very ambiguous and in such subject we have not any comprehensive work. However we may venture to say majority of the junior officers in the army were the members of the CUP. This factor became clear during the later periods of the Second Constitution Era. The argument that army officers should cease to engage in politics was mainly advocated by the members of opposition to the CUP.¹² Seeing this relation between the army and the CUP *Serbestî* started to argued that the 1908 revolution was not the achievement of the Third army by itself. Without the support of the public the declaration of the Constitution could not take place.¹³

During the 1908 elections the CUP was the only party which seems to have branches in every province of the empire. When we consider the short time period between the declaration of the Constitution and the elections it is astonishing that the CUP completed its organization in such period of time. It can be argued that Abdulhamid's exile policy contributed the presence of the CUP supporters in every province but for completing such an organization we need more than this exiled supporters. The answer lies in the relationships between the army and the CUP, members of the army should have taken an active part in the organization process in the provinces.

---

¹⁰ Türkgeldi, op. cit., p. 45.

¹¹ Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969, p. 73.

¹² Especially the leaders of the *Halaskar Zabitan* movement clearly demanded army officers to withdraw from active politics, and inserted this demand to their ultimatum in 1912. Tanık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler(1859-1952)* , İstanbul, p. 341.

¹³ "Hakikat-i Inkilab," *Serbestî*, 3 Kanun-ı Evvel 1324; "Anasır-ı Osmaniye," *Serbestî*, 23 Temmuz 1325.

Ahrar Fırkası, the only opponent of the CUP in the elections of 1908, was away from posing a threat and only small number of its nominees succeeded to enter the Parliament. The CUP was extremely cautious about the nominees of minorities. It forced minority nominees to get approval of the Committee if they wished to be elected. This action was refused by Greeks and resulted in conflict between the CUP and Greeks in İstanbul. During the elections Greeks made demonstrations in Beyoğlu claiming that the CUP intervened the process of elections illegally.¹⁴

At the end of elections the CUP succeeded in getting majority in the Parliament but the illegal ways which the Committee utilized during the elections let the opponents to criticize the structure and mentality of the CUP. Criticisms concentrated on the structure of the Committee. The CUP was still working as a secret committee using violence against its opponents and intervening the government although it had no legal responsibility.¹⁵ Long after the opening of the Parliament the opponents of the CUP were still directing these criticisms against the Committee. In fact the CUP kept its structure as a secret committee even after the congress of 1909 when it declared itself as a political party. The question is why did the Committee choose to kept its secret organization and did not take the control of the government directly? There are various explanations to this question. First the CUP was consist of young and inexperienced people whose direct involvement to the government could not be accepted by the majority of public. In the traditional image of a statesman there was no place for young and inexperienced men and this could result in reaction among population and gave opportunity to the opponents of the Committee.¹⁶ In an article written by a senior member of the army in *Serbestî* the members of the CUP were regarded as young people without any merit and experience whose rule of the empire would bring more disastrous results than the rule of Abdulhamid II.¹⁷ Another reason can be found in the advantages of directing the government without responsibility. After the Revolution of 1908 the Committee emerged as a power directing and controlling the working of government. Only after the 31 March incident one or two leading figures entered the government, such as Refik and Cavid Beys.

---

¹⁴ *Serbestî*, 16 Teşrin-i Sani 1324, p. 4; "Anasır-ı Osmaniye," *Serbestî*, 23 Temmuz 1325; For the views of the Unionists on these events see Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, pp. 41-42.

¹⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1987, pp. 148-149.

¹⁶ *ibid.*, p. 86.

¹⁷ "Hakikat-i İnkılab," *Serbestî*, 3 Kanun-ı Evvel 1324.

Political Rivalry and the Multi-Party System After the 31 March

In the period following 24 July 1908 innumerable new groups, organizations and publications arose from the underneath of the falling authoritarian regime of Abdulhamid II. The period of liberty incomparable to any part of the Turkish history continued until the 31 March incident when violence again became an inseparable companion of political life. After that date the political rivalry in the empire oscillated between legal politics and a coup d'état. This was the result of intolerant approach of the CUP to the multi-party system beside the political tradition of the Ottoman Empire.

In a critical period when the empire was exposed to internal and external threats opposing parties blamed each other for leading the country to fall and dissolution. It can be argued that harshness of political rivalry was also a normal result of this situation of emergency, opposition was always regarded as treason by the party in power. In the minds of the CUP members the mission of the committee crystallized as 'saving the country' from fall and everyone opposing this sacred mission was a traitor who helps the decline of the empire.

When the 31 March uprising was suppressed the forces of the Third and Second Armies was very rigid in punishment of the mutineers, the capital was filled with gallows for the executions. In fact this was a show of military discipline against the rebellious commissioned officers and privateers. The 31 March incident have been interpreted in various ways by specialists and non-specialists writing on the subject. The conventional interpretation regards it as a reactionary movement by Muslim fundamentalists against the modernization of the country. However a closer analysis of the movement reveals the weakness of this simplified explanation. Very different factors and groups came into together in the emergence of the 31 March.

One of the main factors contributing to the events in 31 March was the division within the army. The Ottoman army remained fractionalized between advocates of the old and the new regime. The officers who were educated in military schools supported westernization and parliamentary-ministerial control whereas the commissioned officers stayed loyal to the traditional values and the dynasty. The process of elimination against commissioned officers who were loyal to the sultan after 1908 worsened the tensions between these groups. Indeed during the uprising young officers became the main target of mutineers.

The secularist policies of the Young Turks alarmed and alienated the religious elements. A guiding principle for the Young Turks was the transformation of the society into a state that religion has no dominant role.¹⁸ The Young Turks was aware the difficulty of implementing such policy and tried to reconcile Islam and materialism. But these arguments were far from persuading *ulema* and Islamists. The *softas* joined the rebellious forces and took an active part in the 31 March Incident and the restoration of the *Şeriat* became the slogan of mutineers. But the religion and the term *Şeriat* were the normal vehicles for political struggle in the Ottoman Empire for centuries. Islam had played a vital role in the Ottoman society and continued to do so after 1908, and the demand of the *Şeriat* provided larger audience and legitimization for the uprising. However regarding the movement as a pure fundamentalist reaction means erasing all the political significance of the 31 March Incident.

Another factor was the CUP's growing shadow on the government after the opening of the Parliament. Although the Committee held the majority in the Parliament its organizational structure remained unchanged. The Committee did not transform itself into a political party and this resulted in the questioning of its role in decision making process. The centralist and exclusive policies against non-Turkish elements together with the illegal ways utilized in the elections by the Unionists also contributed the growing opposition against the Committee. In fact in the funeral of the anti-Unionist journalist, Hasan Fehmi, who was probably assassinated by a pro-Unionist officer, it is possible to see the composition of the opposition from the joining groups. Armenian organizations, Dashnaktsutun and Hunchakian, students of the *medreses*, *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*, and Albanian *Başkim* Organization were among the participants.¹⁹

The centralist and Pan-Turkist policies of the CUP became main target of the criticisms in *Serbestî* which was defending the idea of Ottomanism. The Unionists were mainly criticized for their Pan-Turkist policies which alienate non-Turkish subjects of the empire. The Pan-Turkist argument was regarded as irrational since there was no race as Turks in the empire. It was not possible to call Muslim population of Anatolia as Turks since these people never called themselves as so. According to *Serbestî* only the name 'Ottoman' could provide a base for the political and national unity within the empire.²⁰ The dynasty would still provide a focus of loyalty for

---

¹⁸ Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, New York, 1995, p. 214.

¹⁹ *Serbestî*, 28 Mart 1325, p. 1.

²⁰ "Anasır-ı Osmaniye," *Serbestî*, 23 Temmuz 1325; "Meclis-i Mebusana Doğru," *Serbestî*, 11 Teşrin-i Sani 1324.

different elements of the Ottoman Empire. It was argued that Turkish nationalism, centered around the Turks in Anatolia, became effective only after 1914 in the face of changing political and demographic factors.²¹ However Turkish nationalism as a ideology was present in the debates among intellectuals long before this date. At the same time it gained a firm ground among the young officers and the members of the CUP and became effective after the Revolution of 1908. The criticisms against the CUP were not groundless if we consider the attitude of the Committee during the 1908 elections. The Committee negotiated with each community and tried to force them to accept the program of the Committee. The Unionist version of Ottomanism was quite different than that of anti-Unionists. The Unionists certainly favored the unity of the empire and the loyalty of the minorities in the name of Ottomanism but only under the leadership of Turkish element.

Although the CUP emerged only political association existing after the suppression of 31 March uprising, the government was still far away from being a 'one party dictatorship'. The Liberal Union Party (*Ahrar Fırkası*) vanished from the political scenery but there was no obstacle for new opposition parties. The multi-party system was still intact and soon the opposition to the Committee started to resurrect under different names. This also shows that the relations between the army and the Committee were remarkably complex.

The effects of growing role of the army in the politics of the Empire became more apparent in the period after 31 March. The Revolution of 1908 had helped the army to break the restrictions and pressure of the Hamidian regime. The army after 1908 was certainly the most important single factor in the politics of the Ottoman Empire. However the structure of the army was far away from being monolithic. There were different groups within the army, junior officers who graduated from the Hamidian military schools were mainly supporting the CUP and the Constitutional regime but the privates and commissioned officers were loyal to the traditional values such as dynasty and Islam. However it was the third group, senior officers, who prevent the domination of the Unionists within the army. The figures such as Mahmud Şevket Paşa and Pertev Paşa were able to control the other two groups and the army. Especially Mahmud Şevket Paşa emerged as the most powerful figure in the politics of the Empire after the suppression of 31 March uprising. Thus the CUP found itself in a position that cooperation or even submission to Mahmud Şevket Paşa was necessary for staying in power.

---

²¹ Ahmad, *The Young Turks*, p. 155.

Press and Politics in the Second Constitutional Era

A work on the emergence of newspapers in England and France argues that it was only during periods of intense political crisis in the seventeenth century that political control was either too weak or too disrupted to prevent the appearance of news periodicals. In fact the timing of the rise of newspapers was linked directly to political developments.²²

The Revolution of 1908 produced a political vacuum in the center of political power along with a freedom of expression incomparable to any period in the Turkish history. The journalists who were the first in perceiving this vacuum reacted to it with breaking pre-publication censorship one day after the declaration of Constitution. In a very short period of time following 24 July many newspapers in all languages spoken in the Empire started their publication life. Within two months after the 24th of July two hundred newspapers got the publication permission. Between 1908 and 1909 more than three hundred new newspapers appeared only in the capital. Though some critics regarded this period as a cacophony, in contrast it can be regarded as a period of freedom free from pressure of state or any dominant group.

Many of these newspapers and periodicals could not continue their life more than a few issues. The difficulties of financing and low demand from the public hardened conditions of printing newspaper. Backing of a community or a political group became necessary for financing a newspaper. Thus from the very beginning publication of a newspaper was heavily loaded with political objects. Newspapers emerged as an important tool in the political struggle for both the groups in power and the ones in opposition. Starting from the publication of *Le Spectateur Oriental* by Alexandre Blacque in 1821 and *Takvim-i Vekayi* in 1831 the Ottoman government was aware of the importance of newspaper for political propaganda in domestic and international arena. *Le Spectateur Oriental* had defended the claims of the Ottoman government in the crisis leading to Greek Rebellion whereas *Takvim-i Vekayi* made the propaganda of the dynasty and the government in the domestic politics. The rise of Young Ottoman opposition in abroad introduced the use of newspaper against the governing elite. One generation after the Young Ottomans the use of newspaper in political opposition was also utilized by the Young Turks.

The readership of newspapers in the Ottoman Empire was restricted with governing elite who were educated in the new schools providing

---

²² Bob Harris, *Politics and the Rise of the Press: Britain and France, 1620-1800*, London and New York, 1996, p. 26.

qualified personnel to the military and the bureaucracy. A further group should be the *ulema* and the students of *medreses*. Unlike Europe where newspapers emerged as a political vehicle of bourgeoisie against the governing elite, in the Ottoman Empire the emergence of newspapers can be identified with the state or the struggle within the ruling elite.

The Second Constitutional Era did not bring any significant change to this characteristic of the press, it can be argued that readership of newspapers was limited to the ruling elite. Individual purchase of newspapers was probably concentrated quite up the social ladder. Thus it is not astonishing that domestic and international politics in comparison to other subjects constituted the main problems discussed in newspapers.

A close look to the example of *Serbestî* reveals that domestic and international politics constitutes nearly all its contents. It is hard to find any articles on subjects such as economics, education or sociology. Instead the articles on problems of the Constitutional regime, bureaucracy and the crisis in the international arena were the daily content of the newspaper. We can venture to argue that these subjects compromises the interests of *Serbestî*'s reader profile. From an analysis of known authorship of readers' letters in *Serbestî* it can be suggested that the letters were generally written by bureaucrats, members of legal profession and officers in the army. The dominance of political elitism in the articles of *Serbestî* can be connected to the mentality of the period. In fact elitists ideas were shared among all the intellectuals of the era regardless of their political standpoint. From the liberals to the Unionists the distrust to the masses was a common point. All of them visualized the reform as a process in which an educated and professional group of statesmen find remedies to the problems of the country. They believed that once such individuals get power in the government the rule of law and rationality in the state apparatus would be established, corruption and decline of the empire would be prevented. Developing such an elite to govern the state was a determining aspiration for the Young Turks from the beginning. They never envisioned participation of the masses in policy-making process.²³

The decline of the Empire was related to the non-existence of qualified statesmen and the term *kaht-ı rical* was commonly used in the press and political debates. The example of *Serbestî* reveals no exception to this attitude of intellectual elite. The need for a ruling elite which owns necessary skills in administration and politics was a dominant argument in

---

²³ Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, pp. 22-23.

the columns of *Serbestî*.²⁴ Older figures of Hamidian regime, such as Kamil and Said Paşas was strongly denounced as incapable of any energetic skills and proficiency for rational administration.²⁵ The necessity for young and capable figures for the state's administration was insistently put forward by the authors of the articles in *Serbestî*.

An analysis of the articles in *Serbestî* from 1908 to 1913 also reveals a considerable change in the approach to role of the masses in politics. Aftermath of the Revolution the masses were saluted as the builder of the Constitutional regime and freedom. The government and bureaucracy were presented as the servants of the Ottoman citizens who have natural rights for the participation to politics and administration. The critics on the Hamidian regime focuses on its authoritarian character and the idea that immaturity of the public for taking part in government. The concept of *hikmet-i hükümet*, a term used to emphasize the inability of the masses to understand high politics and administration, was regarded as a curtain for corruption in the government.²⁶ Thus the interests and the rights of the masses emerged were presented as the main focus in Constitutional regimes. Along with the rights of the masses the concept of free press as a political value and inseparable part of the rule of people was matured in *Serbestî*.²⁷

However we observe a considerable change in confidence to the masses in *Serbestî* after it started to re-publish in 1912. Aftermath of the 31 March Mevlanzade Rifat, the owner and editor of *Serbestî*, had to escape abroad since he was blamed as one of the provocateurs of the uprising. He was only able to publish ten more issues of *Serbestî* in Paris with the help of Şerif Paşa and then moved to Greece where he published the newspapers *Faruk* and *Cihad*. *Serbestî* only started to be re-published after the Ahmet Muhtar Paşa government came into power with the fall of Unionists in 1912.²⁸ However this time *Serbestî*'s approach to the sovereignty of the masses was very different than the period before 31 March and the exile of Mevlanzade. Although the idea of popular sovereignty was mentioned in the columns of the newspaper more and more the concept 'duties of the masses' was widely used.²⁹ The citizens according to *Serbestî* have to know their

---

²⁴ "Bizde Hükümet Adamı Var Mıdır?," *Serbestî*, 17 Eylül 1325; "Bu Derece Ricalden Mahrum Muyuz?," *Serbestî*, 20 Temmuz 1328.

²⁵ "Ahenk-i İdare," *Serbestî*, 11 Teşrin-i Sani 1324; *Serbestî*, 21 Şubat 1324, p. 3.

²⁶ "Tezebzüb-i İdare," *Serbestî*, 28 Mart 1324.

²⁷ "Siyaset," *Serbestî*, 10 Kanun-ı Sani 1325.

²⁸ Mevlanzade Rifat, *İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İyüzü*, ed. A.N. Galitekin, İstanbul, 1993, pp. II-III.

²⁹ "Hadd-i Maruf," *Serbestî*, 26 Temmuz 1328; "Ahenk-i İdare," *Serbestî*, 3 Ağustos 1328.

duties and keep away from active politics. The politics and administration of the country should be left to the individuals who have necessary qualifications and education.³⁰ Also a change in the idea of free press is evident, journalists were warned not to provoke public opinion which was considered as immature and irrational.³¹ Thus the elitism in *Serbestî* becomes stronger further with the distrust to the masses and their role in politics. On the other hand a close look to *Serbestî* still clarifies the different approach to multi-party system than that of the Unionists. The existence of opposition parties was regarded as an essential characteristic of a constitutional regime. The newspaper rigidly criticizes intolerant and illegal actions of the CUP against its opponents. The fall of the CUP during the crisis of 1912 was related to that characteristic of the Committee and ignorance of public opinion was presented as the main cause of this fall.³²

Conclusion

In the period under review the Ottoman Empire passed through transformation in nearly all sphere of life. The question, whether the date 1908 represents a breaking point put forward the problem of continuity and discontinuity in the Turkish history. Without a doubt there are various aspect of this question. This work only dealt with the political side of it concentrating on a chosen newspaper and a time period. Thus it offers partial and incomplete answers to the problem of state and politics in the Second Constitutional Era.

If we consider that the balance of power within the state apparatus changed from time to time in significant ways in the Ottoman Empire, the period after 1908 emerges as a time when the locus of power shifted to the military from the bureaucracy under the control of Abdulhamid II. Indeed the Ottoman-Russian War in 1877-1878 was a turning point when the disastrous defeat of the Ottoman army against Russians resulted in the decline of the army's prestige and power in domestic politics. On contrary the Revolution of 1908 resulted in increase of its prestige and image among the public. The role of the army in domestic politics again became an inevitable fact in the Ottoman Empire.

Though the military retained the power to veto any measures it did not approve of it let the civilians to govern the Empire. The multi party system and constitutional regime continued to exist even after severe crisis

---

³⁰ "Hadd-i Maruf," *Serbestî*, 26 Temmuz 1328.

³¹ "Ahval-i Hazıra Nikbin Olalım," *Serbestî*, 18 Temmuz 1328.

³² "İstiklal-i Milli," *Serbestî*, 21 Temmuz 1328.

and conflict. It was argued that after 1908 the Unionists faced with the alternative of keeping the old regime and power structures intact and establishing new ones. Lacking the will to follow the first course they naturally chose the latter.³³ However this fatalist explanation ignores the motives of the Revolution in 1908. Indeed the constitutional regime and parliament representing the sovereignty of the people was shared values among the Young Turks whatever were their origin. The individuals who participated the opposition against the sultan believed that the application of these concepts was the only way for the survival of the Empire. On the other hand these were symbols with opaque meanings and interpretation. The political elitism and the idea of omnipotent state were still dominant in their mentality. They supported a reform policy in which a small group of educated and cultured individuals would guide politically immature and ignorant masses on the way of civilization. A detailed analysis of the politics and state institutions in the Second Constitutional Era will probably reveal striking similarities with the political experience of modern Turkey in democracy and multi party system.

BIBLIOGRAPHY

A. NEWSPAPERS

Serbestî (İstanbul), 1324-1328 (1908-1913)

B. BOOKS AND MEMOIRS

Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1987.

Akşin, Sina. "Jön Türkler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. V., 832-843.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, 1990.

Hanioglu, Şükrü. *The Young Turks in Opposition*, New York, 1995.

Harris, Bob. *Politics and the Rise of the Press: Britain and France, 1620-1800*, London and New York, 1996

Kansu, Ayku. *1908 Devrimi*, İstanbul, 1995.

Kars, Zafer. *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul, 1984.

Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.

---

³³ Ahmad, *The Young Turks*, p. 164.

- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961.
- Mardin, Şerif. *Continuity and Change in the Ideas of Young Turks*, 1969.
- Petrosian, J. A. *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, trans. Mazlum Beyhan and Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara, 1974.
- Ramsaur, E. E.. *The Young Turks: Prelude to the Revolution*, Princeton, 1957.
- Rifat, Mevlanzade. *İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İcyüzü*, ed. A.N. Galitekin, İstanbul, 1993.
- Toprak, Zafer. *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995.
- Tökin, F.Hüsrev. *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul, 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1962*, İstanbul, 1952.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1951.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, İstanbul, 1976.

DEVİRİM, BİNYİLCİLİK VE ÜTOPYA

Mihriban ŞENSES¹

ÖZET

Elinizdeki metin “devrim”in neliğini sorguluyor ve devrimi “binyılcılık”, “tarihsicilik”, “ütopya”yla ilişkilendirmeyi deniyor. Devrim kavramı ilkçağdan modern çağın başlarına kadar döngüsellik fikrini içermiş, fakat özellikle “doğrusal zaman” fikriyle birlikte yepyeni durumların ortaya çıkışını temsil etmeye başlamıştır. Gerçekten devrim nedir? Kırılma mı, süreklilik mi, ilerleme mi?

Elinizdeki çalışma aynı zamanda devrimin Akıl ve hümanizmle bağını ve devrim sonrasında ortaya çıkması muhtemel totaliter ve otoriter rejimlerin nasıl tarihsici Katolisizmle ilişkili olduğunu ortaya koymayı deniyor.

***Anahtar Sözcükler:** Devrim, Binyılcılık, Ütopya, Rasyonalizm, Tarihsici Katolisizm.*

ABSTRACT

Revolution, Millenniumism and Utopia

This article is questioning what “revolution” is and trying to relate the concepts of “millenniumism”, “historicism” and “utopia”. The concept of revolution stands for “cyclicalitv” from the antiquity to the beginning of the modern age, however especially with the idea of “linear time” revolution started to represent the arising of brand new situations. Really, what is revolution? Is it a rupture in history, is it a continuity or is it a progression?

This article also trying to reveal the relation between revolution and Reason and humanism and how totalitarian and authoritarian regimes likely to emerge after revolution is related to historical Catholicism.

***Key Words:** Revolution, Millenniumism, Utopia, Rationalism, Historical Catholicism.*

---

* Arş.Gör., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

I. Devrimin Ne’liği Sorunu ve Devrimin Saiki Olarak Akıl ya da Kurucu Akıl

Modern çağın ne zaman başladığı, hangi olayın ya da fikir akımının modern çağı tam anlamıyla temsil edebileceği meselesi sosyal bilimlerin tartışma konularından biridir. Erken Alman romantiklerinden Karl Wilhelm Friedrich Schlegel’e göre ortaçağdan modern çağa geçişin kavşak noktalarından biri “devrimci istek”tir; bu devrimci isteğin odak noktası ise Tanrı’nın krallığını yeryüzünde inşa etmektir (Blechman, 2007; 16).

“Devrim” (revolution) kavramının köklerini 16. yüzyılda astronomide buluruz. Bu kavram doğa bilimlerindeki yerini Kopernik’in *De revolutionibus orbium coelestium* [Gök cisimlerinin Devirleri/Dönüşleri Üzerine] adlı çalışmasıyla edinmiştir. “Yıldızların düzenli ve belirli bir kurala göre devir yapan (*revolving*) hareketleri”. Bu hareketler insani etkiden bağımsız ve karşı konulamazdır. Ayırıcı özellikleri “yenilik” veya “şiddet” değildir (Arendt, 2012: 53).

Bütün devrimci failler, eski düzeni yıkıp, yerine yeni bir düzen getirirken “sınırsız”, son derece büyük bir potansiyel olarak eyleyenin gücüne inanmışlardır. Halbuki bu inancın “devrim” kavramının ilk anlamıyla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur (2012;53).

Devrim ilkçağdan modern çağın erken dönemlerine kadar döngüsellik ifade etmiştir. Çizgisel/lineer zaman anlayışının gelişimiyle birlikte devrim geri döndürülemez ve radikal bir değişikliği simgelemeye başlar. “Yalnızca devrimin bu şekilde algılanışının değil, bilimde devrim fikrinin başlangıcının da izleri, kendilerini ve disiplinlerini, *ancien régime* kültürünün radikal yıkıcıları olarak tanımlanmaktan hoşlanan Fransız Aydınlanma filozoflarının on sekizinci yüzyıl metinlerinde bulunabilir... Bazı on yedinci yüzyıl yazarları, kendilerini tümüyle yepyeni oluşumların yaratıcıları olarak değil, eski oluşumların ‘onarıcıları’ ya da ‘iyileştiricileri’ olarak tanımlamışlardır... Dönemsel ve tek yönlü değişim anlamındaki devrim kavramı, büyük olasılıkla, önce sistemli bir biçimde bilimsel olaylara ve ondan sonra politik olaylara uygulanmıştır. Bu anlamda, ilk devrimler bilimsel olmuş olmalıydı ve “Amerikan”, “Fransız” ve “Rus Devrimleri” onun soyundan geliyordu (Shapin, 2000; 3,4).

Buradan da anlaşıldığı üzere devrim özellikle doğa bilimlerindeki gelişmelerle birlikte döngüsel bir hareket/değişiklik olduğu halde ilerlemeyle ilişkilendirilmiş ve kaçınılmaz olarak insanlığın ilerlemesini sağlayan bir şey olarak algılanmıştır. Halbuki “ilerleme” fikri son derece tartışmalıdır.

Modern devrim anlayışı bir illüzyondur ve devrim insanlık tarihinde “ilerleme”, “gerileme”, “kırılma”, “döngüsellik”, “süreklilik” vb. fikirleri tartışmaya açık olduğu için bunların hiçbirisiyle zorunlu olarak bağlantılı

değildir. Çünkü öncelikle tarihin kırılma, ilerleme, gerileme, yozlaşma, vs. olup olmadığına cevap verilmelidir. Dolayısıyla burada devrimin ne’liği sorunu ortaya çıkar. Devrimin insanlık için bir ilerleme olarak algılanması sadece bir tek yönlü bir tarih okumasının ve endoktrinasyon sürecinin ürünüdür.

Tarihi süreklilik olarak algılayanlar devrimi kabul etmezler, fakat tarih aynı zamanda kırılmadır. Tarihi kırılmalar olarak görenler ise devrime odaklanırlar, fakat tarih aynı zamanda sürekliliktir. Devrim hiçbir zaman kendinde bir anlama sahip olamaz. Doğrudan, zorunlu ya da mantıksal olarak bir iyiye gidişatı ifade etmez ya da olumlu bir gelişmeyle sonuçlanmaz. Aksine neredeyse zorunlu olarak ahlaki veya etik bir bozulmayla sonuçlanır. Basit: Şiddet şiddeti doğurur. Ve yeryüzünde şiddet içermeyen hiçbir devrim yoktur.

Devrim yukarıda da belirttiğimiz üzere insanlık tarihinin nasıl okunduğuyla ilişkilidir. Tarihi kırılma, ilerleme, bozulma, yozlaşma, süreklilik ya da döngüsel bir şey olarak okumak mümkündür. Kendi “doğrularını” ya da “dogma”larını dikte eden ya da buyuran tek boyutlu (yalnızca kırılma, yalnızca süreklilik ya da “mutlak ilerleme” vb.)² bir tarih okuması daima eleştiri oklarının hedefi olacaktır. Çünkü tarihin ne’liğine ilişkin tartışma hala son bulmuş değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu tartışmanın bitmesi de mümkün görünmemektedir. İnsanın, varlığın, hayatın anlamının ne olduğuna ilişkin tartışmalar gibi.

Devrim kavram olarak “bilimsel” anlamını on altıncı yüzyılda kazanmışsa da, aslında felsefe tarihinde tiranın tiranlığına son verilip verilemeyeceği tartışmasıyla da ilgilidir. Ortaçağın sonlarına doğru filozoflar ya da düşünürler zalim– tiran Antik Çağ’da bugün anladığımız anlamda, sadece pejoratif sıfatlarla tanımlanmıyordu – ya da değil tiranın yerinden edilip edilemeyeceğini tartışagelmışlerdir. Bu tartışma aynı zamanda tiranın ne olduğuna, meşruiyetini nerden aldığına ve halkın tiranı yerinden etme ya da öldürme meşruiyetini nerden aldığına dair bir tartışmadır. Siyasi iktidarın meşruiyet kaynağını İlahi bir kaynaktan, Tanrı’dan aldığına inanılan Ortaçağ’ın sonlarına doğru ise bu tartışma özelde tiran, genelde her türden siyasi iktidarın meşruiyet kaynağına dair bir tartışmaya dönüşmüştür. Modern çağ ile birlikte siyasi iktidarın meşruiyet kaynağı doğa ve toplum üstü/ötesi bir şeyden doğaya ve topluma kaymıştır.

Bilindiği üzere en temel kaynak ise, Hobbes, Rousseau, Locke gibi düşünürlerde ve açık haliyle özellikle Fransız Aydınlanması’nda karşımıza çıkan “soyut” ve “kurucu” bir form olarak Akıl’dır. Akıl modern çağın en

---

² Bilimsel Devrimler, mini devrimler, büyük paradigmatik değişimler konusunda Kuhn’un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çalışmasına bakınız.

temel normudur. Bu norma bağlı düşünürlerin temel iddiası genel hatlarıyla şu şekildedir: Hukuk kuralları, siyasi iktidarın meşruiyeti, bilim, ahlak ve insan hayatının genel işleyişi Akıl'a dayanır.

Modern çağın bu akıl görüşünü bu çalışmada ele alacağımız “devrim” kavramıyla da ilişkilendirebiliriz. Örneğin liberalizmin babası sayılan, her ne kadar empirist olsa da Doğa Yasası'na, yani Akıl'a inanan John Locke'e göre insanlar bir “Toplum Sözleşme”siyle devleti meydana getirmişlerdir ya da inşa etmişlerdir. Fakat *Leviathan*'ın yazarı Hobbes'tan farklı olarak Locke, sözleşmenin taraflarından birinin de siyasi iktidarın kendisi olduğunu ekler. Dolayısıyla yine Hobbes'tan farklı olarak siyasi iktidar sözleşmeye uygun hareket etmesi gereken taraflardan biridir yalnızca. Locke'a göre devlet ya da siyasi iktidar halkının can, mal, mülk güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. İnsanların “toplum sözleşmesi”ne rıza göstermelerinin nedeni budur. Dolayısıyla bu yükümlülüğü yerine getirmeyen ve giderek zalim bir tirana ya da despota dönüşen siyasi iktidar devrilebilir. Elbette Locke bunları yazarken kafasında kendi “idealleri”ne en çok uyan bir İngiliz devlet modelini ve 1688 İngiliz Devrimi'ni düşünüyordu. Tarihte *Şanlı Devrim (Glorious Revolution)* olarak bilinen 1688 restorasyonu³ John Locke için olumlu bir siyasi iktidara müdahale örneğiydi. Ancak Locke her ne kadar direnme hakkını savunuyorsa da, aslında kafasında çoğunluğun onayladığı veya istediği bir devrim vardır; nitekim toplum sözleşmesine rıza gösteren de toplumdaki bütün bireylerdir.⁴ Aynı şekilde siyasi iktidarı meydana getiren insanların çoğunluğunun da bu devrim ya da direnme hakkı konusunda hemfikir olması gerektiğini ileri sürer. Aksi takdirde bu savunulamaz bir “devrim” ya da başka bir ifadeyle “kötü devrim” olacaktır.⁵

---

³ Bu konuda Fransız Devrimi'nin ilk ve en keskin eleştirmeni sıfatını hakeden Edmund Burke'ün görüşlerine bakılabilir.

⁴ Elbette insanlar öncesinde mülkiyete ve paraya da rıza göstermişlerdir. Locke'un bu konudaki görüşlerinin eleştirisi için Macpherson'un metinlerine bakılabilir.

⁵ İyi devrim, kötü devrim için ayrıca Edmund Burke'ün İngiliz Devrimi ile Fransız Devrimi mukayesesine bakınız; Ceylan, A.Y, “Edmund Burke'ün ‘Muhafazakar’ Düşüncesinde ‘İyi Devrim’ ‘Kötü Devrim’ Ayrımı,” *Muhafazakar Düşünce*, Sayı:11, 2007, ss.23-44. Amerikan, İngiliz ve Fransız devrimleri farklı devrimlerdir, Hatta Amerikan Devrimi daha çok Bağımsızlık Savaşı, 1688 İngiliz Devrimi İngiliz Reformasyonu olarak nitelendirilebilir. Amerikan bağımsızlık savaşını çıkaranlar Fransızlar gibi soyut haklar peşinde değil, İngiliz özgürlüklerinin (“temsil yoksa, vergi de yok”) peşinden gitmişlerdi. Ayrıca sonrasında “devrimi” ve toplumu radikalize etmediler. İngiliz devrimi ise pek çok tarihçi tarafından ılımlı bir restorasyon olarak görülür. Bakınız, Himmelfarb, Gertrude, *The Roads to Modernity: The British, French and American Enlightenments*, Vintage Books, London, 2004. Devrimler ve farklı tarih okumaları için Enzo Traverso'nun *Savaş Alanı Olarak Tarih:Yirminci Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak* adlı eserine bakılabilir.

Modern çağın Akıl'a vurgusu nedeniyle, birçok düşünürün dünya tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak gördüğü Fransız Devrimi'nin rasyonalizmle malul bir devrim olarak okunması son derece yaygın bir tutumdur; keza Devrim'in filozofların yol açtığı bir olay olarak görülmesi de öyle. Özellikle muhafazakar düşüncenin⁶ bu konudaki iddiaları şöyledir: Fransızlar hastalıklı bir rasyonalizmden yola çıkarak ve “insan”a değil, soyut “insanlık”, muhayyel bir “toplum sözleşmesi” fikrine bel bağlayarak toplumun bütün kurumlarına, değerlerine, geleneklerine, işleyişine savaş açmışlardır; böyle bir eylemin sonucu daha otoriter, totaliter ya da despotik bir yapılanma olacaktır vb.

Bu yorum hiç kuşkusuz Fransız Devrimi tarihine düşülmüş yorumlardan yalnızca biridir. Başka tarih okumaları devrimi sınıf çatışması, eşitlik, kardeşlik, özgürlüğün ve demokrasinin zaferi, burjuvazinin galibiyeti, siyasi iktidar mücadelesi, hurafelerin ve acımasız bir kurumun, Kilise'nin ortadan kaldırılması vb şeklinde okur.

Başlangıçta da söylediğimiz gibi bize göre devrim bir illüzyondur. Devrim olup bitmiş bir şey değildir. Devrim sürekli olduğunda kaotik bir durumu, olup bittikten sonra ise kendi düzenini kuranlar tarafından inşa edilen otoriter bir sistemi ya da siyasi yapılanmayı beraberinde getirir. Çünkü devrimcilerin düzenine muhalefet eden bir grubun ya da grupların ortaya çıkması muhtemeldir.

Devrimciler “insanlık” adına bir tür “seküler binyılcılığın”⁷ (büyük bir yıkımdan sonra gelecek yeni bir çağın ayak sesleri de diyebiliriz) özlemini duyarlar. Fakat muhayyilelerindeki insanlık yoktur; bu insanlık “soyut” bir kurgudan başka bir şey değildir. Ancak düzeni ve “insanlık” adına gerçekleştirilen eylemleri onaylamayan tek tek insanlardan söz etmek mümkündür. Bir düşünürün dediği gibi “insanlık yoktur, insanlar vardır.”⁸ Dolayısıyla burada “insan hakları” meselesi de problemlidir. Soyut insan

---

⁶ Susan Neiman'ın muhafazakar düşüncenin ve daha sonra gerek bu geleneğin takipçilerinin gerek sol cemahtan yorumcuların Fransız Devrimi'nden Aydınlanma'yı sorumlu tutmasına ilişkin eleştirileri için bakınız, *Ahlaki Açıklık/Yetişkin İdealistler İçin Bir Kılavuz*, çev. Nagehan Tokdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

⁷ Bu konuda şu kitaba bakınız, Versluis, Arthur, *Yeni Engizisyonlar/Heretik-Avı ve Modern Totaliteryenizmin Kökleri*, çev. Mıhrıban Şenses, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 59, 85, 87.

⁸ Bu mesele tümellerle tartışmasıyla ilgili bir meseledir. “Bir at görüyorum, atlık değil” ifadesinden beri özcü felsefeye karşı nominalistlerin gerçekten varolanın tek tek bireyler olduğu düşüncesini ifade eder. Tarihsevciler, Nietzsche varoluşçular aynı görüşü dillendirirler. “İnsan” (*man*) ile eş anlamlı Latince *homo* sözcüğü “insandan başka bir şey olmayanı, dolayısıyla hakları olmayan kişiyi, köleyi” ifade ediyordu. Bakınız, (Arendt, 2012; 58).

haklarından bahsetmektense toplumsal hakları ve özgürlükleri konuşmak çok daha anlamlıdır ve daha reel bir duruma işaret eder.

Mesela Hungtinton'a göre "Tarihteki büyük devrimler ya ileri derecede merkezileşmiş geleneksel monarşilerde (Fransa, Çin, Rusya) veya dar bir tabana sahip askeri diktatörlüklerde (Meksika, Bolivya, Guatemala, Küba) ya da sömürgeci rejimlerde (Vietnam, Cezayir) ortaya çıkmıştır. Bütün bu siyasal sistemler,... yeni grupların siyasete katılımını sağlayacak kanalları açmaya dair en ufak bir kapasite bile ortaya koyamamışlardır" (Janoski, Thomas vd., 2010; 440).

Bu sorunun temelinde yer alan şeylerden biri "düzen" fikridir. Her devrimci kendi düzenini kurar. Ve hatta devrim "eski düzeni ihya etmek" için bile gerçekleştirilebilir. Tocqueville ve Arendt Fransız ve Amerikan Devrimi için böyle düşünür (Arendt, 2012; 56).

Yani burada asıl mesele insan hakları ya da doğduğu günden bu yana farklı anlamlar kazanmış (Okutan, 2006; 144-149) ve mutlak anlamda gerçekleşmesi mümkün olmayan "demokrasi" değildir. Nitekim Fransız Devrimi gerçekleştikten sonra, özellikle Büyük Terör Dönemi'nde insan hakları, demokrasi rafa kaldırılmıştır. Ve hatta Fransa'da demokrasi kavramı 1794'e kadar kullanılmamış, kralın infazı "yaşasın cumhuriyet" haykırılarıyla karşılanmıştır.

Devrim fikrine dair bu kısa analizden sonra metnin başlığında da vurgulanan esas meselemize geçiş yapabiliriz. Biz bu metinde özellikle Fransız Devrimi, Rus Devrimi, Nasyonal Sosyalizm vb.'den kısa örneklerle bir başka meseleyi, devrimin "tarihsicilik," "binyılcılık," ve "ütopya" kavramlarıyla ilişkisini ortaya koymayı deneyeceğiz.

II. Devrimin Seküler Binyılcılık, Tarihsici Katolisizm ve Ütopya İle İlişkisi

Tarihin bir amacı/ereği olduğunu savunanların devrim görüşüne göre devrim tanımı gereği zorunlu bir değişimi ifade eder. Bu görüşe göre "devrim" kaçınılmaz tarihsel bir olgudur. Fransız Devrimi gerçekleştiği sıralarda Kral'ın "bu bir isyan" sözüne karşılık olarak Dük Liancourt'un "hayır efendim bu devrim" demesi de bir zorunluluğa göndermede bulunur. Keza örneğin tarihi "hem diyalektik hem de tarihsel bir zorunluluk olarak okuyan" Hegel'i "ayakları üzerine oturtan" Marx için insanlığın tarihi sınıf çatışmalarının tarihidir ve devrim tarihsel bir zorunluluktur; bir tercih değildir. Devrimci aktörlere düşen bu zorunluluğun rolünü yerine getirmektir. Fakat eğer böyleyse şu soru baki kalır elbette: Devrimci failler

hangi noktada özgürdür? Bir şey zorunluluğa dayanıyorsa hangi anlamda özgürlükten söz edilebilir?

Muhafazakar düşünce bu görüşü, yani zorunluluk fikrini çok daha farklı bir temelden ve çok daha eleştirel bir şekilde savunmuştur. Mesela muhafazakarlığın kurucu babası Fransız Devrimi'nin ilk ve en büyük eleştirmenlerinden Edmund Burke Devrim'i "Tanrı'nın inayeti", "tarihsel bir zorunluluk" olarak görmüş; fakat Fransızların toplumlarını yeni baştan inşa etme sürecini, kurumlarına, değerlerine, geleneklerine, dinlerine saldırılarını asla onaylamamıştır. Bir başka inayet düşüncesi mistik bir varoluşçu Rus düşünürde, Nicolay Berdyaev'de karşımıza çıkar. Yaratıcılık etiğine dair ufuk açıcı görüşleriyle düşünce tarihinde derin izler bırakan Berdyaev'e göre "değişme" ve "reform" için "mücadele" edilmesi gerekir. Fakat Berdyaev Bolşevik Devrimi'nden nasibini almış biri olarak hiçbir zaman devrimleri onaylamayacak ve şöyle diyecektir:

Devrimlerin sebebi ilahi inayettir ve fakat yalnızca politik ve ekonomik nedenlerle devrimci liderlerin ve devrimci kitlelerin aktivitesiyle gerçekleştikleri düşünülür... Devrimler yaratıcı aktivite imkansız hale geldiği için gerçekleşir. Bu devrimlerin yaratıcılığa elverişli oldukları anlamına gelmez, tam tersine elverişli olmadıkları anlamına gelir. Devrim daha iyi ve daha yeni bir hayat olarak görülemez; devrim bir hastalık, bir katastrof/kaos, bir ölüme gidiştir... Devrimler daima kitlelerin kolektif bilinçaltını irrasyonel şeylere hiç yer bırakmayan faydacı ve rasyonalistik teorilerle birleştirir. Genellikle rasyonalistik delilik, rasyonelleşmiş irrasyonelitedir. Devrimlere tiranlıkla mücadele, özgürlük idealleri ve özgürlüğe içgüdüsel aşk ilham verir, fakat onlar özgürlüğün yerini aldıklarında özgürlüğü unuttur ve yeni ve çok daha beter bir tiranlık yaratırlar (Berdyaev, 2012; 148, 258, 259, 261).

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Burke'ün ve Berdyaev'in inayetten anladığı şey bir tarihsicilik ise de bu dine dayalı bir tarihsiciliktir. Devrimin tarihsel zorunluluğu Tanrı'ya ilişkin argümanlarda ve Tanrı'nın inayetinde temellenir. Ancak onlar mükemmel bir insan ve toplum modeline hiçbir zaman inanmamışlardır. Marxist sınıf çatışmalarının yol açtığı bir zorunluluk anlamında tarihsicilik ise dinden etkilenmiş "seküler binyılcılık"tır. Tarihselcilik değil, tarihsicilik⁹ düşüncesi sosyal bilimlerde son derece acımasız eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü tarihsicilik bir eskatolojidir. Tarihi bir yerde sonlandırmadır. Tarih İbrahimi dinler için cennet ve cehennemle sonlanır.

---

⁹ Tarihselcilik ile tarihsicilik ayrımı konusunda Doğan Özlem'in şu metnine bakılabilir: *Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 19.03.1999 tarihli konferans metni.

“İdeolojilerin sonu”, “tarihin sonu” tezleri yeni bir “ideoloji”ye veyahut insan hayatının başka bir aşamasına ve hatta yeni bir düşünceye imkan tanımaz. Seküler binyılcılığa bağlı devrimciler de tarihin sonuna inanırlar ve mükemmel toplumu programlı ve rasyonel bir şekilde bu dünyada, yeryüzünde kurmaya çalışırlar. Fakat mükemmel toplum kurulurken bu mükemmel toplumun normlarından sapanlar olursa, üzerine düşünmeksizin cezalandırılacaklardır.

Bazı düşünürlere göre bu bakış açısının kökleri “tarihsici Katolisizm”de bulunabilir. Burada Hz. İsa’nın en bilindik sözlerinden birini zikretmek gerekir: “Benim Krallığım bu dünyada değildir.”¹⁰ Kilise aslında bu dünyada Tanrı vahyinin temsilcisi olmuştur. Fakat aynı kurum özellikle modern çağa yaklaşırken İsa’nın sözünden sapıp bu dünyada bir yeryüzü cenneti kurmaya; yani Tanrı’nın krallığını bu dünyada kurmaya kalkışmıştır. Katolisizm Katolikliğin dışında kalanlara, normdan sapanlara ya da daha etkileyici sosyolojik bir ifadeyle “heretik(ler)”e bir yeryüzü cenneti kurmak için zulmetmiştir. Cennet Kilise’nin tekelindedir ve cennete ulaşmada yoluna engel olarak çıkan herkesi yok etmeye, karalamaya kalkışmış ve totaliteryen rejimlerin ilk görünümünü ortaya koymuştur. Katolisizmin yarattığı toplum bir takiyye, bir muhbirler ve “karanlıkta fısıldaşanlar”¹¹ toplumudur.

Buradan yola çıkarak Katolisizmin tarihsiciliği ile devrimin beraberinde getirdiği totaliteryen rejimler arasında bağlantılar kurabiliriz. Devrimciler bu dünyada bir yeryüzü cenneti kurmak ve muhayyel “mükemmel” toplumlarına ya da “ütopya”larına ulaşmak için yola çıkarlar. Nisbet’in belirttiği üzere Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi başlangıçta bazen sadece “jakoben” olabilirler; totaliter değil, fakat hikayenin sonu bellidir; şiddet şiddeti doğurur; totaliter rejim ufukta belirir.

Fransız Devrimi sonrasında muhalifler (terör döneminde devrimin kendi evlatları vs.) Rus Devrimi’nde Bolşeviklerin kendi yoldaşları, Nasyonal Sosyalizm örneğinde Yahudiler totaliter rejimin heretiklerine dönüşürler.

Mesele elbette sadece ve yalnızca tarihselcilikle ya da binyılcılıkla da bağlantılı değil. Akıl her ne kadar modern çağda Tanrı’ya dönüşmüşse de tarihsici Katolisizm’inde yeryüzü cenneti kurma hayalinin rasyonalizmle bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Aydınlanma öncesi bir tür rasyonalizmi

---

¹⁰ Dostoyevski bu sözü *Karamazof Kardeşler’de*, *Büyük Engizitör* kısmında son derece derinlikli şekilde ele almıştır.

¹¹ Heretikler, muhbirler yaratan, terör ve totalitarizm toplumuna dönüşen Stalin Rusyasında özel hayatı konu alan muazzam bir sözlü tarih çalışması için Orlando Figes’in *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusyasında Özel Yaşam* adlı eserine bakılabilir.

tarihsici Katolisizmde görmek mümkündür. Bu binyılcı, tarihsici Katolisizmin Jakobenizm, totaliteryenizm ve faşizm ile bağlantıları vardır.

Ayrıca Fransız Devrimi kadar Rus Devrimi ve Nasyonal Sosyalizm de Aydınlanma düşüncesinden etkilenmiştir.¹² Aydınlanmaya dayalı rasyonel, mükemmel bir toplum inşa etme çabası radikallik ve fanatizmle sonuçlanmış, binyılcılık ve ütopyacılık fikri özellikle yirminci yüzyılda iflas etmiştir. Jakobenler, radikaller ve fanatikler tarihin kanlı sayfalarındaki unutulmaz yerlerini almışlardır.

Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimlerinden Adorno gibi düşünürler Nazizmden irrasyonelizmi sorumlu tutsalar da, Nasyonal Sosyalizm'in irrasyonelizmi ve fanatizmi "rasyonel endüstriyalizm"ın sonucudur. Modern teknolojinin araçsallığı ve modern çağda insanın insan ve doğa üzerinde tahakküm kurma isteği ve rasyonel bir yok etme programı olmaksızın Holocaust gerçekleşemezdi. Fakat hiç kuşkusuz "rasyonalistik delilik artık rasyonelleşmiş irrasyonelitedir."(Berdyayev, 2012; 261) "Rasyonelleşmiş irrasyonelite" olarak fanatizmin "insan"la bağı kopmuştur:

Fanatizm hakikati kavrama yeteneksizliği dolayısıyla bir tür delilik türüdür... Fanatik somut insanları görmez, onlarla ilgilenmez; o yalnızca fikri/ideayı görür ve yalnızca fikirle ilgilenir. Kendisini bütünüyle Tanrı fikrine adamıştır; fakat yaşayan Tanrıyı temaşa etme/tefekkür etme yetisini hemen hemen bütünüyle kaybetmiştir (Ibid; 213, 214).

Yukarıdaki satırlar aynı zamanda hümanizmin bir eleştirisidir. İnsanı Tanrı konumuna yükselterek ve soyut insanlık fikrine vurgusuyla hümanizm binyılcılık, bilim, teknoloji ve rasyonalizm ile bütünleşmiş ve bu birliktelikten tarihin kanlı kıyımları ortaya çıkmıştır. Bilinçli, rasyonel, sorumluluğu ortadan kaldıran, acımasız, insana rağmen insanlık için...

Bazı düşünürler bu kıyımlardan bazen tek başına ütopyacılığı sorumlu tutsa da, aslında yalnızca ütopyacılık bütün bunlara yol açamazdı. Ütopyacılık eski, fakat modern rasyonalizm, endüstriyalizm, modern teknoloji ve seküler binyılcılığın biraraya gelişi yeni bir fenomendir.¹³

---

¹² "Rousseau'nun Fransız Devrimi liderlerinin en korkuncu ve en sevdiği politik aracı giyotin olan Maximilien Robespierre'in felsefi idolü oluşu tesadüf değildir... Ütopyacılar içten içe dindardır, dolayısıyla Rousseau'nun sadece Robespierre'e değil, Lenin ile Pol-Pot'a da ilham kaynağı olması hiç şaşırtıcı değil." Bakınız, Bloom, Philipp, *Çadı Kazanı: Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 17, 18.

¹³ Rasyonel endüstriyalizm için Bauman'ın görüşlerine ve modern teknoloji eleştirisi için Heidegger'le ilgili şu harikulade çalışmaya bakılabilir: Zimmerman, Michale E., Heidegger/Moderniteyle Hesaplaşma/Teknoloji, Politika ve Sanat, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011. Ütopya, rasyonalizm ve modern

Sonuç

Elinizdeki metinde öncelikle devrimin ne'liği sorununu ele almaya çalıştık. Devrimin ne'liğine ilişkin tartışma aynı zamanda tarihin nasıl okunduğuna dair bir tartışmadır. Tarihte mutlak anlamda “ilerleme”, “kırılma” ya da “süreklilik”ten bahsedilemeyeceğini vurguladık. Buradan yola çıkarak devrimin bir iyiye gidişat ya da mutlak bir kırılma olarak görülemeyeceğini ortaya koymaya çalıştık.

İlerlemeye dayalı devrim anlayışı/fikri bir illüzyondur. Çünkü tek boyutlu bir tarih okumasının ürünüdür. Ayrıca devrimin beraberinde getirdiği bir muhtemel karşı-devrim, şiddet, terör ve korku dönemi yeryüzü cenneti kurmaya çalışanların üzerinde düşünmesi gereken konular olarak olanca problematikliğini korumaktadır.

Elinizdeki metinde aynı zamanda tarihsici Katolisizm, seküler binyılcılık, devrim ve totaliteryenizm ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Devrimin muhtemel sonucu totaliteryenizmin köklerine tarihsici Katolisizmde rastlamak mümkündür. Elbette bu totaliteryenizme dair görüşlerden yalnızca biridir.

Ütopycılık, rasyonalizm, hümanizm ve modern teknik veyahut daha yerinde bir ifadeyle modern teknolojinin evliliğinden insanın tarihi belirlediğine dair yanılığısı ve her şeye hükmetme arzusu doğmuştur. İnsanın evrenin merkezi olduğunu varsayan hümanizm, rasyonalizm, modern teknoloji ve ütopycılığı arkasına alan devrim fikrinde ısrar edenler farklı tarih yorumlarını yok saymış, daima daha iyi bir “geleceğe” doğru ilerleyen bir tarih anlayışına saplanıp kalmışlardır.

Bu metinde ele aldığımız tarihsiciliğe göre tarihin bir özü vardır ve bu özü zaman içinde serimler; Hegel'in Geist'ı gibi. Tarihsiciler tarihe bir amaç yüklerler ve devrimin kaçınılmazlığı bu amaçla ilgilidir. Mesela sınıf çatışması sınıfsız bir toplumla sonuçlanacaktır. Burada son olarak vurgulamak istediğimiz husus şudur: Din tarihsici olabilir, fakat Katolik Kilisesi'nin yeryüzü cenneti kurma hayali fiyaskoyla, kan ve irinle ve totaliter bir toplum yapısıyla sonuçlanmıştır; dinden etkilenen modern bazı ideolojilerin tarihsiciliği de. Fakat şunu unutmamak gerekir: İdeolojiler din değildir; din olmadıklarını ileri sürerler, fakat çoğu zaman din gibi işlerler...

---

teknolojinin birlikteliğinin sonuçları için ayrıca şu kitaba bakılabilir: Tüysüz, Zekeriya, *Siyaset Teorisinde Mükemmeliyetçilik*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

KAYNAKÇA

- Arendt Hannah (2012), *Devrim Üzerine/Seçme Eserler 7*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berdyayev Nicolai (2012), *İnsanın Yazgısı: Yasa Etiği, Kurtuluş Etiği, Yaratıcılık/Özgürlük Etiği*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Blechman Max (1999), “Erken Alman Romantizminin Devrimci Düşü,” ed. Max Blechman, *Devrimci Romantizm*, çev. Bilal Çölgeçen, Versus Kitap, İstanbul, 11-47.
- Bloom Philipp (2010), *Cadı Kazanı: Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Ceylan Ayşe Y (2007), “Edmund Burke’ün ‘Muhafazakar’ Düşüncesinde ‘İyi Devrim’ ‘Kötü Devrim’ Ayrımı,” *Muhafazakar Düşünce*, Devrim I, Sayı: 11, Ankara: 23-44.
- Özlem Doğan, *Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 19.03.1999 tarihli konferans metni.
- Figes Orlando (2011), *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya’sında Özel Yaşam*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Himmelfarb Gertrude (2004), *The Roads to Modernity: The British, French and American Enlightenments*, Vintage Books, London.
- Janoski Thomas vd. (2010), *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Ajdan Küçükçiftçi, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Kuhn Thomas S. (2003), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Neiman Susan (2016), *Ahlaki Açıklık: Yetişkin İdealistler İçin Bir Kılavuz*, çev. Nagehan Tokdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okutan Cevat, *Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Shapin Steven (2016), *Bilimsel Devrim*, çev. Ayşegül Yurdaçalış, İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Traverso Enzo (2013), *Savaş Alanı Olarak Tarih: Yirminci Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak*, çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tüysüz Zekeriya (2009), *Siyaset Teorisinde Mükemmeliyetçilik*, Liberte Yayınları, Ankara.

- Versluis Arthur (2014), *Yeni Engizisyonlar:Heretik Avı ve Modern Totaliteryenizmin Entelektüel Kökleri*, çev. Mihriban Şenses, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Zimmerman Michael E. (2011), *Heidegger/Moderniteyle Hesaplaşma: Teknoloji, Politika, Sanat*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN UZUN SOLUKLU YAYINLARINDAN BİRİ OLARAK RESİMLİ KİTAP DERGİSİ¹

*Tayfun BARIŞ*²

ÖZET

Resimli Kitap dergisi, 20. yüzyılın başlarında beş yılı aşan bir süre yayımlanmayı başarabilen, sosyal ve kültürel bağlamda hem yayımlandığı dönemin basın anlayışına hem de topluma kıymetli katkılar yapan önemli bir süreli yayındır. 1908-1914 yılları arasında yayımlanan derginin önemi, yayımlandığı bu kritik dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve sosyo-ekonomik durumunu net bir şekilde yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Derginin ilk sayısı Eylül 1324/1908'de, son sayısı ise Ekim 1329/1914 tarihinde yayımlanır. Bu süreçte 9 cilt 51 sayıya ulaşan dergi yayın hayatına İstanbul'da başlamış ve çalışmalarını bu şehirde devam ettirmiştir. II. Meşrutiyet döneminin buhranlı günlerinde yayımlanmaya başlanan dergilerden biri olan Resimli Kitap, çağdaş bir yayım anlayışı takip etmesinin yanı sıra, farklı alanlarla ilgili pek çok makaleye yer vermiş olması açısından da dikkati çeken bir süreli yayın olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Resimli Kitap, Meşrutiyet Dönemi, Dergi, Basın, Makale.*

---

¹ “Resimli Kitap Dergisi’nin İncelenmesi (9-16. Sayılar)” başlıklı Yüksek Lisans tezimde Resimli Kitap dergisinin 9-16. sayılarında bulunan metinler yeni harflere aktarılmış ve bu sayıların dizini hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra yine bu sayılarda yayımlanan edebiyat ve sanat ile ilgili yazılar incelenmeye çalışılmıştır. Bu makalede ise -adı geçen tezden de yararlanılmak suretiyle- 1908-1914 yılları arasında 51 sayı olarak yayımlanan derginin geneli üzerinde durulmaya çalışılmış ve tezin ulaşabildiğinden daha geniş bir okuyucu kitlesine dergiyi tanıtmak amaçlanmıştır.

² Araştırma Görevlisi, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tbaris@uludag.edu.tr

ABSTRACT

Resimli Kitap Magazine as One of the Long Term Publications of the Constitutional Period

Resimli Kitap magazine is a periodical publication that managed to have been published for over five years at the beginning of the 20th century and made precious contributions to both the sense of press and the social life in cultural and social context. The importance of the magazine which had been published between 1908 and 1914 is based on its clear depiction of political, social, cultural and socio – economical life of that critical time period. The first issue of the magazine was published in September 1908; the last issue was published in 1914. Having been reached to nine volumes and fifty-one issues in this period of time; the magazine had begun and continued its publication in Istanbul. One of the magazines that began publication in the gloomy days of the Second Constitutional Period, Resimli Kitap shines out with its modern sense of press as well as its content of many articles from different fields.

Key Words: Resimli Kitap, Constitutional Period, Magazine, Press, Article.

GİRİŞ

Basın, kısaca gazete ve dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat olarak tanımlanabilir.(Akalin 2011: 258) Osmanlı devletinde ilk basın hareketlerinin, 18. yüzyılın sonlarında yabancılar tarafından ortaya konulan girişimler hariç tutulursa, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başladığı görülmektedir. Bu faaliyetler içerisinde gazete yayıncılığından sonraki en önemli hareketliliğe dergi/mecmua yayıncılığında rastlanmaktadır. Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendini göstermeye başlayan dergi yayıncılığı, tıpkı gazetecilikte olduğu gibi yine Avrupa'dan belli bir süre sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Her ne kadar bu tarihî tespitler yerli dergiciliğin gecikmeli olarak ortaya çıktığını gösterse de, bu durum önemli bir basın faaliyeti olarak dergiciliğin, diğer bir süreli yayın çeşidi olan gazetecilikten daha az önemli olduğu anlamına gelmez. Çünkü Tanzimat dönemiyle birlikte çıkarılmaya başlanan dergiler, hem Batılı anlamdaki fikirlerin Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasını sağlamışlar hem de Türk dilinin sadeleşmesine katkıda bulunmuşlardır. (Barış 2010: 33-34) Bunun yanı sıra yer vermiş oldukları nesir türündeki yazılarla Türk nesrinin gelişmesine yardımcı olan dergiler, bu bağlamda pek çok değerli yazarın yetişmesine de hizmet etmişlerdir. Dergilerin Türk basınına diğer bir önemli katkısı da gazetelere oranla çok daha çeşitli konuları derinlemesine ele alarak, halkın bilim, sanat ve kültür sahalarında bilgisinin artırılmasına vesile olmuş olmasıdır. Buna bağlı olarak basın

faaliyetlerinin halk nazarındaki konumu da olumlu manada farklılaşmaya başlamıştır.

Osmanlı yayıncılık tarihindeki ilk dergi, Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmaya başlanan *Vakâyî-i Tıbbiye*'dir (1850). Hem telif hem de çeviri yazılara yer veren bu dergi, halkın sağlık konusunda eğitilmesini amaçlamakla birlikte tıbbî olaylar hakkında bilgi veren, ilaç ve tıbbî malzemeleri tanıtan bir meslek dergisi niteliğindedir. Bunu değerli bir devlet adamı olan, doğu ve batı kültürlerini çok iyi bilen Münif Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adına çıkardığı *Mecmua-yı Fünûn* takip eder (1860/1862). Sonrasında ilan edilen I. Meşrutiyet'in yarattığı olumlu havanın kısa sürmesi ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in basını sıkı bir denetim altına alması sonucunda, özellikle dergi yayıncılığının gazeteye oranla ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Zira bu dönemde gazete sayısı azalırken kapatılma tehlikesi daha az görülen dergiler çoğalmaya başlamıştır. Bu dönemdeki dergilerin muhteva özellikleri değişerek ya doğrudan belirli konulara ağırlık verilmiş ya da sınırlı bir alana yönelik yayınlar yapılmaya gayret gösterilmiştir. Bu bağlamda I. Meşrutiyet dönemi sonrası basınının, Tanzimat dönemi basınına oranla fikir ve görüşlerin açıklanması bakımından son derece güçsüz bir durumda olduğu görülmektedir. İmparatorluğun içinde bulunduğu zorlu durum ile yenileşme hareketleri hakkında fikirlerin ileri sürülmesi, değerlendirmelerin yapılması devrin idaresince baskı altına alınınca, bilhassa dergilerin sadece bir haber ve bilgi verme aracı haline dönüştüğü görülmektedir. (Öksüz 1995: 35) Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi gerek gazete gerekse de dergi yayıncılığında yine önemli bir serbestlik rüzgârının esmesini sağlar. Bu noktada 1864 yılında yürürlüğe konulmuş olan matbuat nizamnâmesinin, 1909 yılındaki yeni matbuat kanunuyla ortadan kaldırılmış olması önemli bir hamle olarak değerlendirilebilir. Çünkü yeni kanunla hürriyet ilkesine uygun olarak basın-yayın faaliyetlerine önemli esneklikler tanınmıştır. Her ne kadar bu yumuşak tavır 31 Mart hadisesiyle kesintiye uğramış, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın üzerindeki baskısı giderek artmışsa da, Meşrutiyet'in olumlu havasının dergi yayıncılığı için son derece verimli, müsait bir ortam oluşturduğunu da kaydetmek gerekmektedir. Ayrıca bu dönemle birlikte dergicilik faaliyetlerinin Anadolu'da da yaygınlaştığı, bu sayede taşradaki halkın da güzel sanatlar, edebiyat, eğitim, tarih, kadın, din, sağlık, spor ve askerlik gibi konularda bilgi sahibi olmaya başladığı gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir.

Osmanlı devletinin son yüzyılı içerisinde yoğun bir şekilde ortaya çıkan yayıncılık anlayışının önemli bir tezahürü olarak görülebilecek olan dergilerde, hem devletin sorunlarının hem de toplumun dertlerinin dile getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dergilerden kimisi isabetli çareler ortaya koyarken kimisi de yanlış, çözüme hizmet etmeyecek fikirler ileri

sürmüşlerdir. Ancak bununla birlikte gerek Tanzimat'tan Meşrutiyet'e gerekse de Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan süreçte yayımlanan dergilerin, halkın her zaman bir adım önünde yer alan ve halka yol gösteren aydınların son derece samimi düşüncelerini içerdiği ifade edilmelidir. Bu durum şüphesiz ki, Türk toplumunun fikrî ve kültürel bakımdan gelişmesini sağladığı gibi, bugünkü modern Türkiye'nin de hazırlayıcısı olmuştur. (Barış 2010: 41-42) Yayımlandığı dönemin özelliklerini yansıtan, yaşadıkları devrin en önemli canlı tanığı konumunda olan ve kültür hayatımızın en hayati vasıtası olan dergilerin incelenmesi; geçmiş ile bugün arasında kurulabilecek olan köprülerin sağlam bir zemine oturtulması ve kültürel, toplumsal mirasın nesilden nesile aktarılması işlevi açısından son derece önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Meşrutiyet'in hemen ilânından sonra çıkarılmaya başlanan, Türk basın tarihi ile kültür hayatında oynadığı kıymetli rolü yadsınamayacak olan *Resimli Kitap* dergisinin, çeşitli bakımlardan incelenmesi ve tanıtılması son derece önemli gözükmektedir.

1. Derginin Şekil Özellikleri

Meşrutiyet döneminin uzun soluklu ve dikkat çekici yayınlarından olan *Resimli Kitap* dergisinin³ ilk sayısı 1324/1908 (Eylül) tarihinde yayımlanırken, son sayısı da 1329/1914 (Teşrim-i Evvel/Ekim) yılında yayımlanır. Bu tarihler arasında toplam 51 sayı çıkarılan dergi, 9 ciltte toplanmıştır. Dergi yayım hayatına İstanbul'da başlamış ve faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Derginin yayım hayatına giriş tarihi Osmanlı devletinin bir takım siyasî değişikliklere gitmesinin hemen sonrasına tesadüf etmektedir. Çünkü bu tarihten yaklaşık 2 ay öncesinde II. Meşrutiyet ilân edilmiştir (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908). Hürriyetin ilânına çok değer veren *Resimli Kitap* dergisinin idare heyeti de derginin bir sene sonraki 10 Temmuz 1325 tarihli 10. nüshasında yer verdiği baş yazıyla hem milletin “kutlu millî bayramı”nı tebrik eder hem de hürriyetin ilânında büyük

---

3 Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan “dergi” kavramının Osmanlı Türkçesinde “mecmua”, “risale” ve “mevkute” kelimeleriyle karşılanmış olduğunu görmekteyiz. *Resimli Kitap* dergisindeki ilgili kısımlarda, yayımlandığı dönemdeki bu adlandırmalardan “mecmua” teriminin sıkça kullanıldığını görüyoruz. Ancak bununla birlikte bu terimin yerine “gazete” kavramının da zaman zaman dergide yer aldığına şahit oluyoruz. Bugünkü basın literatüründe dergi, “belirli aralıklarla çıkan, belli konularda ve çeşitli yazarlar tarafından yazılmış yazılardan meydana gelen süreli yayın” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak incelemeye/tanıtmaya çalıştığımız *Resimli Kitap*'ın, günümüzde geçerli olan “dergi” kavramına daha uygun özellikler taşıdığını ifade etmemiz gerekmektedir. Dergi tanımı için bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*(Mehmet Kaplan, Ali Nihat Tarlan; vd., Dergi Mad.), C. II, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s. 246.

rol oynayan “Harekât ordusu kumanda heyet-i âlisi”nin ve “Büyük vatanperver Mahmut Şevket Paşa”nın resimlerine verir. Bununla birlikte *Resimli Kitap*, bu sayısındaki “Bir Senelik İnkılâp-Ne Yaptık? Ne Yapmadık?” adlı ilk makale ile de birinci senesini dolduran “Büyük inkılâb”ın getirileri ve yapılması gerekenler üzerinde durmaya çalışır.

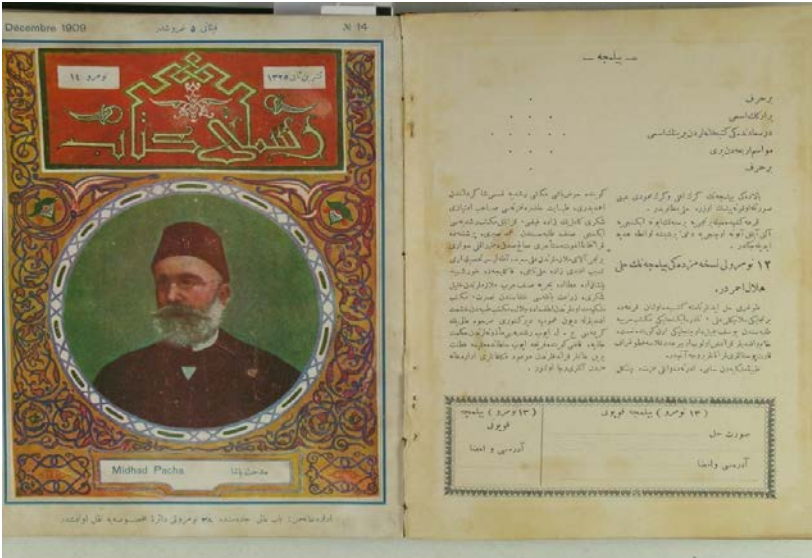
Derginin imtiyaz sahibi olan Ubeydullah Esad aynı zamanda müessisidir. Yayımlanan 6. sayıya kadar Faik Sabri (Duran) de müessis olarak görülür. Ama bu sayıdan itibaren Ubeydullah Esad hem müessis hem de müdür olarak idareye devam eder. Derginin ser-muharriri yani başyazarı 1-5. sayılar arasında Faik Sabri, daha sonraki sayılarda ise M. Raûf'tur. Ancak M. Raûf'un bu görevi 12. sayıdan itibaren ele aldığı görülmektedir. Zira 6-11. sayılar arasında herhangi bir başyazar ismine rastlamak mümkün değildir. Dolayısıyla altı sayılık bir boşluktan sonra başyazarlık mevkisinin M. Raûf tarafından doldurulmuş olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. *Resimli Kitap*'ın son sayısı olan 51. sayıda M. Raûf'un meslekî vazifesi nedeniyle yazı heyeti başkanlığını Cemil Süleyman'ın yürüteceği söylenmişse de, dergi bu sayıdan sonra bir daha çıkarılamamıştır. *Resimli Kitap* dergisinin sayılarının yayımlanmasında önemli bir istikrarın olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle derginin yayım sürecinde belli bir düzene sahip olduğu ve bu düzenin kolay kolay bozulmadığı anlaşılmaktadır. Derginin bazı aksamalar dışında bir yılda 12 sayı olacak şekilde yayımlandığı ve her sayının sayfa numaralarının birbirini takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte yayımlanan sayılardan müteşekkil olan bir ciltte 6 sayı bulunmaktadır. Ayrıca 12 sayıda bir ya da 2 ciltte bir sayfa sayıları başa dönmektedir. *Resimli Kitap* dergisinin her cildinin sonunda ise “Makaleler ve Muhtelif Edebî Parçalar, Manzumeler ve Resimler” şeklinde sınıflandırılmış halde bir fihrist bulunmaktadır ki, bu fihristin okuyuculara büyük bir kolaylık sağladığı özellikle vurgulanmalıdır.

Dergide önlü arkalı yer alan iki ayrı kapak bulunmaktadır. Düzenlemelerdeki küçük farklılıklarla birbirinden ayrılan bu kısımların dış kapak ve iç kapak olarak adlandırılması yanlış olmayacaktır. (Barış 2010: 46) Dış kapaklarda sayfanın ortasının üstünde “Resimli Kitap logosu” yer almaktadır. Genellikle bu logonun sol üst tarafında derginin kaçınıcı sayısının olduğu, tarihi, yılı ve numarası yazılıdır. Logonun sağ üst tarafında ise fiyata ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Logonun alt tarafı olan sayfanın orta kısmında ise güncel olay veya mühim şahsiyetlerle ilgili bir resim ve o sayı içerisindeki yazılara dair bir bilgi bulunur. Sayfanın alt kısmında ise derginin o sayısındaki önemli yazarlarının isimleri ve idarehanenin bulunduğu adres açık olarak yer almaktadır. Bunu takip eden iç kapakta ise daha küçük olmakla birlikte “Resimli Kitap” ibaresi yine sayfanın orta kısmının üstünde yer alır. Bu ibarenin sol tarafında derginin fiyatı, ismi ve başyazarı (ser-muharriri); sağ tarafında ise müessisi, müdürü ve idarehanenin adresi

yazılıdır. Bunların üst kısmında da derginin cilt sayısı, tarihi ve sayı numarası yer almaktadır. Resimli Kitap başlığının hemen altında “Her ayın on beşinde neşrolunan edebî, siyasî, fennî, felsefî ve içtimaî mecmua-i musavveredir.” ibaresi dikkati çeker ki, bu da derginin ayda bir yayımlandığını, resimli olduğunu ve içerdiği yazıların niteliğini açık bir şekilde göstermektedir. Sayfaların numaralandırılması kapaklardan sonra başlar, yani iç ve dış kapakta sayfa numarası yer almaz. Kapak şekli ve düzeni her sayıda genel itibarıyla aynıdır. Dış ve iç kapakta yer alan bilgilerin aynı zamanda Fransızca olarak da verildiğini belirtmeliyiz. *Resimli Kitap* dergisinin ebadı 20X27 ölçülerindedir ve sayfaların numaralandırılmasında belli bir istikrar görülür. Her sayı ortalama 90 sayfadan oluşmaktadır. Sayfalarda metinler bölünmüş iki sütun şeklinde oluşturulmuştur. Sütunların arasında herhangi bir ayırıcı çizgi veya işaret bulunmamakla birlikte orta kısımda sütunların farklılığını vurgulamaya yarayan küçük bir boşluğa yer verilmiştir. Sayfa numaraları metnin altında ve sayfanın orta kısmında yer almaktadır. Dergide yayımlanan yazıların başlıkları metne göre daha büyük puntolarla ve koyu yazılmıştır. Metinlerde kullanılan harflerin puntoları ise okumayı kolaylaştırıcı mahiyettedir. Ancak bu noktada tam bir tutarlılık söz konusu değildir. Çünkü bazı yazıların harf karakterlerinin küçük ve orantısız olduğu da görülmektedir. Yayımlanan yazıların etrafının çeşitli desen ve figürlerle süslenmiş olması da son derece dikkat çeken bir husustur. Derginin biçimine estetik bir başkalık katan bu desen ve figürlerde genellikle çiçek şekillerine, kadın ve erkek figürlerine tesadüf edilmektedir. Hatta zaman zaman yazarın isminin bulunduğu yazıların bitiş kısımlarında çeşitli çiçek ve meyve şekillerinin de bulunduğu görülmektedir. Ayrıca dergideki şekil süslemeciliği o derece yaygınlaşmıştır ki, bazen sayfa numaralarının yan taraflarında dahi minik desenlere yer verilmiştir.

Resimli Kitap dergisinin bünyesinde, dönemin diğer süreli yayınlarına oranla çok fazla sayıda fotoğraf ve resim bulunduğu görülmektedir. Dergide, hem yayımlandığı dönem hem de öncesindeki sanatkarların, edebiyatçıların; sadrazamların, nazırların, mebusların; yabancı ülke ve çeşitli Osmanlı eyaletlerinin; padişahların yurt içinde yapmış olduğu gezilerin; çeşitli dinî liderlerin; yabancı ülke idarecilerinin; muhtelif spor kulüplerinin; Avrupa’daki son moda giyim şekillerinin ve yurt içi ile yurt dışında yaşanan çeşitli felâketlerin görsel malzemelerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca her fotoğrafın ve resmin alt kısmında kısa alt yazılarla bunların içeriğine ilişkin bilgilerin verildiği de dikkati çekmektedir. Bazı fotoğrafların, içinde yer verildiği yazı ve makalelerin konularıyla ilgili olduğu görülmekle beraber bunların büyük bir kısmının işlenen konulardan bağımsız olarak sayfalara yerleştirildiğini vurgulamalıyız. Dergide yabancı fotoğrafların kaynakları pek az belirtilmesine rağmen (A. Apollon vb.), yerli fotoğrafların isimleri fazlaca zikredilmektedir (Foto Ferit, Foto Kenan

gibi). Bunun yanı sıra derginin iç kısımlarındaki fotoğrafların siyah beyaz nitelikte olmasına karşın kapaklarda yer alan fotoğraf ve resimlerin renkli bir şekilde basılmış olduğu görülmektedir. Bu durum derginin, hem baskı kalitesi açısından hem de kullanılan resim ve fotoğraf tekniği yönünden ileri bir seviyede olduğunu göstermesi bakımından son derece önemli gözükmektedir. Dergide yer alan bu fotoğraf ve resimler, içinde buldukları dönemi ve yaşanan olayları gösteren birer belge şeklinde görülüp incelenirse, dönemle ilgili önemli ve ilginç bilgiler, aydınlatıcı bazı ayrıntılar elde etmek mümkün olabilecektir. Dergi kapsamında yayımlanan sayıların son sayfalarında, o dönemde yayımlanan diğer dergilerin, kitapların tanıtımlarına; muhtelif ilânlara ve duyurulara da yer verilmiştir. Bunlara ek olarak her sayının sonunda mutlaka bilmece kısmı yer almaktadır. Bu kısım bir önceki sayıda bulunan bilmecenin çözümü ve mükâfat kazananları ile yeni bilmecedan oluşmaktadır. Hanımlara sorulan bilmeceler ise ayrı bir şekilde başlıklandırılmıştır. *Resimli Kitap*'ın son sayfalarında zaman zaman kendisine yer ayrılan diğer bir bölüm de, metinlerde az da olsa yapılmış olan yazım yanlışlarını ve karşılaşılan mürettep hatalarını düzeltmek için hazırlanan düzeltme tabloları veya hata-sevap cetvelleridir. Bu tablolar vasıtasıyla okuyucunun yazılardaki yanlışlıkları fark etmesi ve okuma esnasında bu yanlışlıkları düzelterek metni doğru anlamasına yardımcı olunması amaçlanmıştır. Ortalama olarak uzun soluklu bir yayım hayatına sahip olduğu görülen *Resimli Kitap* dergisinin, bu genel şekil özellikleriyle birlikte gerek temiz baskısı gerekse de kullanılan iyi cins kâğıdıyla II. Meşrutiyet dönemi dergileri arasında önemli izler bırakan bir süreli yayın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Resim 1

2. Derginin Yayım Anlayışı, Yazarları ve Yayımcısı

Resimli Kitap, II. Meşrutiyet'in ilânı sonrasında Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumu farklı boyutlarıyla değerlendirmeye çalışan ve memlekette yaşanan sıkıntılar karşısında çözüm yolları öne süren önemli bir dergidir. Bu bağlamda derginin amacına ilişkin en önemli bilgileri birinci sayısının ilk kısmında yer alan “İlk Söz” başlıklı yazıda bulabilmekteyiz:

“Bugün muhterem vatana, evlatlarına, karilerimize takdimine muvaffak olabildiğimiz şu mecmua bütün noksanı ile beraber bu tarz neşriyat miyanında birinci olmakla müftehirdir. Mesleği iki üç kelime ile hulâsa edilebilir: Ciddiyet dairesinde hüsn-i hizmet. İntifâ bizde ikinci derecede kalır. Zaten mecmuanın hey'et-i umumiyesi, mündericâtı, resimleri şu sözümüzün sıhhatini irae ve isbata kâfidir.”⁴

Bu cümleler, derginin yayım anlayışı hakkında genel bir çerçeveyi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dergi idaresi topluma hizmet etmek, halkın bilgi ve kültür seviyesini arttırmak amacını her türlü maddî ve manevî kazancın üstünde görmektedir. Yazının ilerleyen kısımlarında istibdat döneminin etkisinden dolayı memlekette matbaacılığın pek gelişemediği ve bunun neticesinde teknik bazı mahrumiyetler nedeniyle çıkarılan ilk sayının istenilen düzeyde olmadığı açıkça belirtilmektedir. Ama ileride yapılacak olan gerekli çalışmalarla *Resimli Kitap*'ın “Avrupa'nın resimli gazeteleri” derecesine getirileceği güçlü bir şekilde vurgulanır ve bu süreç için de okuyucudan hem sabır hem de teveccüh beklenir. Dergi idaresinin, Avrupa ve özellikle de Fransız dergiciliğini örnek aldığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Zira dergi yönetimi buna uygun olarak Fransa'daki yayınlara benzer olarak haftada bir *Resimli Musavver Muhit* dergisini çıkarmaya başlar. Bunun yanı sıra idare tarafından hem yurt içi hem de yurt dışı okuyucusuna hitap eden “Kitap İsteme Servisi” de kurulur.(Gürsoy 2008: 216) Bütün bu girişimler *Resimli Kitap* dergisinin Avrupaî bir karaktere sahip olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zaten derginin ihtiva ettiği gerek mensur gerekse de manzum eserlerde Batı'ya ait pek çok özellik görülmektedir. Fikirler bağlamında, aynı zamanda Meşrutiyet döneminin de simge ibareleri olan hürriyet, eşitlik (müsavât), kardeşlik (uhuvvet) ve adalet kavramları sıklıkla öne çıkmaktadır. Bunlar halka yazılarla, karikatürlerle ve resimlerle anlatılmaya çalışılmaktadır. Meşrutiyet öncesindeki baskı dönemi ise bütün unsurlarıyla eleştiriye tâbi tutulmaktadır. Daha çok siyasî ve sosyal içerikli yazılarla ortaya konulmaya çalışılan bu gayeler vasıtasıyla, toplumda bir hürriyet ve vatandaşlık bilinci oluşturulmaya gayret edildiği görülmektedir.

---

⁴ Faik Sabri- Ubeydullah Esad, *Resimli Kitap* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi/Hakkı Tarık Us Koleksiyonu), Cilt I. Sa: I, 1324/1908, İstanbul, s. 2

Ancak bu amaçlar topluma sunulurken altı yüz yıldan fazla hüküm süren imparatorluğun maddî-manevî birikimlerinin, tarihî ve kültürel zenginliklerinin, Osmanlı toplumunun kıymet hükümleri ile değerlerinin de mümkün olduğu kadar göz ardı edilmediği görülmektedir. Dergide yayımlanan yazıların üzerinde dikkatli bir şekilde durulur ve hakkıyla bir değerlendirme yapılırsa bu hususların ön plana çıktığı rahatlıkla anlaşılabilir. Dergi idaresinin ve yazarlarının halkı eğitmek ve aydınlatmak karşılığında en büyük beklentileri de yine maddî değil manevîdir. Derginin ilk sayısında yayımlanan “İlk Söz” başlıklı yazıdaki şu ifadeler bu yargıyı destekler mahiyettedir:

“Bir de her vakit faide beklemek için çalışılmaz. Her türlü istifade ve kazancın fevkinde bir izzet-i nefis, bir ruh-ı sanat vardır ki onu okşamak; onu memnun etmek bir sanatkâr için en büyük kazançtır, milyondur... Güzel bir şey vücuda getirebilmiş olmak... İşte sanatkârın bütün mükâfatı...”⁵

Resimli Kitap dergisi, Meşrutiyet döneminde yayımlanan dergiler arasında sahip olduğu geniş ve nitelikli yazar kadrosu ile dikkati çekmektedir. Dergide yazısı bulunan şair ve yazarların önemli bir özelliği zaman zaman birbirinden farklı edebî anlayışlarla eser vermiş olmaları ve farklı edebî topluluklara, akımlara mensup olmuş olmalarıdır. Bu derginin sütunları Tanzimat döneminden de, Servet-i Fünûn ile Fecr-i Âti topluluklarından da pek çok sanatkârı bünyesinde bulundurmaktadır. Yine müzik, tarih, coğrafya, resim, spor, sosyoloji, tıp, fen bilimleri gibi alanların uzman isimleri gerek alanlarıyla ilgili gerekse de alan dışı pek çok yazıyla bu dergide yer almışlardır. Ayrıca Meşrutiyet döneminin önde gelen fikir akımlarının temsilcileri ve planlayıcıları da bu dergide düşüncelerine uygun yazılar kaleme alma imkânını yakalamışlardır. Bunlardan Abdülhâk Hâmit, Ahmet Haşim, Ahmet Hikmet, Ali Canip, Ali Ekrem, Baha Tevfik, Bedî Nuri, Cemil Süleyman, Emin Bülent, Faik Ali, Hamdullah Suphi, Hüseyin Siret, Hüseyin Suad, İzzet Melih, Mehmet Emin, Mithat Cemal, Raif Necdet, Refik Halit, Safvet Nezihî, Safveti Ziya, Tahsin Nahid, Yakup Kadri, Süleyman Nazif, Müfit Ratip, Abdullah Cevdet, Ahmet Rasim, Ali Kemal, Celâl Nuri, Halit Ziya, Kilisli Rıfat, Recai Zâde Ekrem, Cenap Şahabettin, Mahmut Esad, Tevfik Fikret, Ressam Hüseyin Avni, Bestekâr/müzikolog Rauf Yekta Bey, Selim Sırrı, Salih Zeki, Yusuf Akçura, Veled Çelebi ve Ahmet Refik bu çerçevede hemen sayılabilecek olan isimlerdir. Derginin yayımlandığı dönem göz önüne alınırsa mevcut yazar kadrosunda hiç de azımsanmayacak oranda kadın yazara yer verilmiş olduğu görülmektedir. Nigâr Binti Osman, Prenses Kadriye, Leyla Hanım, Şükûfe Nihal, Emine Semiyeye ve Halide Salih (Halide Edip) gibi isimler bu tespiti

⁵ Faik Sabri- Ubeydullah Esad,a.g.m., s. 2-3.

güçlendirebilecek olanlardan sadece bir kaçıdır. Bunun yanı sıra dergide yayımlanmış olan yazıların bir kısmında ise isim yerine bazı imzalar bulunmaktadır (M. Raûf, Kemaleddin, M. Ferid, M. D. ve M. Kemaleddin gibi). Resimli Kitap dergisinin yayımlanmasında iki önemli şahsiyetin önemli derecede rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan biri Ubeydullah Esad⁶ diğeri de Faik Sabri'dir (Duran).⁷

Resim 2

3. Farklı Bir Sektörün Yansıması Olarak Dergide Yer Alan Reklâm, İlân, Tanıtım Yazıları ve Bilmeceler

Resimli Kitap dergisinde çeşitli türlerdeki edebî ürünlerin ve farklı dallardaki makalelerin dışında reklâm, ilân, tanıtım yazıları ve bilmeceler de çok büyük bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, derginin popülerlik anlayışına

⁶ Dergide müessis, kurucu ve müdürlük görevlerinde bulunan Ubeydullah Esad hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşamadığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

⁷ “1883 yılında İstanbul’un Üsküdar semtinde doğan Faik Sabri (Duran) Yüksek öğrenimini Paris’te Sorbon Üniversitesi’nde coğrafya bölümünde tamamlamıştır. Uzmanlık alanı coğrafya olan Faik Sabri, Türkiye’de Coğrafya Enstitüsü’nün kurulmasına hizmet etmiş, ülkemizde örneği olmayan tarzda coğrafya atlasları hazırlamıştır. Bu çalışmalarıyla modern coğrafya anlayışının Türkiye’de yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.” Bkz. *Yeni Cumhuriyet Ansiklopedisi*(Duran Faik Sabri Mad.), C. IV, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 587.

katkıda bulunan, belli bir işlevi olan ve okuyucularla olan bağı kuvvetlendiren bu ürünlerin farklı bir başlık altında ele alınması gereklidir.⁸

Meşrutiyet dönemindeki genel basın anlayışının öne çıkan hususiyetlerinden birisi de reklâm ve ilânlara yer verme eğilimidir. Osmanlı modernleşmesinin ve devletin dışa açılmasının sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilecek olan bu husus çerçevesinde, özellikle dönemin süreli yayınlarda elbise, mobilya üreten çeşitli ithal ürün mağazalarına ait reklâmlar ile ilaç, satılık hane/ev, çeşitli alet-edevât ilânlarına yer verildiği görülmektedir. Osmanlı devletinin ekonomiye bakış açısında ve toplumun iktisadî alışkanlıklarında bilhassa 20. yüzyılın başlarından itibaren yaşanmaya başlanan değişimlere paralel olarak reklamcılık sektörü de ilerlemeye başlamıştır. Bu süreçte, Meşrutiyet'in ilânı ile gelen ve ilk zamanlarda çok güçlü bir şekilde esen hürriyet rüzgârının etkisinin de bir hayli fazla olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu bakımdan reklâmların ve ticarî ilânların basındaki mevcudiyeti, hem toplumun ekonomik ve ticarî hareketliliğini göstermesi açısından hem de yayımlanan reklâm ve ilânların devletin batıya açılan penceresi olması hasebiyle son derece önemlidir.

Yayımlandığı dönemin önde gelen süreli yayınlarından olan *Resimli Kitap* dergisinin de bu yönden son derece zengin bir malzemeye sahip olduğu görülmektedir. Reklâmlar, dergide genellikle dış ve iç kapakların arkasında ve bazen de son sayfalarda yer almaktadır. Bazıları göze hoş gelmesi ve dikkat çekici olması için resimle desteklenmiş, gerekli görüldüğünde düzenlemelere gidilmiştir. Bu tavır dergi idaresinin yayımlanan reklâmlar konusunda ne kadar hassas olduğunu kanıtlamaktadır. Bazı reklâmlara ise sürekli olarak yer verildiği görülmektedir. Devamlılık gösteren bu durum, yer verilen reklâm ve ilânların idare tarafından dergiye maddî destek sağlayan unsurlar olarak görülmesinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Çünkü her süreli yayında olduğu gibi *Resimli Kitap* dergisinin de yayımlanabilmesi için belli bir malî güce ve maddî getiriye ihtiyacı olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Dergide yayımlanan reklâmlara örnek olmak üzere Beyker Ticarethanesi (Maison Baker), Maison Lazaro Franco&Ses Fils mağazası, Tiring Galata adlı elbise mağazası ve Febus Fotoğrafhanesi gibi işletmelerin reklâmları verilebilir. Bunlardan bir İngiliz firması olan Beyker Ticarethanesi'ne ait iki farklı reklâmın kullanıldığı görülmektedir. Birinde üretilen yünlü-ketenli kumaşların, asker üniformalarının ve tozlukların satıldığına dair bilgiler yer alırken; diğer

---

⁸ Süreli yayınlardaki ilânlar devrin sosyal hayatıyla birlikte başlayan değişimin fark edilmesinde ve Batı'nın hangi yollarla insanımızı etkisi altına aldığını takip etmemizde yol gösterici oldukları gibi, dönemin sanat hayatı hakkında bilgi verme işlevine de sahiptirler. Bu nedenle süreli yayınlardaki ilânların bu gözle incelenmesi gereklidir ve bu ilânlar araştırmacıları beklemektedir.

reklâmda ise aynı mağazada Amerikan tarzı yazı masaları, yazıhane kanepeleri ve lambaları ile çeşitli perdeler, keçeler, halıların satıldığı okuyuculara duyurulmaktadır. Diğer firmalardan Lazaro Franco mağazası kumaş ve kumaştan üretilen hazır perdeler, tüller, halılar, duvar kâğıtlarıyla ön plana çıkarken, Tiring Galata işletmesi de Avrupa tarzı elbise çeşitlerinin tanıtımına öncelik vermektedir. Bu üç mağazanın reklâmları sunuş tarzı açısından oldukça dikkat çekicidir. Zira bu reklâmlarda yazı kısmı azaltılmış, resimler çoğaltılmıştır. Bu reklâmlar, reklâmı yapılan eşyaların ve ticarethanenin resimleri ile de desteklenmiştir. Ayrıca metinlerin Fransızca bir sureti de bu reklâmlarda yer almaktadır. Bu durum Fransız dili ve kültürünün dergi idaresi üzerindeki etkisini göstermesi açısından da mühim gözükmektedir. Bu mağazaların yanında fotoğraf kalitesi övülen ve adresi verilen Febus adlı fotoğrafhane de reklâmlarıyla dikkati çeken bir işletmedir. Bununla birlikte Febus Fotoğrafhanesinin sadece reklâmlarına yer verilmeyle kalmamış, bu fotoğrafhaneye ait olan bazı fotoğraflara derginin çeşitli sayılarında yer verilmiştir.

Dergide reklâmların yanında halkı ilgilendiren pek çok ilâna da rastlamak mümkündür. Bunlara örnek olarak sağlık sektörüyle alâkalı olan ilânlar ile satılık ev duyuruları gösterilebilir. Derginin sayfalarında toplum sağlığına ilişkin en sık yer verilen ilaçlardan birisi “Lizoform” adını taşımaktadır. Temizleyici niteliği bulunan bu ilacın ilânında, ilacın temin edilebileceği yetkilinin ismi ve adresi de bulunmaktadır. Satılık ev/hane duyurularında ise söz konusu evin genel yapısına dair ve başvurulacak satıcıyla ilgili gerekli görülen bilgilere yer verilmektedir.

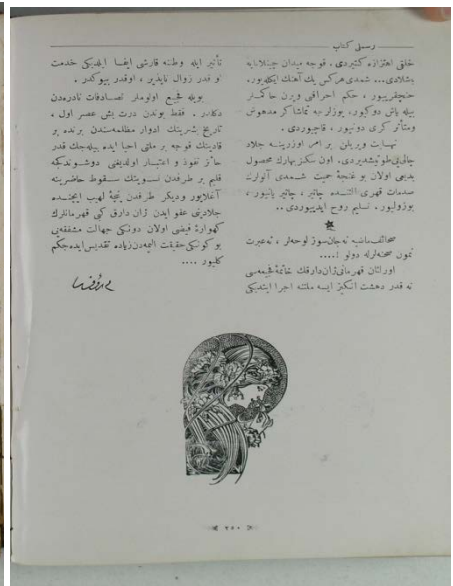
Resimli Kitap dergisi, yine halkın bilgilendirilmesi işlevine uygun olarak sayfalarında tanıtım yazılarına da çokça yer vermektedir. Dergide kitap ve süreli yayın tanıtımları ön planda gelirken, bunların yanında çeşitli kumpanya ile takvim tanıtımları da dikkati çekmektedir. Bunlara örnek olarak *Resimli Kitap*'ta yazıları da yayımlanan yazar Emine Semiyye'nin *Sefalet* (1908) adlı romanı, *Seyf ü Kalem* risalesine ek olarak neşredilen Namık Kemal'in *İmtizâc-ı Akvâm* ve *Vefâ-yı Ahd* adlı eserleri, o dönemde maliye nazırlığı görevinde bulunan Mehmet Câvit Bey tarafından neşrolunan *İhsâiyât* isimli eser, *Eylül* yazarı Mehmet Rauf'un küçük hikâyelerinden müteşekkil olan *İhtizâr*, Doktor Ethem Bey'in yayımladığı hikemî tarzdaki *Terbiye-i İrâde* ve Nasrettin Hoca'nın eğlenceli hikâyelerini içerisinde barındıran *Letâif-i Hoca Nasreddîn* adlı kitaplar ile *İnkılâb* adını taşıyan derginin, *Resimli İstanbul Gazetesi*'nin, *Mahâsin* adlı hanımlara mahsus gazete ve *Fuvaye A L'Ekol* isimli Fransız gazetesinin tanıtımları verilebilir. Bu yazılarda, yayımlanan eserler ve süreli yayınlar hem tebrik ve takdir edilmekte hem de okuyuculara tavsiye edilmektedir. Sosyal ve kültürel hayata ait bu tanıtımlara ek olarak o dönemde faaliyet gösteren “Şark” isimli Osmanlı sinematograf kumpanyasının bir tanıtımı ile derginin çeşitli

sayılarında yer verilen ve içinde bulunan seneye uygun olarak resimli bir şekilde yayımlanan “Haftalık Takvîm-i Osmanî” adlı ürünün de tanıtımına yer ayrıldığı görülmektedir.

Resimli Kitap dergisinde reklâm, ilân ve tanıtım yazılarının haricinde önemli bir yere sahip olan diğer bir unsur da bilmecelerdir. Sözlü halk kültürünün önemli yapıtaşlarından biri olan bu türe ait örnekler hemen hemen her sayının arka kısmında yer verilmektedir. Bilmecce bölümünde bir önceki sayıdaki bilmecenin çözümü ve bu bilmecceyi doğru çözenlerin listesi ile o sayıya ait olan yeni bilmecceye yer verilmektedir. Zaman zaman erkeklere ve kadınlara ayrı bilmecelerin sorulduğu da görülen bu bölümlerde ayrıca bilmecceyi doğru cevaplayanlara verilecek olan ödüller dair bilgiler de bulunmaktadır. Bununla birlikte bilmecce bölümünde katılımcıların ikamet ettikleri Kanlıca, Fenerbahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Horhor, Üsküdar, Vefa, Gümülcine, Manastır, Aydın, Piriştine, Edirne, Dedeoğlu, Lüleburgaz, Konya, İzmir, Çatalca, Dimetoka, Eskişehir, Bulgaristan’ın Tutrakan kasabası, Bursa, Kıbrıs/Magosa, Silivri gibi yerlerin belirtilmiş olması da hem o dönemki geniş Osmanlı coğrafyası hem de bilmecelere katılımın niteliği hakkında önemli bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bu durum 20. yüzyılın henüz başlarında, İstanbul’da yayımlanmaya başlayan bir süreli yayının nerelere kadar ulaşabildiğini, yayımlanma ağını ve halk tarafından ne kadar rağbet gördüğünü göstermesi bakımından da son derece manidardır.

Resim 3.

Resim 4.

4. Derginin Muhteviyâtı

a) Edebiyatla İlgili Metinler

Şair ile yazarlardan oluşan 177 şahsiyetin toplam 710 yazı ve şiirle (Özalp 2000: 85) katkı sağladığı 51 sayıdan oluşan *Resimli Kitap* dergisi, başlangıçta daha çok bir edebiyat dergisi karakteri taşımaktadır. Ancak yeni sayıların yayımlanmasına paralel olarak özellikle şiir türündeki ürünlerin sayısında önemli ölçüde bir azalma olduğu görülmektedir. Bununla birlikte edebiyatın diğer edebî ürünleri olan roman (bilhassa tefrika roman), hikâye, mensur şiir, edebî tenkit-inceleme, tiyatro, tercüme, mektup, gezi yazısı, ithaf yazısı, fantaziye⁹ ile şarkı türündeki yazıların yayımının düzenli olarak devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede Abdülhak Hâmit, Ahmet Haşim, Ali Ekrem, Faik Ali, Hamdullah Suphi, Mehmet Behçet, Mehmet Emin, Mithat Cemal, Recaiâde Ekrem, Mehmet Rauf, Tahsin Nahit, Emin Bülent, Celâl Sahir manzumeleriyle/şiirleriyle; Cemil Süleyman, Refik Halit hikâyeleriyle; İzzet Melih (*Tezad*), Safveti Ziya (*Yıldız Böcekleri*) tefrika romanlarıyla; Şahabettin Süleyman (*Çıkmaz Sokak*), Yakup Kadri (*Nirvana/Veda*) tiyatrolarıyla; (Keçecizâde) İzzet Fuat, Abdullah Cevdet tercümeleriyle; Müfit Ratip tiyatro ve ahlâka dair makaleleriyle; Raif Necdet de edebiyat musahabeleriyle (Musahabe-i edebiye)¹⁰ ön plana çıkmaktadırlar. Dergide bunların dışında 80 civarında olan imzasız yazıların içerisinde de edebî türler içerisinde zikredilebilecek olan yazıların olduğunu belirtmeliyiz.

b) Edebiyat Dışı Metinler

Resimli Kitap dergisi, edebiyat ürünlerinin yanı sıra, kapağında yer alan ibarenin de işaret ettiği gibi “siyasî, fennî, felsefî ve içtimaî” alanlara ait yazılar da ihtiva etmektedir. Dergide yer alan çeşitli alanlara ait makalelerin ve inceleme yazılarının son derece zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Okuyuculara adeta derinlemesine yazılmış bir eserle karşı karşıya oldukları izlenimini veren bu makalelerin dergide yer alması, *Resimli Kitap*'in hitap ettiği kitlenin özelliklerini göstermesi açısından da son derece

---

⁹ Orhan Okay, bilhassa Meşrutiyet döneminde yayımlanan *Resimli Kitap* ve diğer dergilerde yer verilen piyes türüne yakın kısa oyunların “Fantaziye” şeklinde adlandırıldığını şu sözlerle vurgulamaktadır: “Diğer yazarların oyunları, özellikle o yıllarda “Fantaziye” denilen kısa piyesleri dergi sayfaları arasında kalmıştır.” Bkz. Orhan Okay, *Batlaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153.

¹⁰ Raif Necdet (Kestelli), *Resimli Kitap* dergisinde yayımlanmış olduğu edebiyat müşâhebeleri daha sonra kitap şekline getirmiş ve “Hayat-ı Edebiye” (Edebiyat Hayatı) başlığıyla yayımlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Raif Necdet Kestelli, *Edebiyat Hayatı (Hayat-ı Edebiye)*, Haz. Recep Duymaz-Yüksel Topaloğlu-Özcan Aygün, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

önemlidir. Derginin yayımlandığı dönem toplumun yaşam koşullarının değiştiği, Osmanlı devletinin siyasî hayatının renklendiği, hürriyet havası ve siyasî baskının iç içe bulunduğu, toplumun sanat, bilim, eğitim algılarında değişikliklerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Siyasî, kültürel ve sosyal bağlamda bir nevi geçiş dönemi olarak adlandırılabilir olan böyle bir süreçte yayımlanan Resimli Kitap dergisinin, sadece edebiyat alanıyla ilgili değil birbirinden farklı başka sahalarla ilişkili ürünlere de yer vermiş olması yadırganmamalı hatta normal karşılanmalıdır. Bu bağlamda dergide yayımlanan edebiyat dışı metinlerin, tematik özellikleriyle kategorik olarak içtimaî/sosyal, fennî, tarihî, siyasî, iktisadî/malî, sanat ve eğitim konulu yazılar olarak tasnif edilmesi mümkündür. Bu tasnife uygun olarak yayımlanmış olan yazılar arasında, Selim Sırrı jimnastik ve sporla ilgili yazılarıyla; Ahmet Refik ile Ahmet Zeki Velidî (Togan) tarihî makaleleriyle; Bedî Nuri ve Baha Tevfik siyasî-sosyal içerikli değerlendirmeleriyle; Faik Sabri coğrafya sahasına ilişkin kaleme aldığı ürünleriyle; Rauf Yekta Bey müzikle/musikiyle ilgili bilgilendirmeleriyle; Mehmet Ali Tevfik de fennî incelemeleriyle ön plana çıkmaktadır. Yazarlarıyla birlikte tematik olarak gruplandırılan bu ürünler, o dönemki Osmanlı aydınının bilgi seviyesini göstermesi açısından ve çeşitli alanlara mensup bilim adamlarının hangi bilgileri nasıl elde ettiklerinin öğrenilmesi bakımından son derece büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca bu makaleler vasıtasıyla, o günkü yaşam şartları, toplumun bilgi seviyesi, o dönemki halkın kültür değerleri ile sosyal kıymet hükümleri hakkında faydalı ve değerli bilgiler elde etmek de mümkün gözükmektedir. Sahip olduğu bu önemli işlevle, yayımlandığı karışık ve buhranlı dönemin çok boyutlu fotoğrafını çeken bir belge niteliği taşıyan *Resimli Kitap* dergisinin, bu bağlamda da kıymetli bir amaca hizmet ettiği, üzerinde durulması icap eden bir kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiği özellikle vurgulanmalıdır.

SONUÇ

II. Meşrutiyet döneminin buhranlı günlerinde yayım hayatına başlayan dergilerden biri olan Resimli Kitap dergisi, hem çağdaş bir yayım anlayışı takip etmiş olması hem de farklı alanlara ilişkin pek çok yazıya yer vermiş olması nedeniyle son derece dikkat çekici bir süreli yayım olarak öne çıkmaktadır. İçerik zenginliğinin yanında sahip olduğu nitelikli görsel malzemedan dolayı çağdaşları arasında ayrı bir yere sahip olan dergi, bu özellikleriyle yayımlandığı dönemi daha somut ve açık bir şekilde yansıtabilme başarısını göstermiştir. Derginin öne çıkan bu işlevi son derece önemlidir, çünkü yayım sürecinin kapsadığı yıllar Türk düşünce hayatının yeniden hareketlenmeye başladığı ve toplumun siyasî anlayışının değişime uğradığı bir zaman dilimidir. Böyle bir dönemde çağının en yeni matbaacılık metotlarını kullanmaya özen gösteren, estetik çıtasını devamlı yükselten,

baskı ve kâğıt kalitesini sürekli geliştirmeye çalışan *Resimli Kitap* dergisinin, Meşrutiyet dönemindeki basın faaliyetleri içerisindeki yerinin son derece sağlam bir zemine oturduğunu da belirtmemiz gereklidir.

KAYNAKLAR

- Bariş Tayfun (2010), *Resimli Kitap Dergisi'nin İncelenmesi [9-16. Sayılar]*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Trakya Üniversitesi), Edirne.
- Gürsoy Ülkü (2008), 'II. Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme', *Doğu Batı Dergisi*, Cilt: II, Sayı 46, Ankara.
- Kestelli Raif Necdet (2012), *Edebiyat Hayatı (Hayat-ı Edebiye)*, [Haz. Recep Duymaz-Yüksel Topaloğlu-Özcan Aygün], Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Okay Orhan (2005), *Batılışma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Öksüz Yusuf Ziya (1995), *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özalp N. Ahmet Özalp (2000), 'Resimli Kitap ve Buldurusu Hakkında Birkaç Not', *Simurg (Kitap Kokusu) Dergisi*, Sayı 2-3, İstanbul.
- Sabri Faik - Ubeydullah Esad (1324/1908), *Resimli Kitap*, Cilt: I, Sayı 1, İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977), Cilt: II, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (2011), [Haz. Şükrü Hâluk Akalın], Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeni Cumhuriyet Ansiklopedisi* (1983), Cilt: IV, Arkın Kitabevi, İstanbul.

TARİHİ TIP METNİ ÇALIŞMALARINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR ÜZERİNE¹

Şaban DOĞAN²

ÖZET

Tarihî metin çalışmaları dilin tarihine ışık tutmak, gelişimini takip ve ilişkiye girdiği dillerle etkileşim düzeyini tespit etmek bakımından önemlidir. 13. yüzyıldan itibaren metinlerle takip edebildiğimiz Eski Oğuz Türkçesi, Oğuz ağız özelliklerine dayalı, birçok alanda telif ve tercüme ürün verilen ve kaynaklarda genellikle 15. yüzyıla kadar devam edip yerini Klasik Osmanlı Türkçesine bıraktığı ifade edilen dönemdir. Eski Oğuz Türkçesi ürünleri arasında tıp metinleri önemli yer tutar. Sağlık gibi insanların tamamını ilgilendiren bir alanda fazla eser verilmesi şaşırtıcı değildir. Bu metinler etrafında gelişen tıp dili Osmanlı tıbbının yönünü Batıya çevirdiği 18. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır. Metinlerin dil özelliklerini tespit amacıyla dil araştırmacıları, içerdikleri malzeme ve ihtiva ettikleri yöntemler bakımından tıp ve eczacılık tarihi araştırmacıları bu metinlere ilgi göstermiştir. Tıp metinleri uzmanlık dili denilen dilin özel bir formunun ürünleridir. Genel dildeki birçok ifade bu metinlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Eski Oğuz Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesiyle yazılan tıp metinlerinin bir başka özelliği de tıp dilinin, tercüme metinlerden hareketle şekillenmiş olması sebebiyle metinlerde Grekçe, Latince vb. dillerden alınan birçok kelimenin bulunmasıdır. Genel dildeki kelimelerin farklı anlamlarda kullanılması; Arapça ve Farsçadaki alıntuların bu metinlere de yansması sebebiyle bu metinleri çalışmak güçtür ve dikkat, titizlik, alan bilgisi gerektirir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların bir kısmında, yukarıda zikrettiğimiz hususların göz ardı edilmesinden kaynaklanan önemli sorunlar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada tarihî tıp metni

---

¹ Bu makale 15-17 Ekim 2015 tarihleri arasında Çanakkale’de düzenlenen VIII. Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

² Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: sdogan@ibu.edu.tr

çalışmaları ana hatlarıyla değerlendirilmiş, metin seçiminden okuma ve anlamlandırma hatalarına kadar birçok konuda çeşitli tespitler yapılarak çalışmalarda sorunlu olarak değerlendirilen hususlarla ilgili öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metin Çalışmaları, Tarihi Tıp Metinleri, Yöntem Sorunları.

ABSTRACT

On The Problems Seen in the Studies of Historical Medical Texts

Medical texts are important in terms of to enlighten the history of language, to follow its development and to determine the rate of relationship with the other languages. Old Oghuz Turkish, which has written texts since 13th century, gave many original and translation works based on Oghuz dialect and it stated in the sources that it continued to 15th century and left its place to Ottoman Turkish. Medical texts have important place in the works of Old Oghuz Turkish. It is not surprising that there are many works on health, which interests all the people. The language of medicine which developed in these works continued until 18th century when Ottoman medicine turned its face to western world. On the one hand some linguists who make studies to determine the properties of these texts on the other hand historians of medicine and pharmacy payed attention to these texts in terms of material they contain and methods. Medical texts are special products of language called language of specialty. Many expressions in these works generally are used in a different sense. Another property of medical texts written in Old Oghuz and Classical Ottoman Turkish is that they contained many Greek, Latin etc. words, as the language of these texts are formed with translations. These texts are hard to study as the expressions used in different senses and there are many Arabic and Persian loan words. Moreover, it requires great care, meticulousness and knowledge of field. Many important problems are met in studies conducted on these texts as the above-mentioned issues have been ignored. In the present study, the studies on historical medical texts are evaluated with the main lines, many determinations are made such as choosing texts to study or detecting meaning etc., and proposals are made for the problematic issues.

Key Words: Text Studies, Historical Medical Texts, Methodological Problems.

Giriş

Eski Oğuz Türkçesi metin çalışmalarına koşut olarak tıp metinleri üzerine de birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmını lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Türkiye üniversitelerinin birçoğunda lisansüstü Türk Dili ve Edebiyatı programlarının bulunmasının doğal bir sonucu olarak çeşitli alanlarda

telif/tercüme edilmiş birçok metnin gün ışığına çıkarılıyor ve işleniyor olması sevindiricidir. Ne var ki bu çalışmalarda niceliğin nitelikle paralel gittiğini söylemek mümkün değildir. Alana katkı sağlaması beklenen metin neşirlerinin son zamanlarda yasak savma kabilinden yapıldığını üzülererek ifade etmek gerekmektedir. Genel anlayışın bu olduğu ortamda yeterince titiz çalışmalar beklemek de mümkün görünmemektedir. Gerek bu sebeple ve gerekse tıp metinlerinin dil özellikleri sebebiyle tıp metni incelemelerinde önemli problemler ve çözüm bekleyen sorunlar olduğu müşahade edilmiştir. Bu makalede amaçlanan şimdiye kadar yapılan çalışmalar ışığında bundan sonraki araştırmalarda yapıl(ma)ması gerekenleri işaret ederek daha nitelikli çalışmalar yapılmasına katkı sunmaktır. Makale kapsamında şu ana kadar yapılmış metin çalışmalarının ulaşılabilir olanlarından bir kısmı taranmış, bunlarda görülen ve sorun olarak değerlendirilen hususlar tasnif edilerek çözüm önerileri sıralanmıştır. Yapılan çalışmalardan alınan örnekler makaleye bahse konu çalışmalardaki biçimleriyle alınmış, düzeltmelerle açıklamalar alınan örneklerde ilgili yerlerde ayrıca içerisinde gösterilmiştir. Çalışmada amaçlanan tıp metinlerine özgü sorunlar üzerinde durmak olduğundan diğer metin çalışmalarında da görülen genel problemlere temas edilmemiştir. Tarihî metin çalışmalarında önem arz eden metin seçimi ile işlenen metinlerin metin ve dizin/sözlük bölümleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

1. Metin Seçimi

Tarihî metin çalışmalarında metin seçimi önem arz eder. Metin seçiminden kasıt hem çalışılacak metnin hem de metnin çalışmaya esas olacak nüshasının seçimidir. Mevcut çalışmalarda her iki konuyla da ilgili dikkat çeken noktalar vardır. Eski Oğuz Türkçesi döneminde telif/tercüme edilmiş birçok tıp metni bulunmaktadır ve bu metinlerin önemli bir kısmı çalışılmıştır. Ancak bu döneme ait metinlerin tamamının çalışıldığını ifade etmek mümkün değildir. Metinlere genel yaklaşılması, bu metinlerin içerikleri bakımından değerlendirilmemesi sebebiyle bazı metin türleri yeterince çalışılmamıştır. Tıp metinleri içerikleri bakımından koruyucu hekimlikle ilgili metinler, kehhalnameler (göz hastalıkları metinleri), bahnameler (cinsel hastalıklarla ilgili metinler), cerrahnameler, eczacılık metinleri vb. olarak tasnif edildiğinde bazı alanların boş bırakıldığı; bu konularla ilgili metinlere yeterince ilgi gösterilmediği dikkat çekmektedir. Tıp metinleri içerikleri bakımından da farklı kelime kadrosuna sahiptir. Örneğin eczacılık metinleriyle kehhalnameler ya da bahnameler arasında ihtiva ettikleri kelimeler bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tıp metni çalışacak araştırmacıların metin seçiminde bu hususu göz ardı etmemesi gerekmektedir. 13.-15. yüzyıllar arasında kaleme alınan tıp metinleri içerisinde bahnamelerin yeterince işlenmediğini, bu alanda

boşluklar olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Bu konuda dikkat çekici bir nokta da 16. yy. sonrası metinlere yeterince ilgi gösterilmediğidir.

Metin seçimiyle ilgili vurgulanması gereken ikinci önemli nokta da nüsha tercihidir. Birden çok nüshası bulunan metinlerde çalışanların daha çok istinsah tarihi eski nüshaları tercih ettiği malumdur. Uzmanlık alanı metni olmayan eserlerde bu yaklaşım bir noktaya kadar kabul edilebilir ancak tıp metinlerinde bu tavrın doğru olmadığını düşünüyoruz. Zannımızca metin çalışmalarında eski tarihli nüshalara yönelme eğilimi geç dönem istinsahlı eserlerin dillerinin müstensih müdahalesine maruz kalma endişesidir. Bu metinlerin özel dil ürünü olduğu dikkate alındığında geç dönem metinlerinin müstensih müdahalesiyle değiştirilmiş olma ihtimalinin düşüklüğü anlaşılacaktır. Zira bu metinleri istinsah edenlerin müdahale edebilmeleri ancak ve ancak mahir bir tabip olmalarıyla mümkündür ki müstensihlerin bu nitelikte olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Müellif/mütercim hattı olmayan bir nüshanın, eldeki en eski tarihli nüshadan daha eski ve temiz bir başka nüshadan kopya edilmiş olabileceği akıldan çıkarılmamalı, nüsha tercihinde en eski tarihli nüsha yerine (varsa) harekeli ve yazısı daha okunaklı nüshalar tercih edilmelidir. Müstensihlerin eserlerin dil özelliklerine çok fazla müdahale etmediği, tıp metinlerinin de standart ifadelere çok fazla yer verdiği unutulmamalıdır. Uzmanlık metinleri olmaları ve birçok yabancı kelime ihtiva etmeleri sebebiyle bu metinler çalışılırken en az bir destek nüsha kullanılmalıdır.

Metin seçimiyle ilgili üzerinde durulması gereken bir husus da yeterince titiz davranılmaması sebebiyle zaman zaman mükerrer çalışmalara imza atılmasıdır. Bir metnin birden fazla araştırmacı tarafından çalışılması yadırganacak bir durum değildir ancak yeni çalışmalarda eskiye atıflar yapılarak mevcut çalışmanın eski çalışmadan farklarının vurgulanması beklenir. Bir eser üzerinde birden çok çalışma yapılmışsa beklenti eski çalışmanın eksiklerinin giderilmesi ya da eserin farklı yönleriyle ele alınmış olmasıdır. Konuyu birkaç örnekle daha anlaşılır hale getirmek istiyoruz. 15. yüzyılın önemli hekimlerinden Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Türkçenin ilk deneysel tıp eseri olarak görülen Mücerreb-nâme adlı eseri üzerine ikisi yüksek lisans olmak üzere bildiğimiz kadarıyla dört farklı çalışma yapılmıştır (Şenel 1988, Uzel-Süveren 1999, Küçüker 2010, Uysal 2010). Bir yüksek lisans çalışmasının eksikliklerinin giderilerek kitaplaştırılması ya da eserin yeniden ve farklı açılardan çalışılması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu türden çalışmalarda daha önceki çalışmalara atıf yapılarak eserin neden yeniden çalışıldığının tatmin edici bir biçimde açıklanması beklenir. Oysa yukarıda zikr edilen çalışmaların ilki olan Ünal Şenel'in çalışması eseri kitaplaştıran İlder Uzel ve Kenan Süveren çalışmasında zikr edilmemiştir. Dolayısıyla da Uzel-Süveren çalışmasını inceleyenler eserin ilk kez çalışıldığı hissine kapılmaktadır. Uzel-Süveren çalışmasının Ünal Şenel'in

çalışmasını tamamlamak, eksiklerini gidermek ya da yanlışlardan arındırmak iddiasını taşımadığını ifade etmek gerekmektedir. Kaldı ki yaptığımız karşılaştırmada Uzel-Süveren çalışmasındaki okuma hatalarının Şenel'in çalışmasından çok daha fazla olduğunu gördük. Eser üzerindeki üçüncü çalışma Paki Küçük tarafından yapılmıştır. Küçük, çalışmasında eserin Ünal Şenel tarafından da çalışıldığını vurguladıktan sonra, yaptığı çalışmanın sebebini böylesine önemli bir eserin Uzel-Süveren çalışmasındaki vahim okuma hatalarının böyle bir çalışmayı zorunlu kılması olarak gösterir. Eser üzerindeki son çalışma Uysal'a aittir. Uysal'ın çalışmasında Şenel ve Küçük'in çalışmaları zikr edilmemiş ancak Uzel-Süveren çalışmasına atıf yapılmıştır. Ancak bu çalışmada da Uzel-Süveren çalışması ortadayken eserin neden yeniden çalışıldığı ve bu çalışmayı farklı kılan hususların neler olduğu izah edilmemiştir. Aynı yıl çalışılmış olması münasebetiyle bahse konu çalışmada Küçük çalışmasının görülemediği, dolayısıyla da kullanılmamış olması anlaşılabilir bir durumdur ancak bu çalışma göz ardı edilse bile böyle bir tezde, üzerinde bir kitap bir de yüksek lisans çalışması yapılan bir eserin neden yeniden çalışıldığının açıklanması beklenir.

15. yüzyılın önemli hekimlerinden Hacı Paşa tarafından kaleme alınan Teshil de mükerrer çalışmalara örnektir. Eser 1992 yılında Zikri Turan (Turan 1992) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır ve bu bilgi tıp metinleriyle ilgilenen araştırmacılar tarafından da gayet iyi bilinmektedir. Hal böyle iken Onur Yıldırım (2010) eseri yüksek lisans tezi olarak yeniden çalışmıştır. Üzerinde doktora çalışması yapılmış bir eserin, üstelik aynı alanda, yüksek lisans çalışması olarak seçilmiş olması ancak doktora tezinden habersiz olunması ile açıklanabilir.

15. yüzyılda İbni Şerif tarafından kaleme alınan Yadigâr-ı İbn-i Şerif Paki Küçük (Küçük 1994) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Aynı eser 2004 yılında M. Yahya Okutan vd. (2004) tarafından kitap olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Küçük ve çalışması hakkında bilgi verilmez. Yukarıda da ifade edildiği üzere bir eserin birden fazla araştırmacı tarafından çalışılması olağandışı değildir ancak eser üzerinde daha önce yapılmış çalışmaları göz ardı etmek, onlarla ilgili bilgi vermemek kabul edilebilir şey değildir. Çalışılmış bir metni yeniden çalışan bir araştırmacının daha önceki çalışmalar hakkında bilgi aktarmaması emeğe saygısızlık değilse bilgisizliktir ve her iki durum da bilimsel olarak etik olmasa gerekir.

Mükerrer çalışmalar yukarıda sıraladıklarımızla sınırlı olmayıp böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacağı düşüncesiyle örnekler sınırlandırılmıştır.

2. Metin Bölümleri

Tıp metinleri sürekli tekrarlanan kalıp ifadelerle dolu olmaları ve içerikleri gereği sınırlı kip, zaman, şahıs vb. ek ihtiva etmeleri sebebiyle şekil bilgisi bakımından orijinallik gösterebilecek nitelikte metinler değildir. Metinleri özel ve değerli kılan kelime kadrolarıdır. Bu sebeple de tıp metinleri çalışılırken hareket noktası eserlerin söz varlıkları olmalıdır. Metinlerin mümkün olduğunca sağlam kurulması, okuma ve anlamlandırma hatalarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu gerçek ortadayken yapılan çalışmaların metin bölümlerinde en dikkat çekici husus okuma yanlışlarıdır. Bu yanlışlar da sebep ve örnekleriyle kendi içerisinde sınıflandırılabilir ancak böyle bir tutumun çalışmayı gereksiz yere uzatacağı ve çalışmayı makale sahibine sunulan sayfa sınırını aşıracağı düşüncesiyle konu çok da ayrıntılı işlenmemiştir.

Tıp metinleri içerikleri gereği sadece dilticilerin değil tıp ve eczacılık tarihi araştırmacılarının da ilgisini çekmektedir. Bazı tıp metinleri de bahse konu araştırmacılar tarafından neşredilmiştir. Tıp metinleri içerikleri itibarıyla tıp tarihi ile ilgilenen araştırmacılar tarafından neşredilmesi doğal hatta sadece onlar tarafından çalışılması gereken metinler olarak görülebilir ancak derinlemesine değerlendirmeler yapıldığında meselenin bu kadar basit olmadığını görüleceği inancındayız. İlk bakışta gerek alan ve gerekse tıp diline hâkimiyet bakımından bu metinleri tıp tarihçilerinin daha kolay çalışabileceği, metinlerin onlar tarafından daha kolay işlenip anlaşılacağı gibi bir algı oluşabilir. Bu düşünce bizi eski yazı okumayı bilen tıp tarihçileri bu metinleri rahatlıkla çalışır ve anlar düşüncesine götürür. Ancak bu hususta iki noktanın vurgulanması gerekmektedir. Birincisi Türk tıp dili 19. yüzyıldan itibaren köklü bir değişim yaşamıştır. Bu yüzyıla kadar İslam tıbbının etkisi altında olan Anadolu Türk tıbbı artık yönünü Batı'ya çevirmiş ve dolayısıyla da terim örgüsü yeni baştan şekillenmiştir. İkinci nokta ise tarihî tıp metinlerindeki hastalık algısı ve sebeplerinin modern tıp ile ilgisinin kalmamış olmasıdır. Bilindiği üzere tarihî tıp metinlerinde hastalığın sebebi vücuttaki sıvı dengesinin bozulmasıdır ve hekim tedavi için bu dengeyi tekrar kurmak adına çaba sarf eder. Hastalığa bakışın tamamen farklı oluşu ve terim örgüsünün de zamanla değişmiş olması sebebiyle tıp tarihçilerinin bu metinleri çalışırken daha avantajlı olması gibi bir durumun söz konusu olamayacağı düşüncesindeyiz. Bu ifadelerden tıp tarihçileri tarihî tıp metinlerini çalışmamalıdır gibi bir sonuç çıkarılmaması gerektiğini, sağlam bir altyapıya sahip her araştırmacının bu metinleri çalışabileceğini ifade etmek isteriz. Tarihî tıp metni çalışan tıp ve eczacılık tarihi araştırmacılarının çalıştıkları metnin döneminin dil özelliklerine hâkim olmaları metindeki okuma yanlışlarına zemin hazırlayan hususlardandır:

alasin cebrahenk bir direm **dögesün** (dögesin) yugurasun (yugurasın) (M. 184)

eftimon kim **dögülmüş** (dögülmüş) (M. 150)

üç yıldan sonra **kuvvetü** (kuvveti) geçer (M. 153)

göñül dönmeği ve kısumağı **giderir** (giderür) (Y. 270)

biraz alma suyu **dögülmüş** (dögülmüş) ve sıkılmış ve **süzülmüş** (süzülmüş) ola (Y. 275)

Tıp metinleri uzmanlık metinleri olduğundan günlük hayattaki birçok kelimenin bu metinlerde farklı anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu metinler, Anadolu Türk tıbbının İslam tıbbının devamı niteliğinde olması münasebetiyle, Arapça ve Farsça ile bu dillere Grekçe, Süryanice vb. dillerden geçmiş birçok terim ihtiva eder. Bu durum metinler üzerinde yapılacak çalışmaları zorlaştıran hususlardandır. Gerek tarihî metin çalışmalarında genellikle anlamın göz ardı edilmesinden gerekse bu metinlerin yukarıda da sıralanan terim ve anlam özelliklerinden dolayı çalışmalarda okuma yanlışlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Özellikle yüksek lisans çalışmalarında bu yanlışların had safhaya çıktığını üzülererek ifade ediyoruz. Yapılan çalışmalarda araştırmacıların metin bütünlüğünden uzaklaşarak, metni anlamak için çaba sarf etmek yerine kelimelere yoğunlaşmasından kaynaklanan okuma yanlışları da azımsanamayacak kadar fazladır. Bağlamdan kopuk ve kelimeye yoğunlaşılın bu tür yanlışlara da birkaç örnek vermek istiyoruz:

toğuz aya dek diri olup kuvvet bulup şoğarsa diri olur eger ol za'iflik mühlet virmezse rağmde **olur** (ölür) ya za'if şoğar daşrada **olur** (ölür) (KM. 24)

şifat-ı ma'cün kim göbek **borusunu** (burusunu) (buru: sancı) ve kıluncı ve eskimiş istitlâkı giderür (M. 151)

her birinden bir buçuğ dirhem, **behmenin** (behmeneyn) (behmeneyn: iki behmen, ak ve kızıl behmenler)... (M. 153)

dalağ ağrusuna (ağrısına) fâ'ide eyler ve **bikrinde** (bögrekde) ve **kovuğdan** (kavuşda) (kavuş: Mesane, idrar kesesi.) olan şaşı uvadur ve ağıuların **muzaratın** (mażarratın) (mażarrat: Zarar.) def' ider (M. 152)

ana rahminde olan (...?) (uşağa) üç aydan sonra babası **ba** (yā) anası sağ elini anasınıñ karnınıñ sağ tarafına koyup (KTL 1. 152b/1-2)

dağı yâküt üç dürlü olur biri şarı ve biri kehl ve biri kızıl olur bunlarıñ birisinden **hâtim** (hâtim: Sözlükte yok) (hâtem: Yüzük.) idüp **getürseler** (götürseler) (getürseler: Sözlükte yok) (götürseler: Taşısalar.) kalbe ferah virür ki kuvvet ve rüha şafâ virüp ve tã'undan dağı emîn ola mücerredür (KTL1. 22, 72b/14-17)

fi'l-cümle şunda kim kuvvet za'if ola ğışâ nişânıdır hergâh olur kim ölen kimesnenüñ nabzı **yekî** (bigi) (yekî: Dizin/sözlükte yok) (bigi: Gibi) olur (ZM. 10, 7b/13)

ol demürlerin birini ol yarıktan geçürsin şol şarıkıla kim perdeye zarar olmaya ve kaldurasın ve altına başasın çekügi altında kafadan kopmuş kemügi varisa çıkarasın **özluğıla** (uzluğıla) (özluğ: Çalışma sözlüğünde “benlik, özlük“ olarak anlamlandırılmış) (uzluk: Maharet, ustalık) ve çiftile ve anuñ çiftesi südi keser kesmez anuñ çiftesi şöyle gerekdür kim biraz yaşşı ola kim perdeyi dutmaya (T. 94b/4-9)

İncelenen çalışmalarda araştırmacıların okuyamadıkları, anlamlandıramadıkları, sözlüklerde bulunamayan kelimeler için farklı yollara başvurdukları görülmüştür. Metin çalışanların önemli bir kısmı inceledikleri metinlerdeki her yazımın doğru olduğu ön kabulüyle çalışmaktadır. Metin çalışırken müellif ya da müstensihlerin de hata yapmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Destek nüsha ile çalışmak bu bakımdan önem arz eder. Karşılaşılan ve anlamlandırılmayan kelimeler diğer nüshalarda da bulunmalı, olası müstensih hataları bu yolla tespit edilmelidir. Harekesiz metinlerde kelimenin imlası doğru da olsa araştırmacıların okuma yanlışlarına rastlanmıştır. Bir kısım araştırmacının anlamını bulamadığı kelimeleri metne alıp sözlüğe dahil etmediği görülmüştür ki bu tavrın yanlış olduğu düşüncesindeyiz. Kelimeyi metinde okuyup sözlüğe almamak çalışmanın güvenilirliğini zedeleyecektir. Kelimeyi okuyup (okuma denemesi yapıp) anlamlandırmadan geçmek ya da ona bir anlam yakıştırmak tarihin hiçbir döneminde var olmamış gölge kelimeler türetme sonucunu doğurabilir. Bu konuda da birkaç örnek vermek istiyoruz:

murd yimişi buçuğ dirhem bir çömleğe kıoya ve miğdârınca şü kıoya ve kıaynada kim şarâbuñ birazı gide ve kıaynadurken ‘avrat yidi kerre buğuna dura ve andan **andura** (endüre) (andura: Sözlükte yok) (endüre: İndirse) (KTL 2. 53b/5-7)

ammâ şâfrâdan yâhüd kıandan olup **mâlâ** (mâlâ sözlükte yok) ya‘nî **seviler** (sözlükte yok) imdi bu ‘illete dahî kıfâl şamarından kıan alalar (KTL 2. 20b/14-15)

baş muğkem tirâş idüp ve gül yağın sirke ile çalkayup tâ kim **muhat** (oht) (muhat: Sözlükte yok) (**oht**: Vakit, çağ) olduqda başına sürseler nâfi‘dür (KTL 2. 20b/16-17)

merhem-i mübârek kıarhaları ve ziyâde ūrı olanları **âzmân** (az zamân) (âzmân: Sözlükte yok) içinde bitürür (T. 75a/11-12).

Okunamayan ve anlamlandırılmayan kelimeler için yapılabiliyorsa okuma denemesi yapmak, çalışmanın metin bölümünde orijinal imlayı okuma denemesinin yanına yapıştırmak, sözlük kısmında da kelimeyi soru işaretiyle göstermek doğru olacaktır. Ancak bu yola da karşılaşılan her zorluk için başvurmamak gerekmektedir. İncelediğimiz çalışmalarda gördüğümüz bir madde başı kelimeyi de bu duruma örnek olarak vermek istiyoruz. Bahse konu çalışmanın dizininde tarihî tıp metinlerinin hemen tamamında görülen beyni “beyin“ kelimesi aşağıdaki gibi verilmiştir:

beyn : Beyin.

b.-i 82a/15

beyni : (?) 21b/3

b.-ler 61a/5

3. Dizin-Sözlük Bölümleri

Dizin-Sözlük bölümleri tarihî tıp metni çalışmalarındaki problemlî bölümlerden birisi olarak dikkat çeker. Eserlerin sözlük bölümleri birçok sorunlu ve sıkıntılı durum ihtiva eder. Bu sorunlardan birisi eserlerde özellikle Grekçeden geçen kelimelerin çok şekilliliğidir. Müellif / müstensihlerin aynı kelimeyi birden fazla biçimde yazması sık karşılaşılan bir durumdur.

Zannımızca çok yazımlı kelimelerde araştırmacı doğru şekle yönelmeli, metinde aynı kelimenin birden fazla yazımı mevcutsa ve bu yazımlar imla hatası olarak değerlendirilemeyecek nitelikteyse çalışmanın dizin/sözlük kısmında sadece asıl şeklin anlamı verilerek diğer şekillerde anlam verilmeden bu şekle göndermeler yapılmalıdır. Bu tavır kelimenin asıl biçimi (olması gereken) hakkında fikir verecek ve bu çalışmayı kullananları doğru yönlendirecektir.

çınımā bk. çınıtyāne.

çınıtyā bk. çınıtyāne.

çınıtyānā bk. çınıtyāne.

çınıtyāne Yılan otu (*Gentiana lutea*) (A. 559).

ıklımıyā bk. ıklımıyā (A. 761).

ıklımıyā bk. ıklımıyā (A. 713).

ıklımıyā Bakır, gümüş ve altın gibi madenlerin eritilmesi sırasında meydana gelen köpük, çökeklere ve posalara verilen ad (A. 713).

Sözlüklerde alıntı kelimelerin hangi dilden alındığı da gösterilir. Yapılan çalışmaların dizin/sözlük bölümlerinde bu konuyla ilgili de üzerinde önemle durulması gereken hususlar bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere tıp metinlerinde kökeni sadece Arapça ve Farsça değil Grekçe, Süryanice, Sanskrit vb. diller olan kelimeler de yer almaktadır. Birçok çalışmanın dizin/sözlük bölümünde madde başlarından sonra bu dillere gönderme yapılmaktadır. Sözlükçülük tekniğinde aslolan kelimenin hangi dile ait olduğunu vurgulamak değil kaynak dili göstermektir. “Kaynak dil, sözün ait olduğu dili değil, alındığı dili ifade eder (Karaağaç 2013, 533).“ Bu sebeple madde başlarında alıntılar gösterilirken kelimenin ait olduğu dil yerine hangi dilden alındığı dikkate alınmalıdır. Tarihî tıp metni

çalışmalarının önemli bir kısmında bu hususa riayet edilmediği, kaynak dil (verici dil) yerine kelimenin ait olduğu dilin gösterildiği görülmektedir:

- ısbānāḥ** Gr. ıspanak, ıspanakgillerden bir bitki (Mün. 382).
mālīḥūlyā Y. Kara sevda, kuruntu, vesvese, melankoli hastalığı (GB. 942).
saḫmūniyā Yun. bingöz otu, mahmudiye otu, çit sarmaşığigillerden, yaprakları ok ucu biçiminde, çiçekleri soluk sarı renkte, çok yıllık ve otsu bir bitki (KTL 1. 143).
kaṅtariyūn Yun. Hekimlikte kullanılan sarı çiçekli, acı köklü, küçük bir bitki (MİB. 325).
mayıs Lat. Mayıs (MT. 241)
afsentín Gr. Pelin otu, yavşan otu, Anadolu'da yirmi kadar türü bilinen ve veronika olarak da adlandırılan bitki (Artemisia absinthum) (A. 457).

Grekçe MÖ 9. yy ile MS 6. yüzyıl arasında Antik Yunanistan ve Doğu Akdeniz havzasında kullanılan ölü bir dildir ve bilindiği kadarıyla Türkçenin bu dil ile doğrudan teması olmamıştır. Dolayısıyla da bu dilden kelime almış olması mümkün değildir. Tıp metni çalışmalarında Grekçe olarak verilen yukarıdaki kelimeler Türkçe metinlere Grekçeden değil Arapça ve Farsçadan geçmiştir. Bu sebeple de dizin/sözlük çalışmalarında bu kelimelerin Grekçe olarak gösterilmesi doğru değildir. Aynı durum Türkçeye Arapça ve Farsça kanalıyla Yunanca, Latince ve diğer dillerden geçmiş kelimeler için de geçerlidir. Metinlerde sadece verici dil (kaynak dil) değil kelimenin ait olduğu dil de vurgulanmak isteniyorsa gerekli açıklamalar yapılmak suretiyle bu kelimelerin ait olduğu dil de gösterilebilir.

Tıp metinlerinde müşahade edilen sorunlu durumlardan birisi de bu metinlere Arapça ve Farsça kanalıyla giren bazı kelimelerdeki u/o sesidir. Metinlerde kullanılan alfabede /o/ ve /u/ seslerinin ayrı bir harf ya da işaretle gösterilmemiş olması sebebiyle bazı kelimelerin /o/ ile mi yoksa /u/ ile mi okunması gerektiği tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar bu kelimeleri /u/ kimileri /o/ ile okumaktadır. Tartışmalı kelimelerden bazıları aşağıdadır:

- efyūn ~ afyōn
limūn ~ limōn
eftimūn ~ aftimōn
enisūn ~ anīsōn

Yukarıdaki kelimeleri ve benzerlerini hem /u/ hem de /o/ lu okuyanların haklı olduğunu düşündürecek gerekçelerinin olduğunu ifade etmek isteriz. /u/ ile okuyanlar bu kelimelerin doğrudan Grekçe, Latince ve Yunancadan gelmediğini, Arapça kanalıyla geldiğini; doğal olarak da Arapçanın bu sesi tanımaması sebebiyle bahse konu kelimelerin /u/lu okunması gerektiğini iddia edebilir. Kelimeleri /o/lu okuyanlar ise bu türden

kelimelerin sadece Arapça kanalıyla değil Farsça kanalıyla da geldiğini, Farsçada /o/ sesinin mevcut olduğunu, bu kelimelerin de /o/lu okunması gerektiğini düşünebilir. Bizce her iki görüşün de haklılık payı vardır. Bu meselenin çözümü de kolay olmasa gerektir. Zannımızca tıp metinlerine Arapça ve Farsça kanalıyla gelen bu türden kelimeleri sadece /o/ ya da sadece /u/ ile okumak çözüm değildir. Sadece /u/ ile okumak metinlerde kullanılan ve günümüzde de yaşayan bazı kelimeleri tartışmalı hale getirecektir. Örneğin metinlerde geçen ve /u/ ile okunan eftimun kelimesi atfimon biçiminde Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Aynı şekilde kimi metinlerde /u/lu okunuş tercih edilen limon kelimesi Türkiye Türkçesinde /o/ludur. Bu kelimeleri /u/lu okumak tarihsel süreçte u>o değişmesinin gerçekleştiğini iddia etmek anlamına gelecektir ki bu değişimin hangi fonetik gerekçeyle gerçekleştiğini açıklamak zordur. Bugün ölçünlü dilde /o/lu biçimleri kullanılan tüm kelimeleri tarihi metinlerde de /o/lu okumak gerekir düşüncesinin de doğru olmadığı inancındayız. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde /o/lu biçimleri kullanılan bu kelimelerden bir kısmının ağızlarda /u/lu biçimlerinin de var olması³ bu düşüncüyü tartışılır hale getirmektedir. Bizce bu kelimelerle ilgili olarak yapılması gereken ölçünlü Türkiye Türkçesinde yaşayan biçimleri de göz ardı etmeden tespit edilebiliyorsa aracı dili tespit etmek ve Farsça kanalıyla gelenleri /o/lu okumak olmalıdır. Bunu tespit etmenin çok da kolay olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bir başka yöntem de transkripsiyonlu metinleri incelemek ve bu kelimelerin metinlerdeki durumuna bakmak olacaktır. Bu meselenin çalışma sınırlarını aşması sebebiyle daha fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz ancak konuyu mevcut malzemeler ışığında farklı açılardan değerlendirdiğimiz bir başka çalışmaya bırakıyoruz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Tarihî tıp metni çalışmalarının nitelik ve nicelik itibariyle beklenen noktada olmadığı aşıkardır. Bu metinlere ilgi duyan araştırmacıların metin ve nüsha seçiminde daha dikkatli davranması gerekmektedir. Özellikle katalog taraması yapıldıktan sonra tespit edilen metin hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmalı, eser ve müellifi/mütercimi ile eserin daha önce çalışılıp çalışılmadığı ayrıntılı olarak araştırılmalı; araştırma yapılırken aynı eserin kataloglara farklı adla kaydedilmiş olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

---

³ Mesela limon kelimesi Diyarbakır ağızında leymun biçiminde dar-yuvarlak ünlülüdür. Bk. TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (İnternet Eriş. Tar: 13.10.2015).

Metin tespit edildikten sonra ulaşılabilen tüm nüshalar karşılaştırılmalı, istinsah tarihine bakılmaksızın en okunaklı olanı (varsa hareketli nüsha) tercih edilmeli, en az bir destek nüshası kullanılmalıdır.

Metinlerdeki okuma yanlışlarını en aza indirmenin yolu metni anlamaya çalışmaktır. Kelimeden ziyade cümleye yoğunlaşmak ve metinde ne anlatılmak istendiğini anlamak önemlidir. Bunun için de eski tıp anlayışına vakıf olmak gerekmektedir. Dolayısıyla da bu metinleri çalışacak araştırmacıların önce tıp yazmalarındaki egemen anlayışı bilmesi gerekmektedir.

Okuma yanlışlarını en aza indirebilmek adına tarihsel tıp sözlüklerinden yararlanılmalı, sözlüklerde ve diğer çalışmalarda tespit edilemeyen kelimelerde (yapılmışsa) sadece okuma denemesi yapıldığı çalışmalarda vurgulanmalıdır.

Dizin/sözlük bölümleri oluşturulurken yukarıda sıralanan hususlara dikkat edilmeli, sözlükçülük tekniğine aykırı uygulamalardan kaçınılmalıdır.

Eser Kısaltmaları

- A.** Terceme-i Akrahâdîn (Doğan 2009)
GB. Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân (Elbir 2000)
KM. Kitâbü'l-Mühimmât (Özçelik 2001)
KTL 1. Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (Bekmez 2009)
KTL 2. Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (Cavlazoğlu 2009)
M. Mücerreb-nâme (Uzel-Süveren 1999)
MİB. Mu'âlecât-ı İbn-i Baytar Tercümesi (Şarkışla 2013)
Mün. Müntahab-ı fi't-Tıbb (Güven 2005)
T. E't-Teshil fi't-Tıbb (Yıldırım 2010)
Y. Yâdigâr (Okutan vd. 2003)
ZM. Zâhire-i Murâdiyye (Demir 2002)

Kaynaklar

- Bekmez Hasan (2009), **Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b-151b)**, **İnceleme-Metin-Sözlük**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Cavlazoğlu Ahu (2009), **Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a)**, **İnceleme-Metin-Sözlük**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

- Demir Hüseyin (2002), **Zâhire-i Murâdiyye - Mü'min bin Mukbil Sinobî, İnceleme-Metin (1-80. Varaklar Arası)-Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Doğan Şaban (2009), **Terceme-i Akrabâdîn – Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Elbir Zekiye Gül (2000), **Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Güven Meriç (2005), **Abdülvehhâb bin Yûsuf'un Müntahab-ı fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Karaağaç Günay (2013), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Küçüker Paki (2010), **Mücerreb-nâme Şerefeddin Sabuncuoğlu**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.
- Okutan M. Yahya, Doğan Koçer, Mecit Yıldız (2003), **Tabîb İbn-i Şerîf Yâdigâr**, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul.
- Özçelik Sadettin (2001), **Kitâbü'l-Mühimmât**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Şarkışla, (2013), **Mu'âlecât-ı İbn-i Baytar'ın XVII. Yüzyıl Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin “1b/49a”)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Şenel Ünal (1988), **Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu'nun Eseri Mücerrebnâme (İnceleme-Metin-Transkripsiyon-İndeks)**, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Turan Zikri (1992), **Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) Teshîl (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Uysal Feriştah Funda (2010), **“Mücerrebnâme” Edisyon Kritik İncelemesi ve Dizini**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Uzel İlter, Kenan Süveren (1999), **Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerreb-nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri - 1468)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Yıldırım Onur (2010), **E't-Teshil fi't-Tıbb (Kitâb-ı Teshîli'l-Mevlâna Şemseddin) İnceleme-Metin-Dizin**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

NUSAYRİ İNANCININ PİRİ MUHAMMED EL-GARİB VE KİTÂB-I HAKÂYIK

Sadettin EĞRİ*

ÖZET

Nusayrilik, batınî bir inanç fırkası olarak değerlendirilir. İslâm dininin farklı kollarından olduğu söylenen Nusayriler, gerek inanç ve gerekse tarihi gelişimleri açısından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Nusayrilik; inancı, ziyaretleri, itikadı, törenleri ve edebiyatıyla halk kültürünün önemli zenginliklerinden birini oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşî inanç ve kültürü çerçevesinde ele alınan Nusayriler, pek çok bakımdan birbirinden ayrı özellikler göstermektedir. Genellikle Antakya, İskenderun, Adana, Mersin civarında yaşayan Anadolu Nusayrileri, semavî dinlerin farklı anlayışlarının görüldüğü bu yörede örnekleri ve mensupları fazla olmamakla beraber bir edebiyat meydana getirememişlerdir. Alevi-Bektaşî şairlerinden sayılan bazı ozanların Nusayri inancına mensup olduğu da tartışma konusudur. Türbesi Üçgüllük (el-Ekber) beldesinde bulunan Muhammed el-Garîb, Nusayriler tarafından çeşitli vesilelerle ziyaret edilen ve saygı duyulan erenlerdendir. Yaşadığı dönem ve hayatı hakkında kesin bilgilerin bulunmadığı bu büyük zatın “garip gelip, garip giden” ululardan olduğu sözlü olarak dile getirilmektedir. Mezarı daima ziyarete açık olan Muhammed el Garîb’in yazılı bir eserinin olduğu bilinmemekteydi. Fakat bir antika dükkânında bulunan ve ona ait olduğu tespit edilen Kitâb-ı Hakâyık adlı bir risale ile el-Garîb’in türbesine yapılan ziyaretler ile Garîb’in şiiirleri bu inanca mensup olanlar ve halk bilimi edebiyatı açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nusayrilik, Üçgüllük, Muhammed el-Garîb, Kitâb-ı Hakâyık.

---

* Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, <sadettinegrî@hotmail.com>

ABSTRACT

The Spiritual Guide Of Nusayria Belief Muhammad Al-Gharib and Kitab-i Hakayik

Nusayriya is evaluated as an esoteric belief system. Different branches of the religion of Islam is said to be Nusayris, both in terms of historical development as well as the beliefs and interpreted in different ways. Belief, visits, conviction, and ceremonies, folk culture and literature is one of the major riches. Dealt with within the framework of Alevi - Bektashi belief and culture Nusayris, also shows different characteristics in many ways. Generally, Antakya, Iskenderun, Istanbul, Mersin, who lived around the Anatolian Nusayris, along with samples and members isn't much, have not generated a literature in this region drawn attention to the different understandings of heavenly religions. Alevi-Bektashi poets counted as belonging to some bards Nusayriya faith is a matter of debate. Muhammad al-Gharib, had in the town his tomb Üçgüllük (al-Akbar), one of saints visited on several occasions and respected by Nusayris. The absence of accurate information about the current period and the life of this great self, "strange to come to a strange" that saints are expressed verbally. Tomb of Muhammad al-Ghreib, which is always open to the public as a work of writing was unknown. However, in an antique shop, he determined to belong to a treatise called The Kitab-i-Hakayik and the visits to the tomb of al-Ghreib and folklore is important for those who belong to this faith.

Key Words: Nusayriya, Üçgüllük, Muhammad al-Gharib, Kitab-i-Hakayik.

Giriş

Bu makalede Anadolu'da Nusayri inancına mensup olanların değer verip yücelttiği, adına türbe yaptığı Muhammed el-Garîb; kişiliği ve geride bıraktığı *Kitâb-ı Hakâyik* adlı eseri ile ele alınmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki; kimi araştırmacılar tarafından Alevi-Bektaşî edebiyatı içerisinde mütalaa edilmeye çalışılan Nusayriliğin bir edebiyatından bahsetmek oldukça güçtür. Viranî, Şahî gibi birkaç şairin Nusayrilik vurgusu farklı bir yaklaşımdır. Nusayri inancının da Bektaşî inanç ve geleneği içerisinde ele alınması pek çok bakımdan mümkün görülmemektedir. Bu incelemede ne Nusayri inancı ve ne de tek başına edebiyatından bahsedilecektir. Muhammed el-Garîb'in mezarının bulunduğu yerde çok önem verilen, sıkça ziyaret edilen bir türbesi ile ona atfedilen kerametleri değerlendirilecektir. Ayrıca Nusayrilerce de bilinmeyen ve tek nüshası tarafımızda bulunan "*Kitâb-ı Hakâyik/ Gerçeklerin Kitabı*" adlı manzum risalesi irdelenecektir.

Ziyaret ve türbeler, farklı inançlarda önemli bir yer tutmakla birlikte o mekânlar çerçevesinde pek çok inanış ve törenlerin de oluşmasına sebep olmuştur. İçinde evliyaların ya da büyük pirlerin mezarlarının bulunduğu

geleneksel mimari yapılar olup, ziyarete açık kutsal yerler olarak kabul edilir. İslam'ın bir kolu olarak kabul edilen Nusayrilerde ise; ömrünü ibadetle, gösterişten uzak, dinen yasak şeylerden kaçınarak ve kimseye kötülük yapmadan geçirmiş kişi ve dini önderlerin mezarını bazı alamet ve mesaj neticesinde türbe hâline getirme inancı vardır. Ayrıca bir evliyanın bir süre ikamet ettiği veya sadece uğradığı yerlere adına türbe yapıp, içine boş bir sanduka yerleştirilerek ziyarete dönüştürüldüğü görülmektedir ki buna “makam” da denilmektedir. İskenderun Arsuz Yolu üzerindeki Üçgüllük Beldesi'nde bulunan Şeyh Muhammed el-Garîb türbesi, yöredeki insanlar tarafından her vesile ile ziyaret edilen mekânlardandır. Halen dini ve sosyal pek çok faaliyet çerçevesinde bu türbeyi ziyaret, geleneğin önemli etkinliklerindedir.

Nusayrilik, Türbe Ziyaretleri ve El-Garîb Türbesi

Suriye ve Türkiye'nin Hatay, Adana, Mersin civarında yaşayan Nusayriler, inanç ve gelenek bakımından on asrı geçen tarihleri boyunca farklılık gösteren yaşamları ve geleneksel özellikleri ile dikkat çekmektedirler. “Bâtınî karakteri dolayısıyla ismi, tarihi ve inanç yapısı hakkında önemli bilgi eksiklikleri bulunan ve çelişkili görüşlere konu olan Nusayrilik, mensuplarınca yayımlanan eserler ve akademik araştırmalar sayesinde bir dereceye kadar aydınlatılabilmektedir. Fırkanın Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr'a yahut fırka mensuplarının yoğun olarak bulunduğu Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispetle bu ismi aldığı iddiası isabetli görünmemektedir. Zira Hz. Ali'nin bu adla anılan bir hizmetçisi olmadığı gibi söz konusu dağların eski dönemlerde bu şekilde isimlendirildiğine dair bilgi bulunmamaktadır (Üzüm 2007:270).” Büyük bir ihtimalle Nusayrilik adını kurucusu Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (ö.270/883)'den almıştır. Bölgede mevcut olan eski inanç ve anlayışlardan da etkilendiği sanılan Nusayrilik, “ulûhiyyet, melek inancı, peygamber, tenâsuh ve ahiret, ibadet” gibi konularda İslâm anlayışından farklılıklar göstermektedir. “Nusayriyye'nin kısmen İslâm'dan kaynaklanmakla birlikte tamamıyla batınî tevellere dayalı olan inanç esaslarının temelinde kutsal kitapları sayılan *el-Mecmu'*un muhtelif surelerinde belirtildiği üzere Ali'nin ilahlaştırılması bulunmaktadır (Öz 1999:186-187).” Nusayriler genellikle kendilerini “Aliyyu'llâhî” perdesi altında gizlemiş ve isimler Allah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin şekilleriyle tecelli etmiştir. Düşüncelerinde temelde bazı farklılıklar nedeniyle dört şubeye ayrılmışlardır: Kamerîler, Haydarîler, Mütevâlîler, Gıyâbîler (Baha Said 2000:172).

Alevi ve Bektaşî anlayışa daha yakın olduklarını söyleyen Nusayriler, klasik dönemde ve yakın tarihlerde bir çok eser vermişlerdir.

Batılı araştırmacılar da farklı dillerde yayınlar yapmışlar ve yöreyi bütün yönleriyle incelemişlerdir. Gerek konu ile ilgili görüşlerine müracaat edilen kişiler ve gerekse Nusayri-Alevi olduklarını belirten bu inancın mensupları, pirlerin kabrini ve Muhammed el-Garıb'ın türbesini ziyaret konusunda yaptıkları değerlendirmelerinde şu tespitlerde bulunmuşlardır: "Nusayriler, ziyaretlerin çoğunlukla Suriye-Antakya yöresinde bulunmasını, bu bölgenin kitabi dinlerin tümüne ev sahipliği yapmasına ve dini önderlerin buraya gelmiş olmasına yorarlar. Ziyaret edilen din önderlerinin hepsi Nusayri değildir. Nusayri olması gibi bir zorunluluk da yoktur. Nusayrilere göre, bu üstün yaradılışlı evliyalar, Allah'ın varlığı çerçevesinde dini yaymaya çalışan ve kutsallaşan pirlerdir, dinleri de Allah'ın dinidir. Bu nedenle mezhebe indirgenip dışlanamazlar. Nusayrilere de ziyaret yerlerinin en belirgin özelliği, beyaz renkte oluşlarıdır. Çoğunlukla ziyaret olarak kabul edilen yerlerin pencereleri yeşile boyanır. Ziyaretler genelde kubbeli olarak inşa edilir. Ancak kubbesiz inşa edilmiş ya da hiç inşa edilmemiş ziyaretler de vardır. Aynı zamanda yapı biçimleri genelde birbirine benzer. Ziyaretlerin yapıldığı yerlerin ağaçlık ya da tepebaşında olmaları konusunda bir gereklilik söz konusu değildir. Nusayrilere ait ziyaretlerden bir kısmı deniz kenarında, bir kısmı tepe üzerine kurulmuştur. Bir kısmı köylerde, bir kısmı şehir içinde ve ağaçlarla çevriliyken, bir kısmı ise boş araziler üzerine kurulmuştur. Ziyaretlerin yapılacağı yerler konusunda halka belirlenmiş ya da dinin getirdiği kesin bir hüküm olmamakla beraber, dini öğretici kabul edilen bazı kıstaslar vardır.

Ziyaretler daha çok ölmüş bir din büyüğünün mezarına –Hıdır/Hızır hariç- ve kutsal olduğuna inanılan yerlere yapılmaktadır. Toplum tarafından oturdukları yerin ziyaret olduğunu gösteren ya da inanılan alametler, rüyalar vardır. Ev içinde sürekli ekonomik ya da sağlıkla ilgili sorunlar yaşanması, aile içi huzursuzluk ve kavgaların olması bunun belirtisi olarak kabul edilir. Son dönemde evlerde ziyaret olduğuna inanılması ve bunların türbe şeklinde inşa edilmesi, Nusayrilerle din adamlarında farklı görüşlere yol açmıştır. Kimisi, esas ziyaret yerleri daha nceki Nusayri kaynaklarında belirtildiği için "bu yerler ziyaret değildir ya da ziyaret olabilecek alametleri teşkil etmemekte" diye muhalefet etmekte; kimisi de bu yerlerin ziyaret olduğuna inanmaktadır. Son zamanlarda ziyaret yapımının artmasını açıklama hususunda din adamları da zorlanmakta ve bazıları bunu tasvip etmemektedir. Türbeleri her yıl binlerce kişi ziyaret eder. Ziyaretçilerin çoğunu yerli halk oluştururken, Alevi olmayanların ve başka illerden insanların da ziyaretlere geldikleri gözlenmektedir. Ziyarete gelenlerin geliş sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz (Nusayri-Alevi Forum 2012)."

- Hem tarihi eser hem de dini ziyaret için gelenler,
- Dualar, evliyanın yüzü suyu hürmetine kabul edilir ümidiyle gelenler,

- Hastalıklar için medet umanlar,
- Rüyalarında ziyarete gittiklerini gören ve bunu gerçekleştirmeyi bir zorunluluk olarak hissedenler,
- Her Cuma ziyarete gitmeyi alışkanlık edinenler,
- Bayram vesilesiyle gidenler,
- Askerdeki oğlunun sağlıklı dönmesi için duaya gidenler,
- Psikolojik sorunu olanların tedavi amaçlı ziyarete götürülmeleri,
- Ana babaların çocuklarının iş güç sahibi olması için dilekte bulunmak amacıyla gitmeleri,
- Yoksulluktan kurtulmak için gidenler,
- Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek için adağı kurban etmek için gelenler.

Ziyarete adaklarını kurban etmek için gelenler adaklarını adar, namaz kılar, Kur'an okur, dua eder, dilekte bulunurlar. Adağı olanların ziyarete adağı kendilerinin getirmesi adettendir. Adak olarak genelde dana ve koç kurban edilmektedir. Kurban etleri orada bulunanlara ya da fakirlere dağıtılır. Kurbanın derisi ziyaretin ihtiyaçlarının giderilmesi için zekât olarak verilir. Nusayrilerde ziyaretlerde adak adama işi yaygın olan bir gelenektir. Adak adayan kişinin maddi durumu el verdiği anda, adağı yerine getirmesi dini bir zorunluluk olarak kabul edilir. Adağı yapmadığı zaman başına bir felaket geleceği korkusuyla yaşar ve mümkün olduğunca verilmiş adak sözü yerine getirilmeye çalışılır. Adağı olanların karşılaştığı kaza ve felaketlerden sonra ilk işleri adaklarını yerine getirmektir.

Nusayriler, ziyaret yerlerinin kutsallığı konusunda ortak bir inancı paylaşırlar. Bu ziyaretlerin kutsiyeti orada yatmakta olan kişinin (evliya, pîr) yaşamı boyunca iyilik yapmasından, o kişinin inanmışlığından ve Tanrının yanındaki yerinin diğer insanlardan farklı olmasından kaynaklanır. Onun için Arap Alevileri (Nusayriler) fırsat buldukça kutsallık atfettikleri bu mekânları ziyaret ederler. Bu mekânların temizliğine çok önem verilir. Halkın çoğunluğunun ziyaretlere inanmasına karşılık, az da olsa inanmayanlara da özellikle yeni ziyarete gelen herkes abdest alıp, namaz kılar, dua eder, oradaki evliyanın ve tüm ölenlerin ruhuna Fatiha okur. Ziyaretlerden alınan yeşil –On iki İmam'ın rengi olarak kabul edilen- çaput, çocukların kol ya da boyunlarına bağlanır. Ziyaret mekânına gelen ziyaretçiler, buralara açık saçık gelmesi ya da örtünmeden ziyarete girilmesini, eğlence ve gürültü yapılmasını büyük bir saygısızlık olarak addederler. Ziyaret yerleri; yörede huzur ve birliğin sembolü, dini ve manevi vecibelerin yerine getirildiği geleneksel ve kültürel birçok ögenin korunduğu bir mekân olarak görülür.

Nusayri Edebiyatı ve Muhammed el-Garîb

Özmen'e göre Alevi ve Bektaşî edebiyatı ile ilgili eserlerde müstakil bir Nusayri edebiyatından bahsedildiğini söylemek zordur. Abdülbakî Gölpinarlı'nın eserlerinde ve Turgut Koca'nın *Bektaşî-Alevi Şairleri ve Nefesleri* adlı çalışması ile İsmail Özmen'in *Alevi ve Bektaşî Şiir Antolojisi* adını taşıyan 5 ciltlik kitabında Nusayri edebiyatı başlığı veya Nusayri şairler değerlendirmesi mevcut değildir (Özmen 1998). Mehmet Temizkan bu konuda yaptığı incelemede şu bilgiyi aktarır: "Başka bir antoloji de Sadettin Nüzhet tarafından hazırlanmış olan *Bektaşî Şairleri* isimli eseridir. Alevi-Bektaşî edebiyatıyla ilgili en eski çalışmalardan biri olan bu çalışmada "Şâhî" mahlaslı bir şairin Nusayrileri yücelten şu dörtlüğü kayıtlıdır (Temizkan 2010:245):

Tarik-i Nusayrî acaip hüner

Destine ne olsa olur misk, amber

Mangallar dolusu ateş olsa yer

Toprak tutar barıt yapar demişler (Ergün 1930:350)

Şâhî'nin bu ifadesinin de bir yakınlıktan ziyade, pek çok tasavvuf büyüğü için söylenmiş olan saygı ifadesi yaklaşım olarak değerlendirmek daha doğrudur. Alevi ve Bektaşî edebiyatının "yedi ulusundan [Hacı Bektaş-ı Velî, Pir Sultan Abdal, Teslim Abdal, Viranî, Nesimî, Hatayî (Şah İsmail), Sıtkı Baba, Kul Himmet]" birisi olan Viranî'nin bir şiiri dışında Nusayrilik ile ilgili bir metin bulunmadığını belirten Mehmet Temizkan'a göre Bektaşî şairleri Nusayrilîğe mesafeli durmuşlardır (Temizkan 2010:246).

Viranî, 16-17. yüzyıllarda yaşamış olan ve "seyyid" olduğu rivayet edilen Demir Baba'ya intisap eden ünlü bir ozandır. İyi bir eğitime sahip olan şair, bir süre Hz. Ali Türbe'sinde türbedarlık yapmıştır. Hz. Ali'ye olan sevgisi ve inancı dolayısıyla Nusayri olduğu izlenimini veren şiiri vardır. Hz. Ali'ye uluhiyet izafe eden bir şiiri vardır (Temizkan 2010:247, Vaktidolu 1998:246):

"Ali'dir Hâlık u Hallâk"

Tecellî eyledim (ayn) u (lâm) u (yâ)-yı eşyâda [على-Ali]

Ali hâlık benem mahlûk çıkıp zann ü gümânımdan

Tarikatın ikinci piri Balım Sultan'dan el alan Viranî, Demir Baba'dan da "babalık icazeti" almak istemiş, fakat onun tarafından Kur'an'a uymaması ve veliyullahı inkârı konusunda uyarılmıştır (Koca, 1990:192). Viranî'nin Demir Baba'dan bu nasihatı almasına sebep olan şiirinden bir kıtası ise şudur:

Virani'yem bu yolda can nisârem

Ali'ye aşk ile, akl ile yârem

*Nusayri'yem ki bir kula uyarem
Nusayri'yem, Nusayri'yem, Nusayri
Ne ölmüşem, ne hod sağım, ne sayri*

Bir Nusayri evliyası kabul edilen Şeyh Muhammed el-Garîb'in hayatı hakkında edebiyat tarihlerinde ve şiir antolojilerinde bir bilgiye ulaşılamadı. Onun şeyhlik makamına ermiş bir Nusayri büyüğü olduğu, sözlü anlatımlarda mevcuttur. XIX. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Muhammed el-Garîb (ö.1881)'in inanç ve edebî kimliği hakkındaki bilgileri onun bilinen ve tek nüshası kütühanemizde bulunan *Kitâb-ı Hakâyık* adlı eserinden yola çıkarak yorumlamak mümkündür. Üçgüllük ve civarında yaşayan Nusayrilere göre; Şeyh Muhammed el-Garîb, Madenli ve Üçgüllük köylerine bazı şeyhleri ziyaret etmek için gelmiştir. Nereden geldiği, nasıl bir eğitim aldığı, tasavvuf veya Nusayrilik ile olan bağlantısı bilinmemektedir. İnanışa göre Antakya'ya uğramış olan "Garîb" bir Nusayri pîridir. O yüzden de kendisine "Garip" denilmiştir. Fakat *Kitâb-ı Hakâyık*'ta bu adlandırmanın rivayet veya ona nispeten söylenmiş mahlas olmadığı, "Garîb" mahlasını kendisinin tercih ettiği görülmektedir.

Yine anlatılara göre; Şeyh Muhammed el-Garîb, Madenli'de birinin ziyaretinden akşam geç saatte el-Ekber (Üçgüllük) köyünde başka birini ziyaret için dönmek ister. Madenli'deki dostu ona saatin geç olduğunu, bu saatte dönmesinin o bölgedeki alevi olmayanların varlığından dolayı tehlikeler bulunduğunu, gece kendisinde kalmasını ısrar eder. Şeyh Garîb bu tavsiye ve ısrara kulak asmaz. Başka bir dostunu ziyaret etmek için yola çıkar. O gece yolda Nusayri-Alevi olmayanlar tarafından öldürülür. Öldürüldüğü esnada da ziyaret ettiği kişinin rüyasına arka arkaya girer. Öldürüldüğünü ve bedeninin tam olarak yerini söyler. Ayrıca kendisini oradan alıp gömmelerini ister. Rümayı gören kişi söylenen yere gidip, Şeyh Muhammed Garîb'in öldürülmüş olduğunu görür, öldürüldüğü yerde gömülür ve üzerine bir türbe yapılır. Yine sözlü rivayetlere göre bu olaydan sonra kendine inanan ve gönül vermiş olanların dışındaki topluluklardan hiç biri o bölgede rahat edemezler ve hepsi o bölgeden ayrılmak zorunda kalırlar.

Kitâb-ı Hakâyık ve Nasihatlar

"Muhammed bin Muhammed Garîb Antâkiyyeli" tarafından hicri Şaban 1318 (m.1900) tarihinde yazıldığı "ketebe" kaydında belirtilen bu eser; talik yazıyla 13 satır olarak yazılmış 12 sayfalık bir risaledir. Bu eser, Muhammed Garîb'e ait olduğu bilinen tek kitaptır. 71 dörtlükten ibaret olan kitap, aruzun (Mefâîlün Mefâîlün) kalıbıyla yazılmıştır. Eserin müellif hattıyla yazılıp yazılmadığı kesin değildir. Çünkü şaire ait kendi el yazısıyla yazılmış olan başka bir eser olmadığından dolayı karşılaştırıp sonuca varma

imkânı yoktur. Garîb'in yapmayacağını tahmin ettiğimiz imla, üslup ve vezin hatalarının bir müstensihe ait olma ihtimali daha yüksektir. Bu makalede şiire ait kimi hatalar düzeltilmiş, kimileri ise mevcut haliyle alınmıştır. Eklerin ve kelimelerin imlası konusunda tutarsızlıklar vardır. Kitabın tamamına bakıldığında Muhammed el-Garîb'in inançlı, tasavvufu bilen ve insanlara nasihat etmeyi seven, ibadet konusunda hassas bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.

Şeyh Garîb'in türbesinde bulunan kitabe h.1299 (m.1881-1882) tarihini taşımaktadır. Arapça kitabede şu ibareler kayıtlıdır:

“Darîhun hallehû eş-Şeyhu'l-Garîbü fedâi'llâhi fîhi lâ-yahîbü kerâmetühû lehû nesebün refî'un ve ismü Muhammedin hasebün hasîbün ceza'llâhü ellezîne 'adevâ aleyhi ve ahzâhüm fe-messehüm legûbün ve şettetehüm ve eb'adehüm ve ednâ garîbe'd-dâri. Fehüve bihâ karîbün fî-mülki'l-velâyeti yeşî'u nûran. Fe-erraha nûru mülkin lâ-yagîbü: Sene: 1299”

(Bu türbeyi Allah'ın duacısı Şeyh Garîb yaptırdı. O keramet sahibi, yüksek bir nesebe (soya) mensup, saygı değer birisi olan Muhammed diye isimlendirilen kişidir. Allah ona düşmanlık edenleri cezalandırsın, onları utandırsın, onları bitkin kılsın. Ve onları dağıtsın, diyarlarından uzaklaştırsın. Kendisi memleketinden uzak bir Garîb'dir fakat velayete yakındır. Orada nur saçmaktadır. Şu cümle ile vefatına tarih düşürüldü: “Kaybolmayan mülkün nuru”- Sene 1299/1881-1882).

Kitâb-ı Hakâyık'tan yola çıkarak el-Garîb'in vurgulamak istediği nasihatlerden bazılarını ve ele aldığı konuları değerlendirmek gerekirse:

a. Hamdele, Salvele ve Yaratılış

Eser, kültürümüzün yaygın gelenegine uygun olarak Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e salât ü selâm ile başlar. Allah'a şükür etmenin her zaman gerekli olduğunu belirtip, tüm yaratıkların ve insanoğlunun onun tarafından yaratıldığını söyler. Kur'an ayetlerinin Resul vasıtasıyla bildirildiği vurgulanır:

*Hak'a şükr idelim her bâr
Yaratdı sûret-i insân
Kim oldur fâil-i muhtâr
Ânın emrindedir ekvân*

...

*Nazar kıl söz usûlüne
Bu işlerden husûlüne*

*Salavât vir Resûlüne
Getürdi âyet-i Kur'ân*

Daha sonra sözlerinin Kur'an tercümesi gibi olduğunu ifade eden Garîb, insanların kendisine kulak vermesini tavsiye edip, nasihate başlar. İnsanoğlu ilahi aşk içerisinde yanmaktadır ve buna rağmen arzu ve hevesine uyanlar yanığı içerisinde. Sakın ola ki dünyanın nimetlerine aldanılmaya, nefse tabi olunmaya ve günahlardan uzak durula. Canların canı olan Hz. Muhammed'in izinin takip edilmesi, her işte onun emrinin esas alınması gerekir. Yürekteki aşk da gizlenmelidir:

*Hevâda gezmegil her dem
Kulağın tut bana bir dem
Sana bir beyân idem
Nedir gör âyât-ı Kur'ân*

...

*Resûlin izini izle
Yürekde ışkî gizle
Her işde emrini gözle
Kim oldur cânına cânân*

b. Dünya Yalandır, Onun Vefası Yoktur

Yalan dünyanın türlü nimetleri içerisinde gözleri dönen insanlar, nihayetinde üryan halde ölecektir. Zaten bu dünyanın sefası yok, cefası çok, ahbine de vefası yoktur. Âşıkların cihandan lezzet alması, ona rağbet etmesi doğru değildir. Zira bu dünya kâfire cennet, inananlara da zındandır. Kişi zevkle mihnette yaşarken, gaflet içerisinde yatmakta ve gelip geçen ömrü kervanının bir yolcusu olduğunu bilmemektedir. Arzu ve heveslerine uyan, ömrünü zayı eyleyen kişiler himmetle yükünü tutmalıdır. Sakın harama ayak basma, kimseye dil uzatma, herkesin ayıbını gözetme, noksanlıkları sadece kendinde bul ve gör:

*Harama hiç el uzatma
Kime gerek dil uzatma
İlin aybını gözetme
Kamu kendiinde bil noksân*

...

*Cihânda[n] almagıl lezzet
Sakın kim eyleme rağbet
Bu dünyâ kâfire cennet
Olupdur mü'mine zindân*

c. Allah'ı Zikir ve Şefaat

Şeyh Muhammed, Allah'ı “hâ ile kâf/Hak” ismi ile daima zikretmeyi, esmâü'l-hüsna'yı tekrar etmeyi, gece gündüz Kur'an okumayı öğütlerken, kişiye şefaatçi olanın bu olduğunu bildirir. Nasihatlerini tutan kimseler için tüm gizemlerin çözüleceğini, insanın yüceleğini ve gizli olan pek çok şeyin onlara açık hale getirileceğini müjdelir.

Gehi zikr it hâ 'yla kâ'fi (حق -Hak)

Sakın kim olmagıl lafi

Ola tâ kim sana şâfi

Gice gündüz oku Kur'ân

d. Sûfi ve Aşkın Hâlleri

Şair, tasavvufun genel anlayışına uygun bir şekilde aşk yoluna girip, riyazet ehli ve salık olmanın yollarını da işaret etmektedir. Eğer sûfi olmayı dilersen, öncelikle kalbini saflaştırıp, nefsini tezkiye eyle. Allah korkusu ve onun aşkıyla boynunu uzatıp, mâsivadan vaz geçmen gerekir. Aşk yolunda baş verip, gözyaşı dökmen olgunlaşmanı sağlar. O yolda nefsinе başkaldıran, her türlü bela ve musibete sabır eden, her zaman şükür ve tevekkül ile imana ulaşanlar mutlu kimselerdir. Sevildiğinde fazla sevinme, hakaret ederlerse üzülme, söverlerse dua et, sana sövenlere sakın düşman olma. Bu halkın haline bakma, dedikodulara kulak asma, bu dünyada asla bir gönül yakma, elinden geliyorsa herkesi mutlu et.

Olayım dir isen sûfi

Kıl imdi kalbini şâfi

Hudâdan eyleyüp havfi

Hak emriyle uzat gerdân

...

Eğer âşık isen bugün

Anın yolunda vir başı

Gözünden dök yire yaşı

Akup gider olur revân

e. İnsan Tipleri

Şair eserinde bu âlem halkını tiplerine ve yapısına göre tasnif edip değerlendirmelerde bulunurken dini, ahlaki, tasavvufi ve didaktik öğütlerini sıralar. İnsanların kimisi akıllı, kimisi deli; kimi güler, kimi yaşlı; kiminin kalbi paslı, kimileri ise irfanla doludur. Kimileri erdemli, kimileri cahil; kimi

zalim, kimi adil; bazıları kâmil, kimileri ise noksandır. İnsanların bir kısmı sufi, kimisi âşık; nicesi yalancı, niceleri de sadakat içerisinde olup, Hakk'a layık işler yapar. İnsanları inciten kişiler bu dünyanın fani olduğunun farkında bile değildi. Gerçek manada insan kisvesinde olanların yanında hayvan gibi olanlar halka iftira atarlar. Başkasının ayıplarını örten, Allah'a gönül vermiş ve canını bu yolda kurban etmiş olan insanlar olabileceği gibi hayatını şikâyet ve dalalet içerisinde tamamlayan gafiller de vardır:

Kimi sûfî kimi âşık
Kimi kâzib kimi sâdık
Kimi işler Hakk'a lâyük
Kiminin işleridir tugyân

...

Kimi il aybını gözler
Kimi dâim abes söyler
Kimi setr eyleyüp gizler
Kimi halka ider bühtân

Halkın türlü hallerini, söz ve davranışlarını iyi bildiğini söyleyen şair, nasihatlerini dinleyenlerin kurtuluşa ereceklerini bu cihanda iyi şeyler yapabileceklerini hatırlatır.

f. Dervişe Sesleniş

Bir taraftan ahlaki ve dini mesajlarını Yunus Emre tarzıyla dile getiren Garîb, yer yer Ahmet Yesevi (1093-1166)'nin kabir azabı, ölüm ve kıyamet hallerini tasviri gibi söyleyişler içerisinde bulur kendini (Necdet 1997:108):

Ömrüm âhir bolganda ne kıygaymen Hudâyâ
Cân alguvçî kelkende ne kılğaymen Hudâyâ

...

Kul Hâce Ahmed sen bende nefis elkide şermende
Maşer küni bolganda ne kılğayman Hudâyâ

Ne makam ve mevki sahipleri yok olup gittiler, zaten her nefis ölümü tadıcı değil mi? Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Hak yoluna girmeyi dileyen dervişler, yaptıkları kötü şeylerden pişman olup, nefisini kınmalıdır. Çünkü yeryüzünde kınanacak, kusurlu ve ayıplanması gereken birisi varsa o da kendisidir.

Gâhî ki nedâmet kıl
Bu nefisine melâmet kıl

*Derûnına selâmet kıl
Hevâda azmasun ekvân*

...

*Kamu tahtânı fevkânı
Bilürsin oldular fânî
İşitmedin mi sen ânı
Küllü men aleyhâ fân¹*

g. Vuslat ve Allah'a Yakarış

Kitâb-ı Hakâyık'ın son kısmında ölümle yüz yüze gelen âşıkların Rabbinin cemaline ulaşacağını müjdeleyen Garîb, mutlak güzellik sevgilinin orada olduğunu hatırlatıp, mutluluk dolu bir tablo çizer. Riyakâr ve ikiyezli olanları ise kesin bir azap, şiddetli bir sıkıntı beklemektedir. Artık orada ne sultanlık, ne zenginlik, ne de kulluk-kölelik vardır; gönülden gamlar silinmiş, sırat köprüsünü geçen âşıklar rahmete ve hizmete gark olmuştur. Vuslat şarabını tadanlara Allah'ın "Cemâl, Hannân, Mennân, Rahîm, Gufrân" sıfatları tecelli edecektir. Hiçbir kulluk ve amel onun yaratıcılığına layık değildir. Fakat Tanrı, affetmeyi sever, bağışlar ve kimseye hışımla yaklaşmaz:

*Gönülde kalmaya gamlar
Sürile ışık ile demler
Uçmağa gire mü'minler
Zehî devlet zehî ihsân*

...

*Rahîm sensin sana lâyıık
Değildür bilürem bayık
Neden fi'lim sana lâyıık
İdesin afv ile Gufrân*

Eserini "Fâilâtün fâliâtün fâilât/ Vir Muhammed Mustafâ'ya salavât" sözleriyle tamamlayan şair, mutlak hakikatleri anlattığını belirttiği kitabını bitirir.

---

¹ (Yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Rahmân: 55/26.

Sonuç

İslam tarihinde farklı bir inanış olarak değerlendirilen Nusayrilik, Anadolu'da gelenek ve görenekleriyle dikkat çeken bir topluluktur. Kendilerini Nusayri-Alevi olarak adlandıran bu insanlar, Ali-Muhammed-Selman (AMS) üçlemesini inançlarının esaslarından kabul etmektedirler. Her ne kadar kendilerini Alevi kültürü içerisinde göstermek isteseler de en azından edebiyat tarihi incelendiğinde durumun böyle olmadığı; Nusayri büyüklerine ve şairlerine mesafeli durulduğu görülmektedir. Alevi ve Bektaşî şiir antolojilerinde Nusayri olma özelliğini ön plana çıkaran şair ve mutasavvıf sayısı yok denecek kadar azdır.

Türkiye'de Antakya, İskenderun, Adana ve Mersin civarlarında yaşamlarını sürdüren Nusayriilerin türbe ve ziyaret yeri olarak kabul ettikleri büyük önem verdikleri mekânlar; halk bilimi açısından incelenmeye değer makamlardır. Çünkü ziyaretin geleneksel usul ve kuralları vardır. Bu ziyaret yerlerinden birisi ise Üçgüllük'te bulunan el-Garîb türbesidir. Hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler kısıtlı ve sözlü geleneğe dayanmaktadır. Onun bir eserinin olduğu da bilinmemektedir. Kişisel kütüphanemde bulunan h.1318/m.1900 tarihli yazma eser; hem Muhammed el-Garîb'in görüşleri hem de hayatına ışık tutuyor olması bakımından önem kazanmıştır. Bir tür nasihatname özelliği gösteren bu şiir kitabı incelenmiştir. Eser incelendiğinde şiirlerde anlatılan konuların geleneksel dini, tasavvufi ve ahlaki üslubun dışında olmadığı görülmektedir. Özellikle Nusayri inancını ön plana çıkaran ifadeler, isimler ve anlayışlar mevcut değildir. Yöre insanları tarafından değer verilen ve bir Nusayri piri kabul edilen Garîb'in, sözü edilen eserinde bu kimliğine ait ipucunun bulunmaması da gariptir.

KİTÂB-I HAKÂYİK

Muhammed bin Muhammed Garîb Antâkiyye

Mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

Fâîlâtün fâîlâtün fâîlün

1. Hakk'a şükr idelim her bâr
Yaratdı sûret-i insân
Kim oldur fâîli muhtâr
Ânın emrindedir ekvân
2. Düzen oldur kamu nakşı
Odur ihyâ iden cismi
Gerekdür kim anın ismi
Kamu dilde ola destân
3. Cihâm eyleyen pür-nûr
Kamuyu eyleyen ma'mûr
Hem oldur yağdıran yağmur
Bitüren bağ ile bustân
4. Çün evvelden düzen oldur
Kamu nakşı yazan oldur
Girü sonra bozan oldur
İnan mü'min isen inan
5. Nazar kıl söz usulüne
Bu işlerden husûlüne
Salavât vir Resûlüne
Getürdi âyet-i Kur'ân
6. Budur lâîk olan câna
Gerekdür kim yolına yana
Kamu cinn ü insâna
Yeterdi âyet-i Kur'ân
7. Hevâda gezmegil her dem
Kulağın tut bana bir dem
Sana bir beyân idem
Nedir gör âyât-ı Kur'ân
8. Hakk'a her dem ibâdet kıl
Bu nefsine siyâset kıl
Gice gündüz riyâset kıl
Bulasın sen dahı rıdvân
9. Hazer eyle ilâhîden
Elin çeküp melâhîden
Yanup derd-i günâhîden
Ola bu ciğerin büryân
10. Resûlin izini izle
Yürekde ışkı gizle
Her işde emrini gözle
11. Kim oldur cânına cânân
Sakın dünyaya aldanma
Yalandur sözine inanma
Adûsı dost olur sanma
12. Dişin biler sana her ân
Bunun anla azâbını
Susanmagil şarâbını
İçüp gaflet şarâbını
13. İçinde olmagil sekrân
Eğer âkil isen bugün
Tefekkür kıl bunun sonun
Îmâret gösterir bir gün
14. Velî sonu olur yalan
Geyüp şalı abâsını
Harîr hem kabâsını
Koyup cümle libâsını
15. Gidiser son ucu uryân
Bu hâlet bir aceb hâldür
Sanasın zehrini baldur
Ni'âmı semmi kâtildür
16. Olur sonra içine kan
Bu dünyânın safâsı yok
Hemân cevri cefâsı çok
Hiç ahdine vefâsı yok
17. Kamu kavli olur yalan
Cihânda[n] almagil lezzet
Sakın kim eyleme rağbet
Bu dünyâ kâfire cennet
18. Olupdur mü'mine zindân
Kişi[nin] zevki iştetde
Olur dâ'im bu mihnetde
Ne yatarsın bu gafletde
19. Geçüp ömrün olur kervân
Gel imdi geçmeden serden
Seçigör hayrını şerden
Geç imdi her hevâlardan
20. Uran oldur ahı uran
Hevâyaya oluben tâbi
Gel itme ömrünü zâyı

- O hâle oluben kâni
Yükçe tut himmetin ey cân
21. Ayağın basmagıl zinhâr
Harâma olmasın seyyâr
Olur dünyâda devvâr
Hak emriyle ide devvâr
22. Harama hiç el uzatma
Kime gerek dil uzatma
İlin aybını gözetme
Kamu kendünde bil noksân
23. Gehi zıkr it hâ'yla kâ'fi
Sakın kim olmagıl lafı
Ola tâ kim sana şâfi
Gice gündüz oku Kur'ân
24. Okuyup anın esmâsın
Talep eyle muammâsın
Bulasın tâ muammâsın
Ola zâhir niçe pinhân
25. Harama tutma kulağın
Onad gözle sol u sağın
Suâlin var azın çoğun
Bilürsen hod anı yalan
26. Olayım dir isen sûfi
Kıl imdi kalbini sâfi
Hudâdan eyleyüp havfi
Hak emriyle uzat gerdân
27. Hudâdan eyleyüp dağlar
Âh idüp ciğerim tağlar
Başından gör sular çağlar
Akup gider bahr ü ummân
28. Eğer âşık isen bugün
Anın yolunda vir başı
Gözünden dök yire yaşı
Akup gider olur revân
29. Yolunda nefse kahr eyle
Belâlâr gelse sabr eyle
Hakk'a her dem şükr eyle
Nasîb itdi sana îmân
30. Sevinme ger severlerse
Yerinme ger yaparlarsa
Duâ eyle sögerlerse
Dögene olmagıl düşmân
31. Nazar kıl bu işin sonun
Sakın dökme gözün yaşın
Tutagör taşıyla başın
Eğer tehler isen nâdân
32. Bu halkın hâline bakma

- Bu kıylin kâline bakma
Cihânda bir gönül yakma
Elinden gelse it şâdân
33. Sakın kimseye bakma hor
Yâdu bulsam yerinde dur
Temâşâ eyleyüp bir gör
Bu âlem halkına ey cân
34. Kimi delü kimi uslu
Kimi güler kimi yaslu
Kiminin kalbidir paslu
Kimi dopdoludur irfân
35. Kimi âkil kimi câhil
Kimi zâlim kimi âdil
Kimesi ilm ile âmil
Kimi kâmil kimi noksân
36. Kimi sûfi kimi âşık
Kimi kâzib kimi sâdik
Kimi işler Hakk'a lâyık
Kiminin işleridir tугyân
37. Kimesi incidir halkı
Sanasın bu fenâ mülki
Urur nâ-hak yere belki
Ana ismarladı sultân
38. Kiminin sözleri tatlu
Kiminin dilleri yadlu
Kimi ödsüz kimi ödlü
Kimi insân kimi hayvân
39. Kimi il aybını gözler
Kimi dâim abes söyler
Kimi setr eyleyüp gizler
Kimi halka ider bühtân
40. Kimi âhireti sevmiş
Kimi dünyâya meyl itmiş
Kimi gönlün Hakk'a virmiş
Yoluna cân ider kurbân
41. Kimi dâim şekâvetde
Gice gündüz dalâletde
Kimi dâr-ı selâmetde
Oliserdir katı ferhân
42. Çün bildin halkın ahvâlin
Kamunun akvâli ef'âlin
Sorarlar her bir yerin hâlin
Eğer zâhir niçe pünhân
43. Gel imdi sen de ey derviş
Cihânda kıl bir eyi şey
Tarîk-i Hakk'a kaynamış
Anın aşkı odına yan

44. Gâhî ki nedâmet kıl
Bu nefsine melâmet kıl
Derûnına selâmet kıl
Hevâda azmasun ekvân
45. Ele girmiş iken fırsat
Dün ü gün eylegil gayret
Olursun sen dahi elbet
Geçer ömrün döner devrân
46. Kanı bunda gelen cânlar
Kamusı virdiler cânlar
Şu nâzik beslenen tenler
Turâb oldu kamu yeksân
47. Kamu tahtânı fevkânı
Bilürsün oldılar fânî
İşitmedin mi sen ânî
“Küllü men aleyhâ fân”
48. Cihâna kim geliserdir
Kamusı hep olısardır
Kara yire giriserdir
Ana toprak döşek yorgan
49. Cihâmı var mıdur tutmuş
Gelenler hep yine gitmiş
Bu gün nevbet sana yetmiş
Hazırlan göçmeğe ey cân
50. Ki bir gün sana va'de
Yetüben olasın sen de
Koyup hep gidesin bunda
Ne kim var mâl mülki evtân
51. Çün Azrâ'îl suna cânâ
Tutuşup yürek yana
Hemân kasd iden î mânâ
Ol demde gelüben şeytân
52. Ecel iriceğiz ol demde
Bu cânını viriceğiz bunda
Kara yere giriceğiz [anda]
Ola mı yoldâşın î mân
53. Eğer î mân ile rihlet
İdersin bulasın cennet
İmânsız gidicek elbet
Olısardur yerin nîrân
54. Gele münkir nekîr sana
Göricek kalasın tana
Viremezsen cevâb ana
Muazzeb ideler her an
55. Suâline cevâb sende
Cevâbın virir isen bunda
Senin kabrin içi anda
56. Olısardur ravza-i bostân
Viremezsen cevâbını
Muazzeb ideler seni
Çeküp kabrin azâbını
Kalasın haşra dek giryân
57. Çün İsrâfil ura sûrı
Kabirden koyasın giri
Ne şekil durasın öri
Ol demde cismine giricek cân
58. Olanlar cümle dirile
Hisâb yerine virile
Ne kim itdin ise sorıla
Eğer hayr eğer ihsân
59. Nicesine azâb ola
Nicesine ikâb ola
Katı ince hisâb ola
Ciğerin olısar büryân
60. Kişi nitdise bulısardur
Başına hep geliserdür
Terazûye veriserdür
Ameller tartmağa mîzân
61. Cemî rûhlar uçup gele
Kimi sağa kimi sola
Mü'minler şâd olup güle
Nicesi ideler efgân
62. Niceler görmeye zahmet
Buludı gark ide rahmet
Hûrîler eyleye hizmet
Gelür vildân ile gilmân
63. Sırâtı geçe mü'minler
Bula ihsânı muhsinler
Düşüp tamuya mücrimler
Olısardur katı hüsrân
64. Cihâna gireler müştâk
Bula ma'sûkını uşşâk
Cehennemde kalur fessâk
Dün ü gün ideler efgân
65. Yanup nâr-ı cehennemde
Dün ü gün olalar gamda
Meded kim eyleye anda
Çü cismi itdi ulu sultân
66. Bunların cânını bu dil
Değil şerh eylemek kâbil
Bunların zahmeti zâil
Hiç anda olmayalar bir an
67. İlâhî bize hışm itme
Bizi Âsîlere katma

68. Cehennem nârına yakma
Eyâ Hannân eyâ Mennân
Gönülde kalmaya gamlar
Sürile ışık ile demler
Uçmağa gire mü'minler
Zehî devlet zehî ihsân
69. Cemâl'e olalar çün düş
Ola hallerine hem hüş
İdüp vuslat şarâbın nüş
Safâdan olalar sekrân
70. İlâhî izzetin hakkı
Nasîb it bize bu zevki
Cemâlîne olup şevki

71. Olavüz medhiyle hayrân
Rahîm sensin sana lâyıık
Değildür bilürem bayık
Neden fi'lim sana lâyıık
İdesin afv ile Gufrân

Fâilâtün fâliâtün fâilât
Vir Muhammed Mustafâ'ya salavât

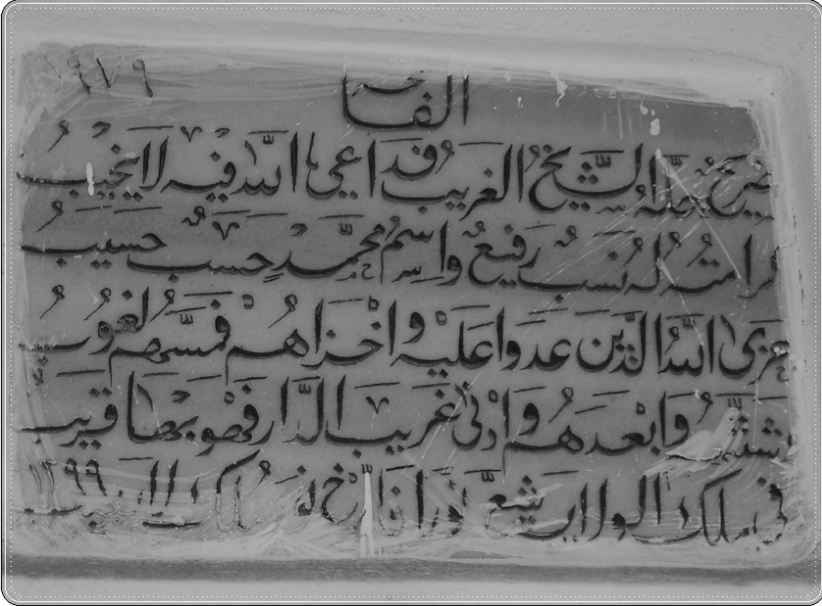
Ketebehû el-kitâbü Muhammed bin
Muhammed Garîb Antâkiyeli fî-
Şa'bân 1318-temmet.

Kaynaklar

- Baha Said Bey. *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, (hazırlayan, İsmail Görkem). Ankara: 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergün, Sadettin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri*. İstanbul: 1930, Maarif Vekâleti Yayınları.
- Koca, Turgut. *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul: 1990, Maarif Kitaphanesi Yayınları.
- Muhammed el-Garîb. *Kitâb-ı Hakâyık (Yazma Eser)*. Sadettin Eğri Özel Kitaplığı.
- Necdet, Ahmet. *Tekke Şiiri*. İstanbul:1997, İnkılâp Kitabevi.
- Nusayri-Alevi Forum2012:
<<http://www.nusayrialevi.com/index.php?s=db62303e24ed6eca62fea526d544f3a&showtopic=303>> (12.06.2012).
- Öz, Mustafa. "Nusayriyye". *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999, s.181-194.
- Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. V cilt, Ankara: 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Temizkan, Mehmet. "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Ankara: 2010, s.243-253.
- Üzüm, İlyas. "Nusayrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 2007, c.33, s.270-274.
- Vaktidolu, Atalay. *Vîrânî Divanı ve Risalesi*, İstanbul: 1998, Can Yayınları.

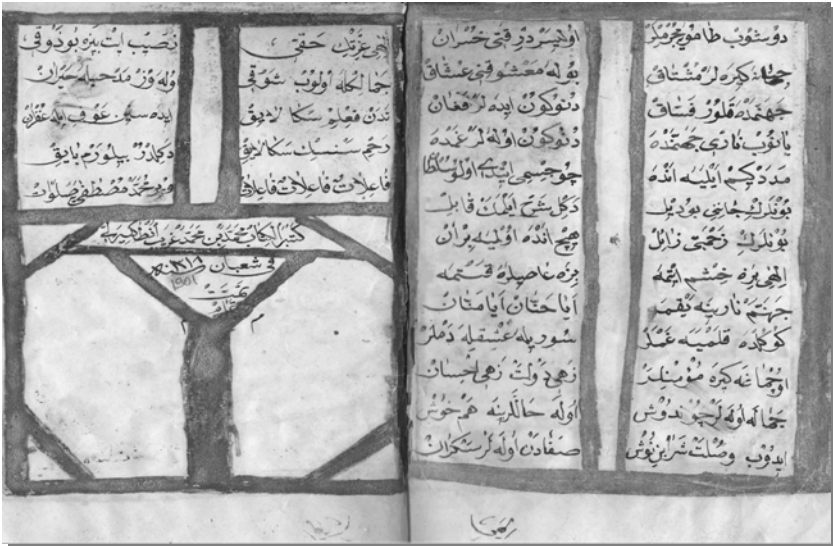
1- Üçgüllük Şeyh Muhammed el-Garîb Türbesi
(Resimler 1-2 <<http://www.nusayrialevi.com>>dan alınmıştır)

2- Şeyh Muhammed el-Garîb Türbesinin Kitabesi

3- Şeyh Muhammed el-Garîb, *Kitâb-ı Hakâyik* 1-2.

4- Şeyh Muhammed el-Garîb, *Kitâb-ı Hakâyik* 11-12.

BURSA'DA YAZILMIŞ TIP METİNLERİNDE AĞIZ ÖZELLİKLERİNE DAİR

Hatice ŞAHİN*

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi, üzerinde gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların sayısı azımsanmayacak düzeyde olmakla beraber hala bu dönem için cevaplandırılması gereken sorular bulunmaktadır. Son yıllarda ortaya atılan ve cevabı bulunmaya çalışılan sorulardan biri Eski Anadolu Türkçesinin ilk olarak nerede ve ne zaman başladığıyla, diğeri ise bu Türkçeye kaynaklık eden ağızların belirlenip belirlenemeyeceğiyle ilgilidir. Araştırmacılar, XIII. yy. Türkçesinin ilk eserlerinin Orta Anadolu Bölgesinde yazılmış olmasını önemli bir ipucu olarak değerlendirmişlerdir. Anadolu'da eser veren ilk müelliflerin Konya ve Kırşehirli olması yazı dilinin bu yöre ağızına dayanmış olabileceğini düşündürmüştür, ancak bazı ses özellikleri açısından bakıldığında bu düşüncenin zayıfladığı görülmüştür. Bu durumda daha fazla EAT metninin bu gözle incelenmesi, daha fazla ağız derlemelerinin yapılması ya da yapılmış olanların EAT metinleriyle karşılaştırılması gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Bursa, -Konya ve Kırşehir'den sonra gelse bile-XIV. yüzyıldan itibaren siyaset ve kültür merkezi olması sebebiyle önemi göz ardı edilemeyecek bir şehirdir. Bursa'da yaşayan ve eser yazan bilim adamları ve sanatçıların Eski Anadolu Türkçesine katkıları da aynı öneme sahiptir.

Bu makalede XV. yüzyılda Bursa'da yazıldığı düşünülen, Bursa kütüphanelerinde bulunan tıp metinlerinden hareketle Bursa yerli ağızları özelliklerinin bir karşılaştırma denemesi sunulacaktır. Özellikle +LA zarf ekinin bugün Bursa ağızlarında kullanılıyor olması bu karşılaştırmanın asıl çıkış noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tıp Metinleri, +LA Zarf Eki.

---

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, hatices@uludag.edu.tr

ABSTRACT

On Dialect Features of Medical Text Written in Bursa

The number of scientific research on the Old Anatolian Turkish is not less but there are questions to be answered during this period. One of these questions is where is the first and when the start of Old Anatolian Turkish. The other is related to source of the Turkish can be identified or can not be identified. The investigators evaluated as an important clue of central Anatolia Religion of the first pieces 13th century. First of authors who live in Anatolia, they are from Konya and Kırşehir, it suggests that relied on the written language of this mouth area but some features have been shown to weaken this idea. In this case, it should be inspected visually more Old Anatolian texts, must be made more dialect examinations or some studies should be compared with Old Anatolian texts.

In this case from the 16th century Bursa is important due to the political and cultural center even if it comes from after Konya and Kırşehir. Scientists and artists who live and write their works in Bursa. Their contributions of Old Anatolian Turkish has the same importance.

In this paper will be presented in a comparison tria of dialects features of Bursa region with medical texts from the Bursa library which it has been written 16th century. Especially +IA adverb suffix to be used today in Bursa dialects and this is the real starting point of this comparison.

Key Words: *Old Anatolian Turkish, Medicine Texts, +IA adverb suffix.*

Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzlar tarafından kurulan ve gelişen ilk yazı dili olması açısından büyük önem taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesi yanında Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca son zamanlarda da Eski Oğuz Türkçesi terimleriyle de karşılanmaya çalışılan bu Türkçe üzerinde gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların sayısı azımsanmayacak düzeyde olmakla beraber hala bu dönem için cevaplandırılması gereken sorular bulunmaktadır.

Bu sorulardan bir tanesi, Eski Anadolu Türkçesinin ilk olarak nerede ve ne zaman başladığı ile ilgilidir.

“Oğuzcaya dayalı yazı dilinin Anadolu dışında mı Anadolu’da mı teşekkül ettiği hususu tartışmalıdır. Ancak teşekkül ettiği yer, bu yazı dilinin bir Oğuz ağzına dayandığı gerçeğini değiştirmez. Eğer yazı dili Anadolu dışında meydana gelmişse Anadolu’daki ilk eserlerin hangi kültür merkezinde –Konya, Kırşehir, Amasya, Tokat vs. yazıldığı ağız-yazı dili ilişkisi bakımından önemli değildir. Çünkü zaten var olan yazı dilinin kültür merkezinin ağzı ile aynı olması beklenemez. Olsa olsa zaman içinde yazı dili, o kültür merkezinde konuşulan ağızdan beslenmiş olabilir. Ama yazı

dili Anadolu'da meydana gelmişse o zaman kaynak ağzı Anadolu'da aramak anlamlı olabilir. Bu ağız, yazı dilinin meydana geldiği kültür merkezinde konuşulan ağız olmalıdır.”¹

Bir başka soru ise son zamanlarda üzerinde daha çok durulmaya başlanan Eski Anadolu Türkçesine kaynaklık eden ağızların belirlenip belirlenemeyeceği ile ilgilidir.

“13. Yüzyılda orta Anadolu'da oluşan Oğuz ağzına dayalı yeni Türk yazı dilinin ilk eserleri bütün Oğuz Türkmenlerin ortak dil kaynaklarıdır. 13. yüzyılda yaşadıkları kesin olan Sultan Veled ile Yunus Emre Orta Anadolu'dandır. Yakın zamanlara dek 13. yüzyılda yaşadıkları düşünülen ancak son zamanlardaki araştırmalarla 14. yüzyıla ait olabilecekleri tahmin edilen Hoca Dehhani, Şeyyad Hamza ve Ahmed Fakih de Orta Anadolu'dandır. Oğuz yazı dilinin ilk iki büyük eseri ise Orta Anadolu'daki Kırşehir'dendir. ... Demek ki Anadolu'da yeni bir yazı dilinin oluşmasında Orta Anadolu'nun özellikle Kırşehir'in ve Babai ailesinin mühim yeri vardır.”²

Anadolu'da eser veren ilk müelliflerin Konya ve Kırşehirli olması yazı dilinin bu yöre ağzına dayanmış olabileceğini düşündürmekle birlikte bazı ses özellikleri açısından bakıldığında bu düşüncenin zayıfladığı görülmektedir.³ Konuyla ilgili bazı makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuş ama sorunun cevaplandırılabilmesi için daha fazla EAT metninin bu gözle incelenmesi, daha fazla ağız derlemelerinin yapılması ya da yapılmış olanların EAT metinleriyle kıyaslanması gerektiği de vurgulanmıştır.

Bu açıdan bakıldığında Bursa'nın -Konya ve Kırşehir'den sonra gelse bile-14. yüzyıldan itibaren siyaset ve kültür merkezi olması, Bursa'da yazılan çok sayıda eserin bulunması ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen bazı özelliklerin bugün özellikle temiz ağız olarak nitelendirilebilecek, yabancı etkilere en az maruz kaldığı düşünülen dağ köylerinde kullanılan ağızlarda bulunması dikkat çekici bir durumdur.

EAT metninin ortaya koyduğu dil, tam olarak standartlaşmış bir dil görüntüsü vermemektedir. Bu yazı dilini kesinlikle temsil eden bazı fonetik ve morfolojik özelliklerin yanında aynı metin içinde bile aynı ses, şekil veya söz için farklı biçimler tercih edilebilmektedir.

---

¹ Leyla KARAHAN, “Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler” *Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-*, 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, s.219

² Ahmet Bican ERCİLASUN, “Oğuz Türkmen Dil Kaynakları” *Makaleler, Dil- Destan-Tarih-Edebiyat*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s.231

³ Leyla KARAHAN, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s.159

“Eski Anadolu Türkçesi metnlerinin hemen hepsinde görülen birçok ortak özellik vardır: Damak n’si, ünlülerde dudaklılaşma, -(y)UbAn, -(y)IcAk zarf-fiil ekleri, -gIl emir-istek morfemi, dudak, iñen, durişkelimleri vs. Bu durum, o dönemin eserlerinde ortak, standart veya standartlaşmaya başlamış bir edebi yazı diliyle karşı karşıya olduğumuzu gösterebilir. Ancak her zaman durum böyle değildir. Eski Anadolu Türkçesi metnlerinde aynı ses, şekil veya söz için bazen birden çok varyantın tercih edildiği de görülür: ú>ð, gelürven, gelürem~gelürin, çek~dart- vs.”⁴

Bu durumda Eski Anadolu Türkçesi metnlerinin hangi ağza dayandığının belirlenmesinin dışında bu metinlerin hepsinin standart bir dil özelliği göstermediği ve farklı ağızlardan bazı unsurları kendine mal ettiği son derece açıktır. 13. ve 16. yüzyıllar arasında Azerbaycan ve Türkiye coğrafyasında yazılmış eserlerin dilinin gösterdiği diyalektolojik dağılımın sınıflandırma denemeleri yapılmış, üç ağız grubu belirlenebilmiştir.⁵

Anadolu ağızlarının EAT metinlerine kaynaklık etmesi bakımından değerlendirilen fonetik ve morfolojik kriterlerden bazıları şunlardır:⁶

1. Ünlü uzunlukları
2. b->p- ve c>ç tonsuzlaşması
3. -k-, -k>-g-, -g değişmesi
4. Dil uyumu
5. +A/+gA yönelme hali eki, +I/+nI belirtme hali eki, +dAn/+dın ayrılma hali eki, turur/durur, dağı/takı, i-/er-, bol-/ol- gibi ikili şekiller
6. Yuvarlaklaşma temayülü
7. İlerleyici benzeşme
8. Art damak -k-, -k>-h-, -h değişimi
9. Art damak n (ñ) sesinin varlığı
10. b->m- değişimi
11. Art damak k->h- değişmesi
12. Gibi/bigi göçüşmesi

---

⁴ Gürer GÜLSEVİN, “Eski Anadolu Türkçesinin Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki İzleri”, *Aşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-*, 1-2 Kasım 2013 Kırşehir s. 172

⁵ Hayati DEVELİ; “Tursun Fakih Gazavatnamesinin Ağızbilimsel Özellikleri” *İlmi Araştırmalar* 17, İstanbul 2004/1, s. 100.

⁶ Mehmet Dursun ERDEM, “Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 22, 2006, s. 92. (83-110)

13.-İp/Up zarf-fiili ve bu zarf-fiilin çekime girmesi

14.Düz ünlülü bazı eklerin sebep olduğu dudak uyumsuzluğu

15.+IA eki

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin hepsinde görülen ortak özelliklerin dışında çeşitli varyantların da bulunması, metinlerin hepsinin standart dil özelliği göstermemesi nedeniyle özellikle Bursa'da yazıldığı bilinen ya da düşünülen bazı tıp yazmalarında Bursa ağzının izlerinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle M.D. Erdem tarafından yapılan bir çalışmada yer alan +IA ekinin günümüz ağızlarından hiçbirisi için ayırıcı bir özellik olmadığı, dolayısıyla hangi bölge ağzına dayandığının belirlenmesinin çok güç olduğu ifadesi, Bursa ağızları üzerinde çalışırken varlığı tespit edilen ekle ilgili olduğu için dikkat çekmiştir. Görüldüğü kadarıyla Eski Anadolu Türkçesine kaynaklık edebileceği ya da etkileyebileceği düşünülen ağızları belirleme noktasında bazı özellikler açısından bazı bölge ağızlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu değerlendirmeye temel teşkil eden kriterlerden bir tanesi için şimdiye kadar yapılan ağız çalışmalarında sonuca götürecek malzeme çıkarılamamıştır.

“Bunların yanında +IA ekinin yoğun bir şekilde kullanıldığı metinler vardır. Eski metinler için ayırıcı bir özellik olan bu morfolojik özellik günümüz ağızlarından hiçbirisi için –en azından bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde-ayırıcı özellik değildir. Bu sebeple hangi bölge ağzına dayandığını tahmin etmek güçtür. Ancak bu özellik EAT dönemi tarihi ağızlardan en azının birinin ayırıcı özelliğini bize göstermesi bakımından oldukça ilgi çekici bir tespittir. Dönemin Orta Anadolu, Doğu ve Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Rumeli ağızlarının etkisinde yazılmış örnek metinlerde +IA ekine ayırıcı bir özellik olarak rastlamıyoruz. O halde bu morfolojik durumun bulunduğu ağız, belki Batı Anadolu ağızları içinde arkaik unsurları bünyesinde bulunduran ağız adacığı konumunda yerel ve küçük bir ağız olabilir.”⁷

+IA eki, Türkoloji çalışmalarının başından beri bilim adamlarını meşgul etmiş, kökeni ve işleviyle ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur.⁸ Zafer Önler, ekin zarf görevinde olduğunu örneklerle

---

⁷ Mehmet Dursun ERDEM, “Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 22, 2006, s.103.(83-110)

⁸ Söz konusu ekle ilgili görüşler için bkz. Ahmet Bican ERCİLİSUN, La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi, *Dil Araştırmaları Dergisi* Sayı: 2 Bahar 2008, s. 35-56

göstermiştir.⁹Musa Duman da ekle ilgili bir çalışmasında eki zarf yapan bir ek olarak ele almış, ancak bu ekin birçok EAT metninde ancak bütün EAT metinlerinde bulunmadığını belirterek yukarıdaki noktayı vurgularcasına +IA'lı örneklerin belirli bir bölgenin ağzını temsil edebileceğini söylemiştir.¹⁰

+IA eki, Bursa İnebey Kütüphanesinde bulunan Kitab-ı Makale isimli eserde yer alan farklı tıp yazmalarında işlek biçimde kullanılmaktadır. Aslında bu ekin kullanıldığı EAT metinlerinin taranması da ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Aşağıdaki örnekler, Bursa kütüphanesinde bulunan ve Bursa'da yazıldığı tahmin edilen tıp yazmalarından alınmıştır.

2- üçüncü fañılda óammÀmuñ tedbirin bildürelüm bilgil ki óammÀmuñ eyüsi oldur kim bünyÀdı eski ve içi giñ 3- ola úubbesi yüksek ola ãuyı ne úatı ıssı ve ne ãovuú iètidÀl ile ve ne **acla** ve ne **üoúla** girmeye 4-yimegi miyÀne ola derleyince otura derlemek deri altındaâi èilletleri çıúarur óammÀmdan çıúıcaú ãovuú 5- ãu içmeyeler (107a Müntehib)

4- pes aña ùarfe dirler kim göz fiél-óÀl úan ùolar ol sÀèat bir òoros boàazlayup úanını **ıscaúla** 5- göze ùamzurular (110b Müntehib)

Varlığı ve işlek kullanımının bugün konuyla ilgili değerlendirmelerde önemi olan bu ek, Bursa ağzlarında mevcuttur. Elimizdeki derleme metinlerinde **acla**, **sabahla** ve **kolayla** örnekleri tespit edilebilmiştir. Ancak bu derleme metinlerinin Bursa ağzlarının tamamını karşılayamadığı açıktır. Gidilen köy sayısı, kaynak kişilerin, görüşme konusunun ve zamanının sınırlı oluşu gibi nedenlerle bütün ağız malzemesinin toplanması mümkün değildir. Eldeki veriler, bu ekin Bursa ağzındaki mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Àşla 4-12 Büyükorhan-Bayındır Köyü

sabÀla 105-21 Mustafa Kemalpaşa-Eski Balçık Köyü

sabÀla 146-6 Yenişehir- Eğerce Köyü

Úolayla 71-31 Keles-Baraklı Köyü

---

⁹ Zafer ÖNLER, “Türkçede –IA Zarf Eki”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992, Ankara, s. 9-15.

¹⁰ Musa DUMAN, “On the usage of the adverbial suffix +IA in Old Anatolian Turkish”, Turkic Languages 6, 2002, s. 8-18.

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesinin Oğuzlar tarafından kurulup geliştirildiği bilinmektedir. Ancak bu yazı dilinin başlangıç tarihi ve yeri konusunda ne yazık ki kesin sonuçlara ulaşılabilmemiş değildir. Aynı şekilde kuruluşundan 17., 18. yüzyıla kadar farklı ses, şekil ve söz varlığı unsurlarını bünyesinde barındıran Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin yazıldığı bölgenin ağzından etkilenmiş olabileceği görüşü genel kabul görmekle beraber, bu ağzın ya da ağızların hangi bölgeye ait olduğu konusunda da sonuca ulaşılamamıştır. Bu makalede ele alınan kriterler ve +IA zarf ekiyle ilgili karşılaştırmalardan; dar çerçevede Bursa'da yazılmış 15. yy tıp metinlerine Bursa ağzının, daha geniş çerçevede İstanbul, Aydın, Amasya, Bolu'da yazılmış tıp metinlerinde (tespit edilebildiği kadarıyla Uşak, Kütahya, Karaman-) Batı Anadolu ağızlarının Eski Anadolu Türkçesini beslemiş olabileceği kanaati oluşmuştur. Konuyla ilgili son sözü söyleyebilmek için daha çok metin taramasına, daha çok ağız derlemesine ve daha çok mukayeseye gerek olduğu ise son derece açıktır.

KAYNAKLAR

- Develi Hayati (2004); "Tursun Fakih Gazavatnamesinin Ağız Bilimsel Özellikleri" *İlmi Araştırmalar* 17, s. 100.
- Duman Musa (2002), "On the Usage of the Adverbial Suffix +IA in Old Anatolian Turkish", *Turkic Languages* 6, 2002, s. 8-18.
- Ercilasun Ahmet Bican (2007), "Oğuz Türkmen Dil Kaynakları" *Makaleler, Dil- Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ercilasun Ahmet Bican (2008), La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi, *Dil Araştırmaları Dergisi* Sayı: 2, s. 35-56
- Erdem Mehmet Dursun (2006), "Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 22, (83-110)
- Gülsevin Gürer (2013), "Eski Anadolu Türkçesinin Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki İzleri", *Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-*, 1-2 Kasım 2013 Kırşehir s. 172
- Karahan Leyla (2011), *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Karahan Leyla (2013), "Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler" *Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-*, 1-2 Kasım Kırşehir, s.219

- Önler Zafer (1992), “Türkçede –IA Zarf Eki”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi*, Ankara, s. 9-15.
- Şahin Hatice (2012), “Bursa Yerli Ağızlarında Birincil Uzun Ünlüler Üzerine”, *Diyalektolog*, S. 5, s. 1-7

ÖLÜM HÜKMÜ ROMANINDA İNSAN İLİŞKİLERİNE PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Rahim TARIM¹

ÖZET

Sanatın temelinde “kontrast” yani “çatışma” vardır. Elçin Efendiyev’in eserlerinin başat özelliği, psikolojik çözümlemeler ve çatışmalardır. Onun özellikle hikâyelerinde bilinç, bilinçaltıyla sürekli çatışır. Yazar bu iç çatışmaları ve psikolojik çözümlemeleri, Azerbaycan’da “gündüz rüyası” da denilen “serbest çağrışım yöntemi”yle gerçekleştirir. Bu yöntem, bilindiği gibi, Freud psikanalizminin de sıkça başvurduğu bir yöntemdir ama psikanalizin tersine Elçin Efendiyev’in eserlerinde yorum yoktur. O yorumu okuyucuya bırakır. Yorumun okuyucuya bırakılması da, sanat ve estetik açısından önemlidir. Çağdaş estetik kuramlarından “alımlama estetiği”, okuyucuyu eser karşısında pasif durumdan kurtarır ve onu okuma süreciyle birlikte eserin estetik olarak algılanmasında aktif bir konuma yerleştirir.

Anahtar Kelimeler: Serbest çağrışım, Bilinç akışı, Alımlama Estetiği, Metinlerarasılık, Kitle psikolojisi.

ABSTRACT

A Psychological Approach to Human Affair in Elçin Efendiyev’s Ölüm Hükümü [Verdict of Death] Novel

Contrast and contradiction are two key elements of art, and the main characteristics of Elçin Efendiyev’s work are psychoanalysis and psychological contradictions. Conscious and sub-conscious always clashes with each other. The author uses analysis of free associations, which is also called as “daydreaming” in Azerbaijan, to show these psychological contradictions. This method, as is known,

---

¹ Prof.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul-Türkiye. e-posta: rahimtarim@gmail.com

primary technique of Freudian psychoanalysis but on the contrary to this, there is no commentary or interpretation in Elçin Efendiyev's work. The comment is left to the reader and this is very important in art and aesthetics. Aesthetic of reception theory is one of the modern aesthetical theories, which untangles the reader from its passive position against artwork and puts him/her into an active position on the process of reception of artwork. This paper, will focus on Elçin Efendiyev's *Ölüm Hükümü* [Verdict of Death] novel in terms of this theory.

Key Words: Free association, Stream of consciousness, Reception Aesthetic, Intertextuality, Mass psychology,

Giriş

Ölüm Hükümü, Elçin'in Türkiye Türkçesiyle ilk kez 1989 yılında yayımlanmış belgesel nitelikli bir romanıdır. Roman, 18 bölümden oluşan hacimli bir eserdir.² Her biri bir hikâye tadında ve müstakil bir bütün olan bu bölümler, geri dönüşlerle (*flash back*) tıpkı suya düşen küçük bir taşın oluşturduğu halkalar gibi içiçe genişleyerek romanı oluşturuyor.

Romanın asıl kahramanı olan Talebe Murat Yıldırım'ın, 1983 yılının ilkbaharında vefat eden yaşlı ev sahibesine mezar yeri ararken yaşadıkları ana konuyu (*plot*); Talebe Murat Yıldırım'a refakat eden Hüsrev Hoca ve diğer kahramanların anılarıyla genişleyerek Stalin döneminden Brejnev'in son günlerine uzanan bir zaman dilimini kapsayan olaylar ise alt konu/larını (*subplot*) teşkil ediyor.

Romanda insanlar arasındaki ilişkiyi kolaylıkla şematize edebilmek güçtür. 'Bütün yollar Roma'ya çıkar' misali, romanda bütün kahramanların kaderi Tilki Geldi Mezarlığı'nın müdürü Abdul Gaffarzade ile kesişir. Bundan çoğunun hatta Abdul Gaffarzade'nin bile haberi yoktur ama uzaktan yakından onunla ilişkilidirler bir biçimde. Bunların iki istisnası vardır: Talebe Murat Yıldırım ve köpek Salakça...

Abdul Gaffarzade'nin görev yaptığı Tilki Geldi Mezarlığı, her türlü yolsuzluğun alıp başını gittiği koskoca bir ülkenin küçük ölçekte bir sembolü gibidir. Toplum ise tüm bu kayırmacalara, rüşvete, uyuşturucuya, gammazlığa sanki üzerine ölü toprağı serpilmiş gibi alışkindir, yadırgamaz. Talebe Murat Yıldırım gibi hakkını aramak isteyen gençlerin önu de adeta mafyalaşmış bu düzenin adamları tarafından kolaylıkla kesilmektedir.

---

² *Ölüm Hükümü*, (Türkiye Türkçesine aktaran: Azad Ağaoğlu), 2. Bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, 532 s. Bildirimizde, parantez içinde verilen sayfa numaralarıyla esere yapılan tüm atıflar bu basıma; alıntılardaki vurgular ise bana aittir.

I- Tarihi Zemin:

Peki ama insanlar bu duruma nasıl gelmişlerdir? Bunun yanıtını Stalin döneminden Brejnev'in son günlerine uzanan uzun bir zaman diliminde aramak gerekir. Çünkü bu yıllar dünyanın hızla, yeni bir dünya savaşına sürüklendiği ve yaşadığı yıllardır. SSCB'nin bir cumhuriyeti olarak Azerbaycan da tüm bu yaşananlardan hissesine düşeni hatta daha da fazlasına almaktadır.

Öncelikle sürekli bir planlamadan söz edilir ama hiçbir şey planlandığı gibi gitmez. Özellikle 'insan' için ve 'insan'la yürütülecek her planda 'insan' faktörünü göz önünde bulundurularak 'standart sapmalar' da hesaba katılmalıdır. Ancak bu hesaplamalar yapılamaz ve planlamalar uygulamada zulme dönüşür. Örneğin, yün üretiminde beklenen hedefler tutturulamayınca fakir halkın yorgan ve döşeği sökülüp yün toplama yoluna gidilir (268). Öte yandan, bir mezarlık müdürün bile plan yapması gerektiğinden ölüm oranının düşmesi, mezarlık müdürünün (ya da müdürlerinin) planlanan hedefi yakalayamaması olarak değerlendirilebileceği absürt durumlarla karşılaşılır (101).

Oysa insanların önüne "komünizm" gibi soyut bir hedef, gelecek umudu konmuştur. Traktörler gelecek, üretim artacak "yirmi yıl" gibi kısa bir süre sonra bu hedefe ulaşılabilecek ve sonra dünya proletaryası kapitalist düzenin elinden kurtulacaktır (178). Ama yine de insanların içinde bir kuşku vardır:

"Gerçekten gelecek mi komünist düzen? (...) Peki nasıl olacak? 'Ne demek nasıl olacak? Nasıl olması gerekiyorsa, öyle olacak. Yirmi sene sonra, sabah uyanınca gazetelerin şöyle yazdığını göreceksin: 'Artık komünist düzende yaşıyoruz. Televizyonlar da şöyle söyleyecek: 'Nihayet komünist düzene ulaştık'. Radyolar duyuracak: 'Duyduk duymadık demeyin, bugünden itibaren komünist bir düzen sağlanmış bulunuyor.'" (105-106).

Öte yandan yeni rejim, iç ve dış düşmanların tehdidi altında olduğunu vurgulayarak halkı olumsuz güdülemektedir. İçeride sosyalizm öncesi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kuran "İran ve Türk sınırını geçip gelen Müsavat Partisi mensubu milliyetçiler, monarşi yanlısı unsurlar, Daşnaklar, İngiliz ajanları, onlarla beraber yeni rejimin aleyhinde bulunan zorbalar" (155) Troçki yanlıları ve onlara yardım eden "halk düşmanları ile dışarıda ise başta İngilizler olmak üzere Batı bloku emperyalist ülkeler ve onların işbirlikçileri ile mücadele etmek gerekmektedir. Çünkü 2/3 nüfusu SSCB dışında, İran'da yaşayan Azerbaycan'ın özel bir konumu vardır (278).

Rejim, ayakta kalabilmek için bu ağır koşullar altındaki yurttaşlarından daha sadık, çalışkan, üretken olmalarını istemenin yanında, "Parti'ye muhalefet edenler aleyhinde başvurulacak her yol mübahtır" (270)

gibi Makyavelist bir tavırla “halk düşmanları”na karşı uyanık olmaları konusunda sürekli güdülemektedir. Bu durum da doğal olarak birçok yasağı ve ihbar mekanizmasını beraberinde getirmektedir. Örneğin, Stalin’in vârisi olarak görülen Kosarev bir konuşmasında şöyle demektedir:

“Bazı arkadaşlarımız Troçkist halk düşmanlarını her tarafta arıyorlar, oysa kendi içlerinde –konsomol örgütü saflarında aramıyorlar ve bu nedenle düşmanla yapılan mücadeleyi gerektiği kadar sert bir şekilde yürütemeyerek örgüt saflarını Troçkistler’den ve diğer devrim karşıtı unsurlardan arındırma hususunda gevşeklik gösteriyorlar.” (292)

Pioner ve Oktyabryat (69) adı altındaki yapılanmalarla ilköğretim öğrencileri bile örgütlenmekte; yine okullarda düzenlenen “izhar-ı nefret” toplantılarında (209, 236) isim isim rejim karşıtı ve halk düşmanlarının isimleri hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından anılarak veya öğrencilere liderlere övgü ve düşmanlara nefret kusulması beklenen anketleri doldurmaları istenerek (224) körpe beyinler yıkanmaktadır:

“Evlat babasını ispiyonluyor, kardeş kardeşe ihanet ediyor, kız annesini reddediyor, kadın kocasıyla ilgili şikâyet dilekçesi yazıyor, konsomol örgütü toplantılarında kız kardeşler arasında kavga gürültü kopuyor; camiler yıkılıyor, kiliseler yıkılıyor, insan gece karısıyla konuşurken bile politik bir hata yapmaktan korkar hale geliyor.” (203).

Öte yandan bu yıllar, savaş ve sonrasında kışkırtılığının etkisinin hâlâ sürdüğü, temel gıda maddelerinin karne ile dağıtıldığı (50), veba gibi salgın hastalıkların yaygın olduğu yıllardır. Partili olmayanların ayakta zor durabildiği bu ortamda, zaten fakir düşmüş/düşürülmüş halk, hayatını sürdürebilmek için çok küçük hesaplar uğruna, ucuz ve basit gerekçelerle tuzaklara düşmekte yahut ‘kraldan fazla kralcı’ diyebileceğimiz aşırılıkların kucacağına düşüp birbiri hakkında asılsız ihbar ve karalamalarda bulunmaktadır.³

Kolaylıkla “halk düşmanı” olarak suçlanan bu insanlar, ya kurşuna dizilmekte ya da sürgünde, hapiste açlık içinde ölmekte; geride kalan çoluk çocukları da düzenin çarkları içinde ezilip gitmektedir. Hüsrev Hoca gibi sürgünden dönebilmeyi başaran şanslılar ise yaşadıkları ağır psikolojik travmanın etkisiyle adeta canlı bir cenaze gibi yaşamaktadır.

Bir kanser hücresi gibi tüm ülkeyi saran durum, “nomenklatura” (Gedikli, 13) denilen bürokrat, sanatçı ve sporculara bile sıçramıştır.

---

³ Bu yaşananlar, Mehmed Rauf’un II. Abdülhamid’in İstibdat İstanbul’unda muhbirliğin nasıl bir meslek haline geldiğini, korkunun İstanbul’u nasıl sindirdiğini işleyen “Girdap” adlı hikâyesini hatırlatır. Bkz.: Mehmed Rauf, *Seçme Hikâyeler* (Yayına hazırlayan: Rahim Tarım), Özgür Yayınları, İstanbul 2007, s. 362-384.

Bolşeviklerin (271) ardından bir zamanların istihbarat görevlileri olan Çekistler⁴, Memetağa Aliakperof gibi sorgulama memurları (319), Nikolay Kovtun (253) ile Hıdır Hoca gibi sporcular hatta yukarıda yaptığımız alıntıda bir konuşmasına yer verdiğimiz Kosarev (292) ve Krilenko (282) gibi idarecilerle sütannesini bile kurşuna dizdiren (294) ve sonunda Politbüro üyesi olan Bağırof gibi, Beriya gibi rejimin en acımasız ve en güçlü temsilcileri bile sonunda sürgünden yahut kurşuna dizilmekten kurtulamamaktadır (514). Bir başka ifadeyle artık ‘devrim çocuklarını da yemektir’(Elçin, 2010: 190).

Başlangıçta aklı başında olanlar durumun farkına varmışlardır ama artık çok geçtir. Geleceklerini devrim uğruna harcayanlar (105) şimdi “Biz böyle mi olsun istedik?” (226), “Marks böyle mi öngörmüştü sanki? Engels böyle mi olsun istemişti? Lenin’in yapmaya çalıştığı bu muydu?” diye düşünmektedir. “Yaşamını Marksizm’e adanmış olan” (314) roman kahramanlarından Filozof, Lenin yaşıyor olsa tutuklanmayacaklarını düşünür ve sorgulamada kendinden geçtiği bir anda şunları söyler:

“Yapmayın! Bu adamlar Marks’la Engels! (...) Bunları kurşuna dizemezsiniz. Bu adamları kurşuna dizeyin!” (315).

Aslında, hayalde de gerçekte de de kurşuna dizilenler onların samimi düşünceleridir. Kendileri ve çocukları için beklenen aydınlık gelecek düşüncesi yerini korku, vehim, güvensiz, ümitsizliğin kol gezdiği, günlük ihtiyaçlarının peşinde koşan mutsuz, yarınsız insanlara bırakmıştır. Kimse mutlu değildir ve sanki kimsenin de mutlu olmaya hakkı yoktur (228). İnsanların mutlu olmadığı yerde hayvanlar bile mutsuzdur. Salakça adlı köpek bu yüzden intihar eder.

“Söylenen sözlerle görülen işler arasında bu denli uçurumun olduğu bir toplumu düzeltmek imkânsız”dır (353). İşte böylesi bir toplumsal ortam, rüşvetten, fuhuşa, içki kaçakçılığında uyuşturucuya kadar her türlü pisliği bizzat idare eden Abdul Gaffarzade gibi “soyut gelecek uğruna” (106) yaşamlarını riske atmayıp sistemin yarattığı sefilleri kendi çıkarları uğruna kullananları üretmiştir:

“İşte böyle... Al sana aydınlık gelecek!..” (110).

---

4 Mesela Hüsrev Hoca, Çekist Kızıl Yakup ile Sibirya/Narım’da sürgüneyken karşılaştı. Bukharinci diye tutuklanıp sürgüne gönderilen Kızıl Yakup bunun ne anlama geldiğinin bile farkında değildir değildir. “Bukharincisin sen, dediler hocam. Ama Bukharincinin ne olduğunu anlatmadılar işte. Ne yaparmış Bukharinci? Ne yaparmış da on beş seneyi dayayıp Sibirya’ya sürerlermiş adamı?” (319).

II- Edebiyat Dünyası ve Yeni Edebiyat Anlayışı:

Romanda Azerbaycan'ın edebî hayatına da yer verilmiştir. Talebe Murat Yıldırım hem başarılı bir edebiyat öğrencisi hem de hikâye yazarıdır. Abdul Gaffarzade'nin dünürü Mürşit Gülcihanî de yazardır. Bir de Talebe Murat Yıldırım gibi yeni edebiyat anlayışının temsilcisi Selim Bedbin vardır.

Bilindiği üzere toplumu edebiyat alanında eleştiren gerçekçilik, başlangıçta toplumu ekonomik, politik ve sosyal açıdan eleştiren Marksist ideolojinin oldukça işine gelmiş, Marks ve Engels gerçekçiliği ve onun önde gelen yazarlarını örnek olarak göstermişler hatta devrimin başlarında biçimcilik ve fütürizm gibi akımları bile anlayışla karşılaşmışlardır (Moran, 52, 61-63).

Ancak, Stalin döneminde Parti kendilerine özgü bir sanat anlayışını ortaya çıkar. Stalin'e yakınlığıyla bilinen Jdanov'un önderliğinde ortaya Toplumcu Gerçekçilik adı altında 1930'larda bir teori ortaya atılır. 1934 yılında toplanan Sovyet Yazarlar Birliği'nin ilk kongresinde de başta Jdanov, Gorki, Buharin, Radek gibi düşünür ve yazarların konuşmalarıyla bu teorinin ilkeleri tartışılarak tespit edilmeye çalışılır. “Sanatın ne olduğunun değil de nasıl olması gerektiğinin” öne çıktığı bu teoriyle, yazarlardan “tarihî determinizm içinde toplumun geçtiği sınıfsal evreleri kavrayıp toplumu, tarih içindeki yerine oturtabilmek” için ilerici ve tutucu güçleri temsil eden “olumlu ve olumsuz kahramanlar” yaratmaları istenir (Moran, 53-54).

Rejim nasıl “halk düşmanı” kavramı üretilip insanları nasıl ezmişse (Elçin: 2010, 38), artık sanattan da ‘insan’ı değil “traktörleri, petrol kulelerini, kolhoz, sovhoz, çimento ve pamuğu” anlatmasını beklemekte (Elçin: 2010, 190,70) böylelikle birçok yetenek de harcanıp gitmektedir (Elçin: 2010, 167).

Aradan geçen zaman zarfında kendini yenileyemeyen ve değişimin farkında olamayan Mürşit Gülcihanî, “Mesut Hayatlar Kolhozu” gibi hâlâ yukarıda anılan kongredeki kararlar doğrultusunda romanlar yazmaktadır (513). Ayrıca kitaplarını da dünürü ancak Abdul Gaffarzade'nin aracılığıyla bastırabilmektedir.

Edebiyat fakültesi son sınıf öğrencisi ve aynı zamanda bir hikâye yazarı olan Murat Yıldırım'ın, Bakü'de bir gazetenin edebiyat sayfasını yöneten Muhtar Hudavende'ye yayınlanmak üzere gönderdiği bir hikâyesini “olumlu-olumsuz kahraman” yaratmak gibi dünyaya dar bir perspektiften bakan eski edebiyat anlayışında farklı olduğu için hâlâ yayımlanmamıştır. Çünkü Murat Yıldırım'ın edebiyat alanındaki asıl hedefi ve beklentisi “insanoğlunun doğasını” tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktır:

“... insanoğlunun doğası hakkında düşünüyor, dönüp dolaşarak kendine geliyordu nihayet: kendine yabancı birinin gözleriyle bakıyor (bunu yapabildiğine inanıyordu en azından) ve kendi iç

dünyasının timsalinde insanoğlunun doğasını çözmeye çalışıyordu. İnsanoğlunun zavallığı ve acımasızlığı, ince kalpliliği ve kötü niyetliliği, riyası ve saflığı, sadakati ve hakikatsizliği, yeryüzündeki ümit ve ümitsizlik (...) Kendi şahsında insanoğlunun doğasını hiçbir şeyden korkmadan bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı kuruyordu.” (47).

Yazarın romandaki temsilcisi olan Talebe Murat Yıldırım, ‘Yaşamın anlamı’ üzerine kurduğu hikâyesinin adını bu yüzden ‘Her Şey Geçiyor’ diye koymuştur.

Talebe Murat Yıldırım, Mürşit Gülcihanî ve onun gibi yazarları, “Azerbaycan edebiyatının yüz karaları” olarak görür. Murat’a göre, bu tür yazarların eserlerini kapitalist bir toplumda hiçbir yayınevi basmaz. Çünkü onlar burada ya partili ya da torpillidirler. İmkân olsa bunları onların yüzüne söylemek ister ama Murat Yıldırım eleştirmenleri yemeklerde ağırlayacak kadar zengin değildir. Murat’ın bu düşüncelerini çekinmeden onların yüzüne karşı söyleyebilen tek kişi, yine kendisi gibi genç bir yazar olan Selim Bedbin’dir. Ancak romanda Selim’in neler yazdığına ilişkin ayrıntı verilmez.

Elçin’in, roman kahramanlarından Murat Yıldırım’ın yazdığı hikâyeyi romana yerleştirmesi, romana metinlerarasılık (intertextuality) niteliği kazandırdığı gibi roman boyunca yer verdiği diğer kıssalar, masallar ve söylenceler de bu hikâyede irdelenenleri destekleyen içeriğe sahiptir.

III- Analiz:

1- Kitle Psikolojisi:

Freud, kitle psikolojisinde yüksek düzeyde örgütlenmiş iki yapay topluluktan söz eder: Din/dinî cemaatler ve ordu (Freud, 1996: 38). Ona göre, sosyalist toplumlarda ise dinin yerine ‘kitlesele bağ’ aldığından bu kitle dışında kalanlara son derece hoşgörüsüz ve acımasız davranılması söz konusudur (Freud, 1996: 46).

Öte yandan her iki toplulukta da bireyler hem ‘lider’e hem de diğer bireylere libidoyla bağlı olduklarından (Freud, 1996: 41) lidere olan bağlılık, ödevler ve çalışmalarda yani uygulamada belli olacaktır. Doğal olarak lider de her bireyi eşit olarak sevecektir. Ama Freud bu düşüncenin kitlede bir “illizyon” olarak yaşadığını söyleyecektir. (Freud, 1996: 47, 76, 82). Ona göre, böyle sistemler gücünü “hipnoz ve telkin” gibi araçlarla sağlanacak ruhsal enerjiden almaktadır (Freud, 1996: 84).

Freud, kitle psikolojisinden söz ederken “insan bir sürü hayvanıdır” diyen Wilfred Trotter’in “sürü içgüdü” (*instinct of gregariousness*) hakkındaki düşüncelerine de yer verir. (Freud, 1996: 77). İnsanlara kalıtım yoluyla geçtiğini ileri sürülen Trotter’in bu tezine göre, insanın geniş topluluklar oluşturma eğilimi dürtüleri şöyle sıralar: **Öz yaşamı sürdürme**

ıçğüdüğü, beslenme ıçğüdüğü ve sürü ıçğüdüğü.” Ona göre, sürü ıçğüdüğü zaman zaman ilk iki dürtü ile çatışabilmektedir. (Freud, 1996: 72).

Freud, lideri sürüye sonradan katılan biri olarak gören W. Trotter’in yargısını ise şöyle düzeltir: “**insan daha çok insan sürüsünün bir hayvanı, önder tarafından yönetilen sürünün bireyidir.**” (Freud, 1996: 77). Kitle de “**sınırsız bir güç tarafından egemenlik altında tutulma eğilimindedir, otoriteye alabildiğine düşkünlüğü vardır.**” (Freud, 1996: 86).

Romana bu açıdan baktığımızda tamamıyla Freud’un düşüncelerine koşut durumlarla karşılaşıyoruz. Öncelikle bir lider olarak Stalin, otoriteye meyilli bir kitleye, savaş yıllarının sağladığı koşulların da etkisiyle beklentisinin ötesinde bir otorite sunmuştur.

Roman kahramanlarının ifadeleriyle Stalin, “tarihin yetiştirdiğı en dâhi insandır. Yoldaş Stalin, yetmiş iki dil bilen büyük bir zekâdır!” (229). Şimdi de geleceğın ortak dili olacağını düşündüğü Esperanto’yu öğrenmektedir (269). Her yerde resimleri asılıdır. Özellikle okullarda “Stalin ataya” çiçek demeti sunan bir kız ı bağırina bastığı sempatik resim sınıfları süslemektedir. Ancak bu resmin bir kopyasını evindeki dolabına asan roman kahramanlarından Arzu, Engelsina (Gelya) Markizof adlı bu kızın o sırada Kazakistan’da sürgünde olduğundan habersizdir (221).

Evlerde kadehler önce Stalin şerefine kalkar. Okullarda, evlerde ona övgü dolu sözler söylenir, şiirler okunur. (234, 235). Hatta sporcular bile başarılarını Stalin’e borçludur. Yeni sporcuların da lidere yaraşır bir şekilde yetişmeleri gerekmektedir (253).

Ancak böyle düşünenler de eninde sonunda bir ihbarın kurbanı olarak ya sürgüne gönderilmekte ya da kurşuna dizilmektedir. Bir zamanlar Stalin’in sürgün bulunduğu ve “Bu prangalar bizim işimize daha çok yarayacak!” dediğı Narım’da şimdi sistem karşıtı olarak suçlananlar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, en büyük zalimler mazlumlardan çıkmaktadır.

Otorite, halka saldığı böyle korku ile ayakta kalmaktadır. Stalin’den sonra SSCB’nin en korkulan ismi Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Mir Cafer Bağırof, romanda bu korkuyu şöyle dile getirir:

“Mir Cafer Bağırof, insanların gözündeki o korkuyu çok iyi hissediyordu her seferinde; (...) ne var ki işte bu korku olmasa devrin icabı olan büyük işlerin başarılamayacağını da iyi biliyordu. (...) o korku olmadan sloganlar da, ideoloji de, sayısız nutuklar da faydasız kalacaktı.” (258).

Bağırof ile görüşmek için beklerken Azerbaycan Dışişleri Bakanı gibi aynı korkuyu yaşayan üst bürokratlar da vardır (265). Çünkü lidere saygısızlık eden Mehmet Cuvarlinski, Gulam Sultanof (268), Krilenko (282),

Mareşal Yegorof (283), Stalin'in halefi olarak bakılan Kosarev (292) ve birçokları Bağirof tarafından kurşuna dizdirilmiştir.

Asılsız ve komik suçlamalar, işkence altında (300, 311) alınan ve içinde mutlaka “terörizm” kelimesinin geçmesi istenen itiraflar (293, 298) sonucunda kurşuna dizilenleri; kurşuna dizilmekten kurtulsa bile Sibirya/Narım'da soğuk ve açlığa mahkûm edilen insanları gören duyan halk ise her şeyden korkar hale geldiğinden tamamen içine kapanmıştır.

Elçin, mutsuz içine kapanmış bu insanların ruh hallerini, ‘serbest çağrışım’ adı verilen teknikle, yine bu insanların sığındığı gündüzdüşleri, rüyalar ve çocukluğa dönüşüyle vermeye çalışır. Bilindiği gibi ‘serbest çağrışım’ Freud’un ortaya attığı bir yöntemdir (Tura, 54) ve rüya görenin, rüyasını anlattığı analiste aklına gelenleri, mantık ve nedensellik bağı kurmadan anlatmasına dayanır. (Cebeci, 290). Freud’un bu yönteminin edebiyattaki karşılığı aslında “bilinç akışı” tekniğidir. James Joyce⁵, William Faulkner ve Virginia Woolf gibi yazarların ve Elçin’in de kullandığı bu teknik sayesinde okuyucu roman kahramanlarının düşüncelerini daha doğal olarak görme olanağını bulur.⁶

2- Gündüzdüşü (Daydream), rüya ve çocukluğa dönüş (regresyon):

Freud, mutlu olanların düş kurmadığını, bunu her yönden “yeterince doyuma ulaşmamış” olanlarda görüldüğünden söz eder:

“... Şurasını rahatlıkla söyleyebiliriz ki, mutlu kişiler düş kurmaz, bunu ancak yeterince doyuma ulaşamamış kişiler yapar. Doyurulmamış istekler, düşlemlemenin itici güçleridir ve her düş belli bir isteğe doyum sağlama çabası ve böyle bir doyumunu ondan esirgeyen gerçek’i değiştirme girişimidir. İtici güç rolünü oynayan istekler düş kuranın cinsiyetine, karakterine ve yaşam koşullarına göre farklılıklar gösterir; ama bu isteklerin tümünü bir zorlamaya gitmeksizin iki ana grupta toplayabiliriz: Kişiliği yüceltmeye yönelik büyüklük istekleri ve cinsel istekler. Genç kadınlarda cinsel istekler hemen tek başına egemenliği elinde tutar, çünkü büyüklük istekleri cinsel eğilimler tarafından yenilip yutulur. Genç erkeklerde ise, cinsel istekler dışında bencil ve açgözlü isteklerde yeterince duyurur sesini.” (Freud, 1995: 107).

Elçin’in *Ölüm Hükmü* adlı romanında bu anlamda mutlu kişi yoktur. Bu yüzden roman kahramanlarının çoğu eksikliklerini iç sesleriyle,

---

⁵ Yukarıda anılan ve 1934 yılında gerçekleştirilen Sovyet Yazarları Birinci Kongresi’nde Karl Radek, Joyce’un *Ulysses* adlı eserini eleştirir: (Moran, 324).

⁶ Wellek-Warren, bu yöntemde kişilerin zihinlerinden geçenlerin tam anlamıyla aktarılamayacağı ancak dramatize edilebileceği düşüncesindedir (Wellek-Warren, 73).

gündüzdüşleriyle, rüyalarıyla ve doğal bir regresyon olarak çocukluklarını anımsayarak gidermeye çalışırlar.

‘Gündüzdüşü’ (*daydream*) görme, içe yönelmek, içe kapanmak, düş kurmak, hulyalara dalmakla eş anlamlıdır. Düş kurmak veya ‘gündüzdüşü’ görmek, yaşanan gerçekliğin baskısından, sıkıntılarından kurtulmak için hayal âlemine sığınmak demektir. Bu yönüyle ‘düş kurmak da bir tür geriye dönüş yani “regresyon”dur. Zira çoğunlukla ‘gündüzdüşleri’ çocukluk yıllarının izlenimlerine dayalı bir alandan kaynaklanır.

Romanda, kendini Marksizme adanmış halde günün birinde Keşle hapishanesinde bulan Filozof, böylesi bir gündüzdüşü görür. Marks ve Engels de kendisiyle aynı koşuata yatmaktadır. Bütün koşuatakiiler gibi her türlü haktan mahrum, ümitsiz ve yalnızdırlar. Onlar da diğeri gibi işkence görüp “dişlerini, tırnaklarını” kaybetmekte, “dudaklarının kanı sakallarından süzölmekte”dir (314). Ve daha sonra Filozof’un her türlü itirazına rağmen kurşuna dizilirler (315).

Hüsrev Hoca, Kislovodsk’ta bir parka otururken çocuklarının birinin doğumu yaptıran ve daha sonar “halk düşmanı” olarak kurşuna dizilen Profesör Fazıl Ziya’nın yanına oturduğu görür. Fazıl Ziya hiç değışmemiş gibidir, Hüsrev Hoca dikkatlice yüzüne bakarken uzaklardan bir çocuk sesi duyar ve bu ses, kendi çocuklarının sesine; Fazıl Ziya ise Hadrut’ta vebayı durdumaya çalışan ve yine rejimin kurbanı olan Profesör Lev Aleksandroviç Zilber’e dönüşür. (372-73).

Hüsrev Hoca, eşini ve üç çocuğunu kaybettiği veba salgınında, karantina altında olmasına rağmen gizlice girdiği Hadrut’ta tank olduğu, yakılan cesetleri, cenazeler yakılmasın diye ayaklanan halk, bu galeyana bastırmak için güvenlik kuvvetlerinin uyarı atışlarıyla kesilen kurbağa seslerini sık sık duyar ve o dehşeti sanki her defasında yeniden görüyormuş gibi olur. Murat Yıldırım’ın Abdul Gaffarzade’ye kötü bir şey yapacağını sezdiği gün de onun peşine takılıp geldiği Tilki Geldi Mezarlığı’nda, yine o devâsâ ateşi ve kurbağaların sesini duyar (463, 467).

Basit bir grip vak’asıyla kaybettiği oğlunun mezarını her gün ziyaret eden Abdul Gaffarzade, bir gün mezarın pembe graniti üzerinde sarışın bir adamın resmini görür. Kendisine öyle hüzünlü bakmaktadır ki sanki Gaffarzade’nin hüznü kendi hüznüdür. Gaffarzade, oğlunun defninden önceki gece onun mezarına altınlarını sakladığı o yağmurlu, fırtınalı geceyi hatırlamak istemez. Ancak resimdeki o adamın bakışları sanki onun ruhundan bir şeyleri çekip çıkarmaktadır. Bu sakallı adam Çar Nikolay Romanof’tur. Görölen “sarılık ise altın sarısı”dır ve sanki Romanof’un yüzü, Gaffarzade’nin sakladığı altınların üzerindeki suretin aynısıdır. Gaffarzade bu gündüzdüşünü daha önce de görmüştür ama romanın sonlarında yani aktüel zamandaki Nisan ayında tekrar görür. Bu kez çar ona “Ne var, ne

yok?” diye sorar ve Gaffarzade başka dünyalardan geldiğini düşündüğü bu seste Romanof’un kendi kaderinin acısını duyumsar. Çar’ın hayali, Gaffarzade’nin “Her şey var; ama aynı zamanda hiçbir şey yok; değil mi?” diye cevap vermesinin ardından pembe granitin ardında kaybolur (427-28).

Murat Yıldırım’ın hikâyesinde ise Zooloji Enstitüsü’nde kıdemli araştırmacı olarak çalışan ve kelebekler konusunda uzman, hatta bilim dünyasına yeni bir tür de kazandırmış olan Melik Ahmetli, bir taziyeden dönerken tramvayda tuhaf biriyle karşılaşır. Tramvayda ikisinden başka kimse yoktur. Adam sürekli “Benimle uğraşmayın, benimle uğraşmayın” demektedir. Bir anda oturduğu yerden kaybolan adam, aniden Melik Ahmetli’nin yanında belirir. Melik Ahmetli adamın yürümediğinden emindir. Sanki başka birileriyle konuşur gibi görünen bu adam, Ahmet Melikli’ye acelesi olduğunu söyleyerek kendisinden iki dilek dilemesini ister. Ahmet, üstünden şaşkınlığını atamadığından “Yolcu” diye hitap ettiği bu adamdan “uzun yaşam” ister. Ama Yolcu’nun acelesi olduğundan ikinci istek aklına gelmez ve ertesi gün buluşmaya karar verirler. Ahmet Melikli, bütün gece bu olayın etkisiyle uyuyamaz ve ilk isteğini irdeler. Uzun yaşarsa eşinin ve dört çocuğunun ölümünü görecek, çok üzülecektir. Onlar olmadan yaşamının anlamı da kalmayacaktır. Ahmet Melikli bu kez arabasıyla gittiği buluşmada, birdenbire arabanın ön koltuğunda beliren Yolcu’ya ikinci isteğinin birinci isteğinin iptali olduğunu söyler. Şaşırma sırası bu kez Yolcu adını verdiği tuhaf varlıktadır. Yolcu, “insanları anlamak zor” diyerek kaybolur (483-487, 496-98).

Diğer taraftan romanda, Freud’un “dış dünyadan bilinçli bir vazgeçiş” olarak nitelendirdiği (Freud: 1983: 31) rüyaların da büyük önemi vardır.

Hüsrev Hoca hapiste bir gece rüyasında Mir Cafer Bağirof’u görür. Bir karanlık kuyudan çıkan suratu yaklaşıp Hüsrev Hoca’nın karşısında durur. Hüsrev Hoca onun yuvarlak gözlük camlarında Hadrut’taki o alevlerin ışığını görür. Bu ışıktan veba saçılmakta ve Hüsrev Hoca’nın saklamaya çalıştığı yüzüne, vücuduna yapışmaktadır. O sırada cesetlerin yakıldığı ateşten çocuklarının ve eşinin acılı seslerini duyar. “Sen taunsun!” diye haykırmaya başlar. Rüyanın etkisinden hemen kurtulamayan Hüsrev Hoca, kâbus gördüğünü sanan ve kendisini uyandıran arkadaşlarının üstünü başını yırtmaya çalışmaktadır (316-17).

Hüsrev Hoca’nın bir rüyası daha vardır ki bunu tekrar tekrar görür. Arzu’nun yaş günü kutlamasında Bağirof yerine on yaşındaki küçük kız için kadeh kaldırmak isteyen Hüsrev Hoca, Hıdır Hoca’nın yersiz nefretini kazanır. Hıdır Hoca onları ihbar edeceğini anlayan Ali Asker Hoca da, daha çok kişi zarar görmesin diye durumu kendisi rapor eder. Ama sonuç umduğu gibi çıkmaz. Kendisi, Kelenter, Hüsrev Hoca hatta Hıdır Hoca bile sürgüne

gönderilirler. İşte, Hüsrev Hoca o gece istemeden neden olduğu bu hadiseden dolayı vicdan azabı çekmekte ve Kelenter Hoca'nın geride kalan yedi kızını sık sık rüyasında görmektedir. Rüyada annesiz babasız kalmış kızlar sürekli ağlamaktadır ve gözyaşları sel olup akmakta, sokakları doldurup deniz olmaktadır. Aynı denizde batmak üzere olan küçük küçük kayıklar vardır. Bunlardan birinde Kelenter Hoca birinde kendisi vardır. Ama seksen yaşına rağmen ölmek istememektedir. Bu rüyaların birinde kızların yüzü birkaç kaç tülün ardındadır sanki. Rüyanın sonunda ise Hüsrev Hoca'nın yüzünü dahi unuttuğu ama Kelenter Hoca'nın eşi olduğunu sandığı biri hepsine “Su aydınlıktır, su aydınlıktır” diyerek teselli vermeye çalışmaktadır. (385, 367).

Hüsrev Hoca'nın daha önce görüp sonradan hatırladığı diğer bir rüyası da Kruşçev ile ilgilidir. Bir gece rüyasında “yakası işlemeli Ukrayna gömleğiyle” Kruşçev’i görür. Kruşçev çay içmektedir ve Hüsrev Hoca’ya Rusça “Merhaba Nikita Sergeyeviç!.. A-a-a!.. Hüsrev Hoca, ne var ne yok?” diye sorar. Hüsrev Hoca da “Ne olsun... Sizde ne var ne yok?” deyince “Bizde de ne olsun...” diye cevap verir. Hüsrev Hoca, üç sene önce gördüğü bu rüyayı Hatice Kadın’ın Yeni Mezarlık’taki defin töreni sırasında hatırlar.

Murat Yıldırım ise rüyasında tanıdığı herkesin bir tilkinin peşinde olduğunu görür. Herkes “tilki geldi, tilki geldi” diye koşuşturmakta ama tilkinin kendisi ortalıkta görünmemektedir. Sonra Abdul Gaffarzade’nin kapısına benzeyen “sarı kızıl renkli kapıdan” herkes bir odaya doluşur. Odada Hüsrev Hoca papaz kıyafetiyle Sovyetler Birliği marşını söylemektedir. Abdul Gaffarzade’nin başının üzerinde ise “sarı kızıl renkli bir hâle”, her yerde Brejnev’in ve Politbüro üyelerinin resimleri vardır. Hüsrev Hoca’dan sonra bu kez Abdul Gaffarzade bir papaz tonlamasıyla Enternasyonal marşını okumaya başlar (457-59).

Murat Yıldırım, geceleri rüyasında “kapısının çalındığını, sırtında palto, boynunda atkı, kafasında buruşuk bir şapka olan bir farenin içeri girdiğini” görmektedir. Bu adam, ev sahibesi Hatice Kadın’ın Kamu Sağlığı’nda fare avcısı olarak çalıştığı için “Fare” diye anılan oğlu Balaniyaz’dır. Fare ona kira olarak annesine kaç para verdiğini sormaktadır. Ölünce bütün paralar ona kalacaktır. Hatta fare, annesinin de bir fare olduğunu söylemektedir. Kendisinin de fareye dönüşeceğinden korkan Murat Yıldırım, kan ter içinde uyandığı halde bu rüyanın etkisinden uzun süre kurtulamaz. Açık kapıdan anne farenin gelip yatağına sokulacağından korkar (56-57).

Fare Balaniyaz’ın annesini ziyaret ettiği bir günün gecesinde Murat Yıldırım yine rüyasında kapısının çalındığı görür. Ama bu defa gelen fare değil bir kedidir. Kedi içeri girdiğinde Murat kendisinin bir fare olduğunu anlar. Sonra Hüsrev Hoca’yı da fare olarak görür. Hüsrev Hoca kedinin

ayaklarına kapanmış ağlayarak kendisini bekleyen çocukları olduğunu söylemektedir. Sonra ninesini görür. O da bir faredir ve korkudan dişleri birbirine çarpmaktadır. Bir yandan da Murat'a "bırakalım onu yesin, biz kaçalım" diyerek Hüsrev Hoca'yı göstermektedir. Sonra fare nine torununun beklemeden kaçır gider (59).

Freud, rüyaları etkileyen faktörleri, üç başlıkta toplar:

1. Çocukluk yıllarından beri saklanan anılar;
2. Gündelik yaşamda iz bırakacak şiddette heyecanlı olaylar, korkular;
3. Gündelik yaşamda karşılaşılan ama bilinç tarafından fark edilmeyen fakat beş duyu ile idrak edilen olaylar manzaralar." (Freud, 1965: 83).

Gerçekten de *Ölüm Hükmü*'nde, Murat Yıldırım başta olmak üzere zalim ya da mazlum olsun birçok karakterin zaman zaman çocukluk anılarına yani çocukluğuna döndüğünü görürüz. Öte yandan çocukluk dönemindeki kazanımlar yahut yaşanan psikolojik travmalar bireyin bugününü (yani kendi davranışlarını, insanlarla ilişkilerini) de belirler. İnsanlar arası ilişkiden, alımlama estetiğinde "yaşantı birliği, duygudaşlık veya empati denilen sanatçı-sanatçı, sanatçı-alımlayıcı arasındaki ilişkinin kökeni"ne kadar birçok belirleyici faktör bu yılların ürünüdür (Tarım, 2013: 331).

Babası kıtlık yıllarında Rusya'ya giden ve bir daha kendisinden haber alınmayınca annesi de geçim sıkıntısından zengin birisiyle evlenmek zorunda kaldığından küçük yaşta yalnız kalan Murat Yıldırım'ı ninesi büyütüştür. İkame ana-baba olarak büyükannenin varlığı bu eksikliği ne derece gidermiştir bilinmez⁷ ama doğanın ortasında ninesinin anlattığı masallar, kıssalar ve tüm güzelliğiyle geçen mutlu çocukluk yılları artık genç edebiyat öğrencisinin anılarında yaşamaktadır (33-36).

Bir daha asla geri gelmeyecek olan bu çocukluk dönemi, adeta insanoğlunun "kaybedilmiş (bir) cennet (*paradise lost*)"tir (Tarım, 2013: 59). Freud bu noktada çocukluğu "cennet ülkesi" olarak görmez ama yine de bireyin çocukluğunu mutlu geçirilmiş olarak hatırlayacağından emindir (Freud, 1995: 86-87). Murat Yıldırım da her türlü olumsuzluğa rağmen çocukluğunun o kaygısız günlerinin artık geri gelmeyeceğini bilir:

"... adam dertten tasadan uzak çocukluk yıllarında –evlerinin bahçesinde dunsuz koşup zıpladığı o yıllarda olduğu gibi annesine sarılmak, babasının ömr-ü hayatında bir kez gitmiş olduğu şehirden

---

⁷ Bu konuda bkz.: Rahim Tarım, *Çocukluk ve Şiir (Zamanın ve Mekânın Ötesi)*, Özgür Yayınları, İstanbul 2013, s. 202-206.

getirdiği renk renk kâğıtlara sarılı şekerleri sevinerek ve açgözlülükle ceplerine doldurmak istedi; oysa geçmiş asla geri gelmezdi ve bütün bu duygular o asla geri gelmeyecek olan geçmişte kalmıştı artık.” (168)

Murat Yıldırım gibi çocukluğu yoksulluk ve yalnızlık içinde geçen diğer kişi Abdul Gaffarzade'dir. Gaffarzade, ağabeyi Hıdır Hoca'nın sürgün edilmesinden sonra, yalnız kalmıştır. Hayattaki tutunacak tek dalı olan ağabeyinden sonra henüz on yaşında bir çocuğun yaşamını daha sonra nasıl sürdürdüğüne ilişkin romanda ayrıntı verilmez ama o haksızlığa uğradığını düşündüğü ağabeyinin itibarının iade edilmesinden sonra Parti'ye üye olacaktır. Onun bu geçmişinden kimsenin haberi yoktur. Gaffarzade, soğuk kış günlerinde tek yorganlarını kardeşine örterek kendisi battaniye ile yetinen bu fedakâr ağabeyin polisler tarafından evden alındığı geceyi hep hatırlar. Ağabeyi ona korkmamasını, döneceğini söylemiştir ama bir daha asla dönemez. Artık o yorgan, kardeşini tüm kötülüklerden korumaya çalışan bir ağabeyin fedakârlığından öte bir simgeye dönüşmüştür adeta (406-409). Yıllar sonra, oğlunun öldüğü gece Molliere'in Harpagon'u gibi yatak odasında gizli bir bölmede sakladığı altınlardan bir kısmını avucuna alıp baktığında çocukluk yıllarındaki o yorganın yumuşaklığını hisseder:

“Sağ avucunu karnına bitiştirerek paketdeki beşlik altınların bir kısmını yavaşça avucuna boşalttı. Altın beşlikler hep bir aradayken ağırdu, teker teker ise tuhaf bir hafiflik, hatta zarafet, dahası yumuşaklık vardı o sikkelerde. Abdul Gaffarzade çocukluk yıllarındaki o kalınca yorganın altında hissetti kendini, yumuşaklık da o yorganın yumuşaklığıydı işte; yine aynı yorgan Abdul Gaffarzade'yi herkesten ve her şeyden, aklın alabildiği ya da alamadığı bütün güçlerden koruyordu.” (437).

Gaffarzade'nin ağabeyini vaktiyle beden öğretmeni olarak görev yaptığı okula aldırılan şimdilerde yanında çalışmakta olan Eflatun'tur. Bir zamanlar tramvaylarda vatmanlık da yapan bu adam, arkadaşlarıyla birlikte tramvaya asılan ve hızlanınca yere atlayan küçük Gaffarzade'yi ağabeyine şikâyet etmiştir. Gaffarzade, bu şikâyetten ve bir kez de sigara içtiği için ağabeyi tarafından dövüldüğünü unutamaz. Ama aynı zamanda bir sporcu olan ağabeyinin kendisinin iyiliği için bunu yaptığını düşünmektedir:

“Abdul'un güçlü ve sağlıklı olmasını istiyordu Hıdır, herkesin Abdul'den korkmasını istiyordu; Abdul bir av değil, avcı olsun istiyordu. Zavallı Hıdır, keşke hayatta olsaydı şimdi...” (404).

Abdul Gaffarzade'nin yirmi sekiz yaşındaki Süryani metresi Roza da çocukluğunu hatırlayan kişilerden biridir. Kimsesiz olan Roza'nın dünyadaki tek varlığı amcası Asatur'dur. Roza, Gaffarzade ile buluşmak için gittiği Moskova'da vatmanlık yapan ve kendisine çocukluğunda hediyeler getiren, gelemediği zamanlarda ise tebrik kartları atan amcasını ziyaret edip etmemekte kararsızdır ve bu vesileyle çocukluğunu hatırlar:

“... çocukluk anlarından biri, belki birincisi Asatur amcasının yılda, iki yılda bir Moskova’ın Bakü’ye gelirken hediye olarak getirdiği koca bir kutu renkli kalemdi. O kalemlerin kırmızısı, yeşili, sarısı, pembesi, turuncusu on iki, on üç, on dört yaşındaki bir kız çocuğunun, Roza için ebedî bir mazide kalmış olan tertemiz, saf ve samimi duygularının rengine dönüşüyor gibiydi bazen. Roza, anılarını birden bire sarıp sarmalamış olan o kırmızının, yeşilin, sarının, pembenin, turuncunun parlaklığı içinde tuhaf bir kırılma, hatta gözyaşı bulunduğunu vehmediyordu vakit vakit; böyle düşününce de gözleri doluyor ve yaşamın baharında bu kadar güzel bir kadın, sebepsizce için için ağlamak istiyordu.” (357-58).

Romanın zalim karakterlerinden Bağırof da bir gün bürosunun penceresinden insanları seyrederken birden çocukluğunu, çocukluğundaki bir olayı hatırlar. Bağırof’un çocukluğunda Ali Asker Babazade diye kendisinden büyük bir mahalle arkadaşı vardır. Ondan okumak için Jonathan Swift’in *Gulliver* adlı eserinin Rusça çevirisini alır. Küçük Bağırof iki kez okuduğu kitabı geri vermek istemez ama takas dahil onun hiçbir önerisini kabul etmeyen Ali Asker Babazade, kitabını elinden çekip alır. O gün küçük Bağırof bahçenin bir köşesine çekilip sinirinden ağlamıştır. (259-60).

Yıllar sonra Ali Asker Babazade, “halk düşmanı” olarak suçlandığında, Bağırof soyadı söylenir söylenmez ona hemen hatırlar. Birazdan sürgüne göndereceği bu adam, çocukluğunda kendisinden o kitabı esirgeyen kişidir:

“Yine o çocukluk yıllarını hatırladı Mir Cafer Bağırof; *Gulliver* kitabının bunca sene sonra bile büsbütün kaybolmayan hoş etkisini hissetti, ama bu hoş etkiye bir de özlem karışıyordu ve elma bahçesinin bir köşesine sinerek sinirinden ağlayan o çocuk, Mir Cafer Bağırof’un gözlerinin önünde canlandı. Mir Cafer Bağırof’un kendini yalnız hissettiği anlar olmuyordu gerçi, ama bazen çocukluk yıllarını hatırladıkça içini bir özlem duygusu dolduruyordu hemen. Yıllar geçtikçe bu özlem artıyordu üstelik; dertten tasadan uzak o güzelim çocukluk yılları sonsuza değin mazide kalmıştı ve bir daha asla geri dönecek değildi...” (297)

Romana sembolik bir değer katan köpek kahraman Salakça da, şehrin dışındaki Tilki Geldi Mezarlığı’nda dışlandıktan sonra şehre gider. Ancak şehir hayatı hiç de umduğu gibi olmaz. Yabancı köpeklerin saldırılarıyla, belediyenin sahipsiz köpeklerini toplayan ekipleriyle ve açıklık başa çıkmak zordur. Günlerce aç gezdikten sonra bulduğu butu güvenle yiyecek bir yer ararken Salakça’nın da aklına enikliği gelir:

“Kuzu budununun, ağzında ısınmış olan parçası, o aydınlık Nisan gecesinde köpeğe, yaşamındaki güzel anları –bir zamanlar soğuk ve fırtınalı havalarda sığınabildiği sıcak bir yer olduğunu, yine eski ve çok uzak günlerden birinde kocaman bir el tarafından (A.

Gaffarzade'nin eli. R.T.) okşanmasını, ya da güzel bir günde peşine takılan bembeyaz bir kancığı- anımsatıyordu; bütün bu hatıralar koyu bir sis perdesinin arkasında ve birbirine karışmış durumdaydı ama, her şeye rağmen, o dumanın ve karmakarışıklığın içinden bile bir ılıklik ve yumuşaklık akıyordu bu hatıralardan” (390).

3- Kontrast/Çatışma:

Sanat kontrastı yani çatışmayı sever. İkili karşıtlık (*binary opposition*) da diyebileceğimiz bu kavram çiftlerinden oluşan kontrast, sanatın özünde yer alan ‘insan’ benliğinin çatışmalarını sergilemenin yanı sıra, insanoğlunun trajedisini de gözler önüne serer. Elçin’in *Ölüm Hükmü* romanında, insan psikolojisinin aktarımında büyük rolü olan kavram çiftlerini ve karşıtlık oluşturan bazı durumları da bir tablo ile şöyle gösterebiliriz:

Tanrı	Şeytan
İyi	Kötü
Hürmüz	Ehrimen
Hayır	Şer
Olumlu	Olumsuz
Beyaz	Siyah
Helal	Haram
Sıcak	Soğuk
İnsan	Hayvan (köpek)
(Devrimden) önce	(Devrimden) sonra
Narım'a sürgün edilen Stalin	(İnsanları) Narım'a sürgün eden Stalin
Arzu'nun hedefleri	Arzu'nun sonu
Hareketsiz	Hareketli
Sessiz	Sesli
Yaşam	Ölüm
Silahlardan Nasıl Korunulacağı	Silahların Nasıl Kullanılacağı
İnanmak	İnanmamak
Gerçek	Yalan
Huzurlu	Huzursuz
Mutlu	Mutsuz
(Var) Olmak	(Var) Olmamak
Tok	Aç
Zengin	Fakir
Aydınlık	Karanlık
Gündüz	Gece
Avcı	Av
Kedi	Fare

4- İnsan:

Elçin'in sergilediği bu 'insanlık durumları'ndan amacı, eski bir rejimi kötölemek, Azeri halkına acındırmak gibi basit ve yüzeysel değildir. Bir sanatçı olarak onun asıl amacı, bunların arka planındaki 'insan'ı ve 'varoluşun amacı'nı sorgulamaktır.

Bu insanlar, bu tarihî sürecin içinden geçebilecek(n) veya determinist bir ifadeyle tarihî olguların (sebeplerin) sonuçlarıdır ve romanda betimlendiği gibi adeta içgüdüsel, sefil bir yaşam sürmektedirler. Çünkü bilindiği gibi istisnaî durumlar dışında normal olarak insan doğası, hayatta kalmaya programlanmıştır. Yani insan hayatta kalabilmek için her türlü zulme, işkenceye, eziyete, zillete katlanabilir. Bu durum, Freud'un "Yaşam içgüdü" (yahut Eros) dediği şeydir.

Freud'a göre yaşam, "yaşam içgüdü" (*life instinct / Eros*) (Budak, 2000: 274) ile "ölüm içgüdü" (*death instinct / Tanatos*) arasındaki sürekli savaşımdan doğan bir dengedir (Tura, 60). Bu karşıt itkiler, insan davranışlarını da belirler. Cinsellik dahil olmak üzere yaşamı sürdüreceği her türlü davranış yahut saldırganlık, yıkım, intihar, ölüm gibi olumsuz etkiler doğuran davranışların hepsi insanoğlunun ortak yanlarıdır (Budak, 568-69) ve yine Freud'un 'tekrarlama zorlanımı' (*repetition compulsion*) dediği bir döngü içinde devam etmektedir (Budak, 2000: 734).

Yazarın romandaki temsilcisi diyebileceğimiz Talebe Murat Yıldırım'ın en büyük arzusu büyük bir yazar olmak ve "insanın doğası" üzerine çekincesiz yazmaktır:

"Kendi şahsında insanoğlunun doğasını hiçbir şeyden korkmadan, hiçbir şeyden utanmadan bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı kuruyordu." (47).

Gerçekten de roman boyunca insanoğlu hakkında birçok genelleme yapılır. Çünkü bunlar insanlığın ortak geçmişinden süzülerek bugüne ulaşmış evrensel gerçeklerdir. Örneğin, romandaki geri dönüşlerle anlatılan baskı dönemlerinde "zaman böyle" diyerek suçu zamanın üzerine atanlar da vardır. İyi bir karakter olan Ali Asker hoca aslında bunda "zamanenin" değil insanların daha doğrusu "iyi" ile "kötü"nün yani romandaki karşılığıyla Hürmüz ve Ehrimen'in dünya başlangıcından beri süren savaşı olduğunu düşünür:

"Oysa sen kendi elinle bir insanın (suçsuz bir insanın; zavallı bir insanın, bir aile reisinin) ölüm fermanını imzalamışsan eğer, bunda zamanenin ne gibi bir suçu olabilir? Zamane sana ortam hazırlamıştır en fazla. Dünya yaratıldığı günden beri Ehrimen'le Hürmüz birbiriyle mücadele edip duruyorlar mı?" (225)

Öte yandan insan ölümlüdür. Ne kadar uzun yaşamak isterse istesin ölüm karşısında (oğlunun ölümünü elleri ellerinde seyretmek zorunda kalan

(432) zalim ve zengin Abdul Gaffarzade gibi) çaresizdir. Çünkü zalimler de ‘insan’dır ve sürerek, öldürerek dağıttıkları ailelerin geride yalnız kalan fertleri gibi yalnızdırlar. Stalin⁸, Bağirof, Abdul Gaffarzade hepsi Murat Yıldırım’ın hikâyesindeki palmiye gibi yalnızdırlar. Bu zalimlerin üzerine bazen bir insanî kırılma ve iyilik hâli çöker gibi olursa da bunun ya bir oyun (267) ya da Abdul Gaffarzade gibi zaaf oluşturacağından korkarlar (417).

İnsanoğlu doğası gereği bu geçici yaşamdan kâm almaya bakar ve bu geçici dünya için her türlü insanî değerinden ödün verebilir, vazgeçebilir. Ölmek için, rahat yaşamak için güce, paraya boyun eğer, zulme sessiz kalır, haksızlıklara göz yumar ama ölüm, eninde sonunda herkesi bulur:

“Günlerin birinde onlar da ölecek, hayat ise devam edecekti yine. Bu gerçeğin farkında olan bir tek talebe Murat Yıldırım değildi elbette (bundan emindi ne de olsa!), ne var ki bu kadar basit bir düşünceyi kuşaktan kuşağa devredip duran şey, **insanoğlunun bu basit gerçek** (ölüm R.T.) **karşısındaki çaresizliği**di. Bugün talebe Murat Yıldırım’ın aklından geçenler bin sene sonra (insanoğlu atom bombalarının ve nükleer başlıkların yardımıyla kendini mahvetmezse eğer) başka birinin aklından geçecekti aynen. Yeryüzü çok değişmiş olacaktı elbette, ama bu basit gerçek aynı kalacaktı, talebe Murat Yıldırım bundan tamamıyla emindi” (54).

Öte yandan, zalim yöneticiler insanın doğası hakkında bu bilgilerle sahip olduklarından doğru analizleri yaparak diğerlerini rahatlıkla yönetebilmektedirler:

“... zira **insanoğlu kendi doğası gereği rahatına düşkündür**, hazıra konmayı yeğler hep; o korku olmadık sloganlar da, ideoloji de, sayısız nutuklar da faydasız kalacaktı” (258).

“... devrim öncesinde salak entelektüel Menşevikler Koba’nın kabadayı olduğu yönünde duyurular yapıyorlardı halka, ne var ki aynı faaliyetin bir sonucu olarak Koba ahali arasında daha çok ünlendi, **insanoğlu güce baş eğmiştir hep**.” (263)

Abdul Gaffarzade’yi öldürmeyi aklına koyduktan sonra Talebe Murat Yıldırım da can almanın insanî bir şey olup olmadığı konusunda “insanoğluna verilmiş kısıtlı akılla” (450) şöyle düşünür:

“Talebe Murat Yıldırım, bir insanın, bıçağı baka bir insanın kalbine saplama hakkına sahip olup olmadığını düşünüyordu sahiden de. **İnsanoğlu** binlerce yıldan beri bu soruyu sorup duruyordu kendine, yine binlerce yıldan beri öldürüyordu da; yani soruyu

---

⁸ Burada 1935-53 yıllarında Stalin’in sinema makinistliğini yapmış olan Ivan Sanchin’in gerçek yaşam öyküsünden sinemaya uyarlanan Andrei Konchalovsky’nin yönettiği 1992 yapımı Makinist (The Inner Circle) adlı filmi hatırlatmakta yarar var. R.T.

cevaplayacağına öldürüyordu. (...) Yeryüzündeki bütün insanlar, bütün diğere mahluklar ölümleri tadacaklardı zaten.” (462).

Talebe Murat Yıldırım'ın hikâyesindeki tuhaf Yolcu ise insanoğlunun ne istediğini tam olarak bilmediğinden şöyle yakınır:

“İnsanoğlunu anlamak çok zor!.. (...) Çok zor!.. Çok zor!.. Çok!.. Anla bakalım anlayabilecek misin!..” (497-98).

SONUÇ

Roman yüzeysel bir okuma ile sosyalist rejim altında ezilen bir toplumu anlatan bir eser gibi algılanabilir. Ancak Elçin'in amacının bu olduğunu düşünmek yanlış olur. Zira romana tarihi zemin oluşturan dönemde sosyalist olmayan ülkelerde de Türkiye⁹, Nazi Almanya'sı ve Nazi İtalya'sında¹⁰ benzer çocuk örgütlenmelerine ve hatta cadı avı gibi komünist avına çıkılan “Kızıl Panik”te¹¹ Amerika'da da romandakine benzer insanlık dışı sahnelere rastlanmaktaydı. Ama tuhaf olanı, tüm bunları insanlar, insanlara yapmaktaydı.

Andre Malraux'nün *İnsanlık Durumu / La Condition Humaine* (1933) adlı eserinde anlattığı türden insanlık durumlarının sergilendiği *Ölüm Hükmü* romanında Bakü'nün bir kenar mahallesinde kaçakçı, rüşvetçi, bencil, kumarbaz, ayyaş, dolandırıcı, bencil, riyakâr, kuşkucu insanları bir

---

⁹ Aynı yıllarda Türkiye'de de (Arap harfli) eski yazı yasaktı. Ezan Türkçe okunmakta, temel gıda maddeleri karneyle verilmekteydi. Gericici ve komünist olma suçlamalarıyla tutuklamaların yaşandığı bu yıllarda, millî bayramlarda eskiye nefretin, yeniyeye övgülerin sunulduğu geçit resimlerinde “dosta güven, düşmana gözdağı” verilmekteydi. Almanya ve İtalya'daki kadar katı olmasa da “Yavrukurt” adı altında çocuklar ve gençler örgütleniyordu. Yine bu yıllarda başta tüberküloz olmak üzere, sıtma ve Şark çıbanı gibi hastalıklar çok yaygındı. Bu türden uygulamalar için Orhan Kemal'in (1914-1970) *Murtaza* (1952) ve Rifat Ilgaz'ın (1911-1993) *Karartma Geceleri* (1974) adlı romanlara bakılabilir.

¹⁰ Nazi Almanyası'nda da gençler “Hitler Jugend” (Hitler Gençliği) adı altında örgütleniyor, âri ırk yaratmak amacıyla gençler, üreme çiftliklerinde çiftleştiriliyordu. Bu gençler arasında anne ve babasını Gestapo'ya ihbar edenler bile vardı. Aynı yıllarda İtalya'da da “Gioventu Italiana Fascista” adı altında Faşist İtalyan Gençliği oluşturulmuş bulunuyor ve bu gençler, başta Roma olmak üzere çeşitli kamplarda özel eğitime tâbi tutuluyordu.

¹¹ 1930 yılında Amerika'daki ekonomik bunalım ve II. Dünya Savaşı sonrası da SSCB'nin Doğu Almanya ve Kuzey Kore gibi ülkeleri destekleyerek sosyalizmin etki alanını genişletmesi, hidrojen ve atom bombası yapması ABD ve müttefikleri ülkelerde “Kızıl Panik” adı verilen bu paniğe yol açmıştı. 1950'lili yıllara uzanan bu dönemde özellikle Amerika'da Cumhuriyetçi Senatör Mc Carthey komünist avı ile öne çıkmıştı. Bu yıllarda sadece Amerika'da binlerce insan izlenmiş, fişlenmiş, işten çıkarılmıştı. En yakın arkadaşların ve aile bireylerinin bile birbirini suçlayıp ihbar ettiği bu dönemdeki baskıdan dolayı ülkesini terk edenler bile olmuştu.

araya getirmesi tesadüf değildir. Hatta bu noktada Elçin'in eserinin Malraux'nün eserinden daha üstün olduğunu bile söyleyebiliriz.

Ancak, yazarın amacı halkı küçümsemek, aşağılamak değildir. Çünkü insanlar doğaları gereği iyiyi de kötüyü de benliklerinde barındırırlar. Ayrıca öyle tarihler ve coğrafyalar vardır ki o tarihlerde o coğrafyalarda değil ayakta kalabilmek sağ kalabilmek bile güçtür. Romanda gerçek zamandan geçmişe yapılan atıflarla ortaya konulan şartlar Azerbaycan halkı için çok ağırdır. Bu ağır koşullar altında, yarınsız yaşayan insanlardan erdemli davranışlar beklemek elbette mümkün değildir.

Bir sanatçı olarak bütün bunların arkasında ve asıl önemli olan bir meseleyi irdeliyor bu romanında Elçin: 'İnsan'ı, 'Varoluşu' ve 'Yaşamın Amacı'nı sorguluyor ve esere edebî-estetik özellik kazandıran da bu...

Bir eserin edebî kıymeti, 'insan' ile ölçülür. "Sanatın merkezinde 'insan' vardır" (Tarım, 2010: 189) ve "sanat eseri insanı kaybettiği zaman gerisi kendiliğinden çözülür" (Tanpınar, 271). Edebiyat eseri bu merkezî işlevi ne denli yerine getirebilmişse etki alanı o denli geniş olur ve eser, kendi kültürel dairesini de aşarak evrensel boyuta ulaşır.

Yaşamı bütünüyle betimleyebilmenin imkânsız, hatta "absürt" olduğunu söyleyen Elçin'in asıl amacı da 'insan'ı anlatmaktır (Elçin, 2010: 142, 44). Ama 'insan', trajik olduğu kadar psikolojik bir varlıktır. İnsanlığın arkaik dönemlerinden bugüne taşınan, çocuklukta şekillenen ve yaşam boyu üzerinden atamadığı ve psikolojisine doğal olarak davranışlarına, ilişkilerine yansıyan birçok özelliği vardır. Öz yaşamını sürdürme, beslenme ve sürü içgüdüsüne sahiptir. Lider tarafından yönetilen bir sürünün bireyidir, sürüye ayak uydurur, otoriteye düşkündür, güce boyun eğer. Stalin döneminden Brejnev'in son yıllarına uzanan bir tarihî zemine oturan romanında Elçin, Azerbaycan halkının psikolojik durumunu başarıyla aktarmasını bilmiştir.

Öte yandan, psikolojik travmalara yol açan tarihî olaylara tanık olmuş ve baskı altında rüyalarına, gündüzdüşlerine ve bir regresyon olarak çocukluğa sığınan roman kahramanların çoğu ya çocukluklarında psikolojik bir travma yaşamış ya da Hüsrev Hoca gibi evlât acısı görmüş kimselerdir.

Kahramanlarının iç dünyasını "bilinç akışı tekniği"yle olabildiğince objektif olarak veren Elçin, hem eserden beklenen inandırıcılığı sağlamış hem de 'okur'u pasif durumdan kurtarmıştır. Bilindiği gibi 'okur'un pasif durumdan kurtulup aktif bir konuma geçmesi, Alımlama Estetiği'nin önem verdiği bir husustur. Elçin bu sayede kendisi 'yorum' yapmaktan kurtulur, bunu 'okur'a bırakır.

Yine romandaki zamanı da 'kronolojik zaman' olarak değil 'psikolojik zaman' olarak değerlendirmek gerekir. Zira roman zamanı, "aktüel", "yakın geçmiş", "uzak geçmiş" olarak iç içe geçmiş zaman dilimlerinden oluşmaktadır. Bu bize Bergson'un zaman anlayışı olan

‘dureé’yi anımsatır. Bilindiği gibi bu felsefi anlayışa göre zaman, anlardan değil onların oluşturduğu bir süreklilikten doğar ve geçmiş, gelecek hepsi bu ‘ân’da toplanmıştır. “Bilinç akışı”nın isim babası William James (1842-1910) de bilincin, tıpkı Bergson’un ‘dureé’si gibi sürekli bir akış halinde olduğunu söyler. Yani, insan hem ‘ân’ı yaşar hem geleceğe dönüktür ama bellek yardımıyla sürekli geçmişten beslenir. Tabii, bunları yakalamak (Alımlama Estetiği gereği) ‘okur’a kalmıştır.

Elçin’in *Ölüm Hükmi* adlı romanında dünya edebiyatının önde gelen isimlerinin yanı sıra resim, müzik, tiyatro ve opera gibi diğer güzel sanat dallarına yer verildiğini görürüz. Romanda adı geçen bu eserler, insanlığın ortak değerlerini aktaran çağları aşan eserlerdir. Edebî kimliğini çok yönlü okumalara borçlu olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz Elçin’in, romanında bu birikimini cömertçe kullandığını görürüz.

Yaşamın gagesinin irdelendiği noktalarda, Camus, Kafka ve Joyce’un eserlerini okuduğunu bildiğimiz Elçin’de varoluşçuluktan gelen birçok etkinin de bulunduğunu ama onun bu etkiyi kendi kültür potasında erittiğini söyleyebiliriz. Romandaki Kafkaesk ve fantastik unsurlarla varoluşun sorgulanması buna örnek olarak gösterilebilir.

Romanın sonlarında yer alan ve esere metinlerarasılık katan “Her Şey Geçiyor” adlı hikâyede ölüm, varoluşun gagesi üzerine düşüncelerin yoğunlaştığını görürüz. Öte yandan roman boyunca, kıssalardan, hikâyelerden tiyatro eserlerine, müziğe kadar her vesile ile sanata yapılan vurgu da bu yüzden önemlidir.

Sanatçının, roman kahramanlarından Prof. Fazıl Ziya’nın muayene ettiği insanlara sık sık tiyatroya gitmelerini tavsiye etmesinden söz etmesi, boşuna değildir. Bu oyunlarda sergilenen insanlık durumlarından ders çıkarılabilse rüşvet, yolsuzluk, kayırmaca ve benzeri tüm sahtekârlıklar olmayacak, kin, nefret gibi insanoğlunun kalbini körelten kötülükler belki de yeryüzünden tamamen silinebilecektir.

Romanın şahıs kadrosu gibi romanda adı geçen kurgu ve gerçek birçok isim vardır. Romanın bir yerinde, “Bunca insanı akılda tutmak güç” (493) diyen Elçin, gerçek ve kurgu birçok ismi okuyucunun da hatırdta tutamayacağını bildiği halde onlara romanında yer vermesinin nedeni büyük ölçekte asıl gerçekliği “ölümlü/geçici dünya”yı gözler önüne sermek ve okuyucuyu düşündürmektir. Çünkü bütün bu insanlar geçmiş ve artık dünyada değildir.

İnsanlık durumları, insanoğlunun değişimine paralel olarak her zaman çoğalacak ve her zaman Elçin gibi ‘farkındalık’¹² sahibi yazarlar tarafından eserleri aracılığıyla sergilenmeye devam edecektir. Sanatçıya düşen, bu “insanlık durumları”nı sergilemektir. Bu yönüyle insanlığı daha erdemli düşünmeye ve davranmaya yöneltecek olan sanat, sanatçıyı da ölümsüz kılacaktır.

KAYNAKLAR

- BUDAK, Selçuk (2000), **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CEBECİ, Oğuz (2004), **Psikanalitik Edebiyat Kuramı**, İstanbul: İthaki Yayınları.
- (EFENDİYEV) Elçin (2010), **Kırk Ambar**, (Türkiye Türkçesine aktaranlar: Azad Ağaoğlu-Mehdi İsmailoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- (EFENDİYEV) Elçin (2013), **Ölüm Hükmü**, (Türkiye Türkçesine aktaran: Azad Ağaoğlu) İstanbul: Ötüken Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1965), **Rüyalar Üzerine İki Deneme**, (Çeviren: İbrahim Türek), İstanbul: Varlık Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1983), **Psikanaliz Üzerine**, (Çeviren: A. A. Öneş), İstanbul: Say Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1996), **Kitle Psikolojisi**, (Çeviren: Kâmuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınevi.
- FREUD, Sigmund (1995), **Sanat ve Sanatçılar Üzerine**; (Çeviren: Kâmuran Şipal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GEDİKLİ, Yusuf (1994), “Elçin ve Hikâyeleri”, **Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MORAN, Berna (2001), **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2008), **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, (Yayıma Hazırlayan: Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- TARIM, Rahim (2002), **Kültür, Dil, Kimlik: Behçet Necatigil’in Şiir Dünyası**, İstanbul: Özgür Yayınları.
- TARIM, Rahim (2010), “Güneşe Karşı Konuşma”, **Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel’e Armağan**, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

---

¹² Bu konuda bkz.: Rahim Tarım; **Kültür, Dil, Kimlik: Behçet Necatigil’in Şiir Dünyası**, Özgür Yayınları, İstanbul 2002, s. 313-320.

- TARIM, Rahim (2013), **Çocukluk ve Şiir (Zamanın ve Mekânın Ötesi)**, İstanbul: Özgür Yayınları.
- TURA, Saffet Murat (2007), **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, İstanbul: Kanat Kitap.
- WELLEK (Réne)-WARREN (Austin) (1993), **Edebiyat Teorisi**, (Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel) İzmir: Akademi Kitabevi.

TEŞVİK SİSTEMİNİN MADEN SEKTÖRÜNE ETKİLERİ VE GÜNCEL DÜZENLEMELER

Taner ERCAN*

ÖZET

Küreselleşme sürecinin de etkisi ile ülke ekonomilerinde önemli dalgalanmalar yaşanmaktadır. Söz konusu dengesizlikleri de gidermek adına birçok ülke üretim ve ihracata ilişkin kapasitesini, pazar payını artırmaya yönelik esnek, çok amaç ve araçlı, ekonomiye doğru zaman ve miktarda kanalize edilebilen teşvik sistemleri geliştirmişlerdir. Ülkemizde de bu çerçevede Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda 2012 yılında Bakanlar Kurulu Kararı yayımlanmış ve ilgili karara istinaden önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda yeni teşvik sisteminin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları içeren, Bakanlar Kurulunun 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar”ı 19.06.2012 tarihinde ve söz konusu karara ilişkin 2012/1 numaralı tebliğ 20.06.2012 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İlgili karar ve tebliğlere göre Türkiye’de madenler öncelikli yatırım çerçevesinde değerlendirilmiş, sektör için önemli bir destek ve gelişim faktörü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yatırım, teşvik sistemi, destek, faiz desteği, maden sektörü, teşvik belgesi.*

---

* Uludağ Üniversitesi, SBE Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi.

ABSTRACT

The Effects of Incentive System For Mining Industry and Current Regulations

There are many important fluctuations in country's economies related with globalisation's effect. Many countries are improved new incentive system which can be insert to economy for prevent to disequilibrium and increase production capacity and improve market shares of their countries. There are made many regulations in this way by 2012 dated council of minister decision and it is stated in our country's development plans and yearly plans. In this context, 15.06.2012 dated and 2012/3305 decision of council of minister regarding "Government Supports Related With Investments" and 2012/1 numbered decision of council of minister endured to enforcement on 20.06.2012 date with official gazette. Mining industry appraised as a preferred investment issues in Turkey according to related official decisions of government and it ensured important support and improvement factor for mining sectors.

Key Words: *Investment, incentive system, support, interest support, mining sector, incentive certificate.*

1. GİRİŞ

Günümüzde artan globalleşme süreci ve dünya ticaretinin Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Dünya Sağlık Örgütü (WTO), Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi uluslararası kuruluşlar ile bölgesel düzeyde yaygınlaşması sayesinde, pazar hacminin yatırım lokasyonu belirlemesi faktörü de önemli derecede zayıflamıştır. Söz konusu durumda birçok ülke hammadde, yarı mamul ve enerji piyasasında küresel ticareti etkiler hale gelmiştir. Bununla beraber ticari rekabet daha da artarak ülkeler açısından ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir büyüme hedefleri ülkelerin vazgeçilmez politikalarının arasında öncelikli hale gelmeye başlamıştır. Ayrıca birçok ülke bu çerçevede oluşabilecek küresel ekonomik istikrarsızlıkların önüne geçmek, üretim ve pazar hacmini arttırmak için çeşitli teşvik programları uygulamışlardır. Ülkeler, küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukları da engellemek adına ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda teşvikler aracılığı ile yatırım hacmini arttırarak istihdamın, ihracatın, vergi gelirlerinin ülke varlıklarına katkısını amaçlamaktadırlar.

Ülkemizde de yatırım kapasitesinin artırılması, bölgesel gelişmişlik düzeylerindeki farkların ortadan kaldırılması, yatırımların verimli olacak bölgelere yönlendirilmesi, teknolojik gelişmelere entegrasyonun sağlanması ve ulusal ve uluslararası rekabete uyum hedefleri doğrultusunda geçmişten

günümüze kadar birçok teşvik programı uygulanmıştır. Söz konusu programlar zaman içerisinde ekonomik ve siyasi gereklilikler çerçevesinde değişiklikler göstermiştir. Bu kapsamda oluşan teşvik unsurları amaçlanan makroekonomik hedefler doğrultusunda şekillenmiş olup, en son geçerli olan teşvik sistemi Bakanlar Kurulunun 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar olmuştur.

2012/3305 sayılı karar birçok destek unsurunu içermekte olup, madencilik sektörü için tarihi bir önem arz etmektedir. Söz konusu karara göre bazı yatırım konuları öncelikli olarak belirlenmiştir. Aralarında madencilik sektörünün de bulunduğu kararın 17. maddesine göre, öncelikli yatırım konuları belirlenmiş ve bu konularda yatırım yapan yatırımcılara ülkenin neresinde veya hangi bölgesinde olursa olsun 5. bölgede uygulanan teşvik ve desteklerine sahip olacağını hüküm altına almıştır. Bu kapsamda madenlere ayrıcalıklı bir destek sağlama çabasının gösterilmekte olduğu ilgili karar ile tevsik edilmiştir. Ayrıca bunun bir göstergesi de “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin” 2012/1 sayılı usul ve esasların belirlenmiş olduğu tebliğdir. Ülkemizde söz konusu karar ve tebliğe ilave olarak günümüz ticari hayatının ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi için birçok değişikliğin yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu makalede 2012/3305 sayılı karar doğrultusunda yürürlükte bulunan teşvik sisteminin maden sektörüne etkileri ve bu kapsamda yapılan son değişiklikler ile teşvik uygulamalarında sektörün ihtiyaçlarına yönelik tavsiyeler belirtilecektir.

2. TEŞVİK KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE TEŞVİKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Teşvik Kavramı ve Önemi

“Teşvik” kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, devlet tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve maddi olmayan destek, yardım ve özendirmelemdir. Bu kavramın tanımına bakıldığında teşvik, bir ekonomide ulaşılmaya hedeflenen ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda gelişmesi istenen ekonomik faaliyetlere devlet eliyle sağlanan maddi, hukuki destekler ve kolaylıklar şeklinde ifade edilmektedir (Topaloğlu ve Ercan, 2012: 49).

Bir başka tanıma göre teşvik, Arapça sevk kökünden türemiş olup sevk verme, cesaretlendirme, gayrete getirme ve kışkırtma anlamına gelmektedir. Teşvik, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmelemler olarak da tanımlanabilir (İncekara, 1995: 9).

1994 Dünya Yatırım Raporunun yapmış olduğu tanıma göre ise teşvikler, yatırımın yapılacağı alanın, yapılacak yatırım büyüklüğünün; yatırım maliyetlerinin azaltılması, karlılığının artırılması ve/veya karşılaşılan risklerin azaltılması yollarının kullanılması suretiyle hükümet tarafından yatırımcıya sunulan avantajlardır. Teşvikler kısaca hükümetlerin yatırımcılara, yatırım projesinin büyüklük, tür ve konumunu etkilemek amacıyla sağladığı finansal destekler olarak tanımlanabilir (Kaymak, 2005: 11).

Bahsedilen tanımlarda yer alan anlayışların temelinde kaynakların ülke ekonomisi açısından daha yararlı kabul edilen alanlara yönlendirilmesi söz konusudur. Burada önemli olan nokta, teşviklerle elde edilmesi gerekenlerin, yani amaçlananların ne olduğu ve bunlar karşısında ne gibi ödünler verileceğidir. Devletlerin teşvik yoluyla ne amaçladığı, uygulanan ekonomik düzene göre değişmekle birlikte en temel hedef, refah seviyesinin yükseltilmesi, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi ve belirli mal ve endüstri gruplarının da rekabete dayanabilir hale getirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Teşvikler, temelde sosyal faydaları özel faydalarını aşan üretim faktörlerinin, faaliyete geçirilmesi amacıyla uygulanan maddi veya hukuki uygulamalardır. Bu bağlamda teşvikler özellikle üretimin desteklenmesi ve artırılması ile ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde oldukça büyük önem arz etmektedir (Kokko, Ari ve Magnus, 2003: 6).

Global ekonomilere bakıldığında bazı ülkeler rekabetin getirdiği ilave maliyetleri özel yatırım projelerine verilen direkt destekler ile aşmaya çalışmaktadırlar. Maliyeti yüksek olan bu rekabet faktörüne rağmen ayrıca bölgesel desteklerin avantajlarından da yararlanmaktadırlar. Bu kapsamda yararlanılan teşvikler ve iyileştirmeler çerçevesinde yatırımcılar başta proje ve üretim, pazar risklerini azaltmakta, yolsuzluk ve yönetsel olumsuzlukların önüne geçmektedirler (Cho, 2013: 106).

Teşvikler gelişmekte olan ülkelerde iç piyasanın büyümesinde, dış piyasalarda rekabet gücünün artmasında ve dolayısıyla ihracat gücünün artmasında, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında ve refah düzeyinin artmasında önemli bir yere sahiptir. Teşvikler, yatırım ve kaynak kıtlığı, kurumsallaşma yetersizliği, doğal kaynaklardan yeterli düzeyde faydalanılamaması, girişimcilerin eğitim yetersizliği gibi nedenlerde gelişmekte olan ülkelerde ekonominin temeline dayandırılmaktadır (İncekara, 1995: 10).

2.2. Türkiye’de Teşviklerin Tarihsel Gelişimi

Gelişmiş ülkeler, kaynakların daha iyi kullanılmasında, verimliliğin artmasında ve işsizlik oranının minimumda tutulmasında teşviklere ihtiyaç duymaktadır. İster gelişmiş, ister gelişmekte olan ülkelerde olsun, teşvikler gerçekleştirilmesi zor yatırımların hayata geçirilebilmesi için, yatırımcısına

önceden veya sonradan verilen ödüllerdir. Ülkeler, kaynaklarına, coğrafi konumlarına, gelişmişlik düzeylerine, politik durumlarına göre yatırım stratejileri belirlemektedirler. Teşviklerin esası ekonominin büyümesi için yapıyor olması amacına yönelmekte olup, bu sürecin dünya genelinde yıllar itibarı ile üç aşamadan geçtiğini belirtmek mümkündür, bunlar;

- 1940'lı yıllarda üretim maliyetlerinin azaltılmasına yönelik, düşük maliyetli krediler, emlak vergisi indirimleri ve ucuz arazi tahsisleri gibi politikaların olduğu birinci aşama,

- 1970'li yıllarda başlayıp 1980'lere kadar devam eden, teşviklerin sosyal maliyetinin beklenen faydasının üzerine çıkmaya başlaması ve verilen vergisel avantajlara rağmen beklenen yatırımların yetersiz olması nedeniyle teşvik tedbirlerinin küçük ve orta ölçekli kuruluşların yaratılması veya genişletilmesi üzerinde odaklanmış olduğu ikinci aşama,

- 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan, rekabetçilik üzerine odaklanmış “esnek üretim” anlayışı ile bütünleştirici, ana firmanın yerel üretim ağı içinde yer alan küçük firmaların yeni teknoloji ve nitelikli işgücünü daha etkin bir organizasyon içinde rekabet, işbirliği, karşılıklı güven ve dayanışma içinde kullanan bir stratejinin teşvik politikalarının oluşturduğu üçüncü aşamadır (Küçüker, 2000: 135).

Ülkemizde ise genel olarak teşvik sistemi ve teşvik politikalarının tarihi gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanmaktadır. Türkiye'deki teşvik uygulamalarında izlenen politikalar, dönemler itibarıyla ülkede izlenen iktisat ve maliye politikaları ile paralel bir gelişim göstermiştir. Türkiye'de genel olarak dönemler itibarıyla izlenen politikalar şöyle sıralanabilir:

a) 1923-1929 dönemi karma ekonomi politikasının uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde dış ticaret politikaları üzerinde Lozan Anlaşması hükümlerinden kaynaklanan sınırlamalar hakim olmuştur. 1927 yılında çıkartılan 1055 sayılı “Teşviki Sanayi Kanunu”nda sınıflı işletmelerin kuruluş döneminde alınması gereken vergi, resim ve harçlardan indirim yapılması ve muafiyet sağlanması; makine, tesis, hammadde ve yardımcı madde alımlarında gümrük muafiyeti sağlanması gibi birtakım vergi teşviklerine yer verilmişse de hedefler gerçekleştirilememiştir,

b) 1929-1940 döneminde, Türkiye ekonomisi dışı kapanmış ve devlet desteği ile korumacı, milli bir sanayileşme hareketine girilmiştir,

c) 1940-1960 döneminde, dışı kapalı, korumacı ve dış dengeye önem veren politikalar terk edilerek liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır,

d) 1960-70 yılları: 1960'larda ekonomi politikalarında planlama dönemi başlamıştır. Türkiye'de teşvik araçları gerçek anlamı ile planlı

dönemde uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde ithal ikameci tüketim sanayilerinin kurulması, teşviki ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur.

e) 1970-80 yılları arasında ara ve yatırım malları sanayinin kurulması ve teşviki hedeflenmiştir,

f) 1980 yılından bu yana dışa açık ve liberal bir ekonomi politikalarının uygulanması söz konusudur. 1980'lerden sonra ithal ikameci politika terk edilmiş, ithalatta uygulanan kontrol ve yasakların kaldırılması süreci başlatılmıştır. Uygulanan politikalarla ihracat artışının sağlanması da hedeflendiğinden ihracatın teşvik edilmesi yönündeki politikalara hız verilmiştir (Giray, 2008: 84)

Türk teşvik sistemi açısından önemli bir dönüm noktası 1985 yılıdır. Bu yılda karşılıksız hibe şeklinde bir teşvik aracı olan “Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu” (KKDF) uygulaması başlatılmış ve bu sayede teşvikli yatırımlarda büyük bir artış sağlanmıştır. Ülkemizdeki teşviklerin gelişimi açısından önemli diğer bir gelişme ise, 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üye olunması ve Gümrük Birliği’ne girilmesi için başlatılan süreçtir. Bu süreçle birlikte Türk teşvik sisteminde ciddi değişiklikler yaşanmış ve yatırım teşviklerinde sektörel seçicilik yerine bölgesel gelişmişlik düzeyleri temel alınmıştır. Ülkemizde yatırımların teşviki açısından oldukça önemli diğer bir gelişme ise 16 Temmuz 2009 tarih ve 27290 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2009/15199 sayılı teşvik sistemidir (Tuncer, 2009). Bu teşvik sistemi öncelikle, illerin özelliklerini ve potansiyellerini dikkate alan teşvik araçlarıyla desteklenen yeni bir sistem olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu sistemle birlikte Türkiye’nin bölgelerarası eşitsizliklerini gidermek ve bölgesel gelişmesini sağlamak amacıyla 40 yıldır uygulanmakta olan “kalkınmada öncelikli yöreler” politikası sona erdirilmiş ve sosyal ekonomik gelişmişlik açısından 4 bölge olarak kademelendirilerek, 81 ilin tamamı teşvik kapsamına alınmıştır (Yavan, 2011: 67).

2009/15199 sayılı teşvik sistemi önceki teşvik yapılanmalarından daha geniş kapsamlı olmasına rağmen ekonomide karşılaşılan hızlı gelişmelere yeterince cevap verememiştir. Bu nedenle ekonomik riskleri bertaraf etmek ve yüksek büyüme oranlarının devamlılığını sağlamak, ithalatı ikame etmek ve dış kaynakları etkin bir şekilde kullanmak için var olan teşvik sistemini daha avantajlı hale getiren ve teşvik unsurlarını artıran yeni bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 19 Haziran 2012 tarih ve 28328 Sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki Kararı” ile mevcut teşvik sistemi yeni baştan düzenlenerek bölge sayısı 6’ya çıkarılmıştır. Söz konusu karar irdelendiğinde, kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen

hedefler doğrultusunda tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesi, üretim ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesi, uluslararası doğrudan yatırımların artırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2012/3305: 1).

3. MADEN SEKTÖRÜNÜN TEŞVİK SİSTEMİ İÇİNDEKİ KONUMU VE SEKTÖRE SAĞLANAN DESTEKLER

Madencilik teşvik konusunda yer alan kanuni süreci şu şekilde gerçekleştirmiştir. İlk defa 3213 sayılı Kanun ile kalkınmada birinci derecede özellikli yörelere uygulanan yatırım indirimi, gümrük muafiyeti ve taksitlendirmesi, kredilerde faiz farkı iadesi gibi teşvik tedbirlerinden madencilik sektörünün de yararlanacağı esası tevsik edilmiştir. 5177 sayılı Maden Kanununun 9. maddesinde de değişiklik yapılarak madencilik faaliyetlerinin Bakanlar Kurulu'nun tanıdığı teşviklerinden yararlanacağı şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. 5177 sayılı kanun tasarısındaki teşvik tedbirlerinden “en üst seviyede” ibaresi madde metninden çıkarılmış olup, 5177 sayılı Kanunla getirilen 9/I fıkra hükmü şu şekildedir: “Madencilik faaliyetleri Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen teşviklerden yararlandırılır.” Somut bir madencilik teşviki olarak, ürettiği madeni yurt içinde ve kendi tesisinde işleyip ek katma değer sağlayanlardan, Devlet hakkı oranı yarıya düşürülmüştür. 5995 sayılı kanun birinci fıkraya “Ancak hazır beton, asfalt ve yapı elemanları üretim tesisleri, imalat sanayi sektörü dışında madencilik faaliyeti kapsamında değerlendirilmez.” cümlesini eklemiştir. Anlam olarak ifade düşüklüğü taşıyan bu cümleye göre, hazır beton, asfalt ve yapı elemanları üretim tesisleri teşvikten yararlanacak madencilik faaliyeti sayılmamaktadır. Kanun koyucu, sayılan bu faaliyetleri madencilik teşviklerinin dışında bırakmak istemiş, 5177 sayılı Kanunla I. Grup madenler ve mıcır ile kaba inşaat, baraj, gölet, liman, yol gibi yapılarda kullanılan her türlü yapı hammaddesinin teşvik vermeye yeterli katma değer yaratılmayacağını peşin olarak varsaymış ve teşvik kapsamı dışında tutmuştur. Nitekim zamanla 5177 sayılı Kanun'un I. Grup madenler ve mıcır ile kaba inşaat, baraj, gölet, yol gibi yapılarda kullanılan her türlü yapı hammaddesinin her türlü teşvikin kapsamı dışında tutan hükmü yumuşatılma gereği duyulmuştur. 5446 sayılı Kanun, söz konusu madenleri her türlü madencilik teşvikleri dışında bırakan 9/III fıkra hükmünü yürürlükten kaldırmıştır. Onun yerine sayılan bu madenlerin sadece Devlet hakkının %

50 indirimli alınacağını öngören 9/II fıkra hükümlerinden faydalanamayacağını öngörmüştür. Fakat 5995 sayılı Kanunla 9/I eklenen hükümle hazır beton, asfalt ve yapı elemanları üretim tesisleri, teşvik kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bu durumda, 5446 sayılı Kanunla yapılan değişikliğin bir anlamı kalmamıştır. Dolaylı olarak 5177 sayılı Kanunla getirilen I. Grup madenler ve mıcır ile kaba inşaat, baraj, gölet, yol gibi yapılarda kullanılan her türlü yapı hammaddesinin madencilik teşvikleri kapsamı dışında bırakan sisteme geri dönülmüş olmaktadır. (Topaloğlu, 2011)

Söz konusu sürecin ardından Bakanlar Kurulunun 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar madencilik sektörü için tarihi bir önem arz etmekte olup, bazı yatırım konuları öncelikli olarak belirlenmiştir. Kararın 17. maddesine göre öncelikli yatırım konuları belirlenmiş ve bu konularda yatırım yapan yatırımcılara ülkenin neresinde veya hangi bölgesinde olursa olsun 5. bölgede uygulanan teşvik ve desteklerine sahip olacağını hüküm altına almıştır. Karara göre öncelikli yatırım konuları hakkındaki 17. maddesinin g bendinde belirtildiği üzere, 3213 sayılı Maden Kanuna göre I. Grup olarak öngörülen madenler ve diğer gruplarda yer alıp mıcır olarak kullanılan madenler teşvik sistemi kapsamı dışında tutulmuştur. Yine İstanbul ilinde gerçekleştirilecek istihraç ve/veya işleme yatırımları da teşvikten yararlanamayacaktır. Bu iki istisnanın dışında Türkiye'nin neresinde olursa olsun maden istihraç yatırımları ve/veya maden işleme yatırımları 5. bölgede uygulanan bölgesel desteklerden faydalanabilecektir. Ancak söz konusu madencilik yatırımları, 6. bölgede yer almaları halinde daha avantajlı olan 6. bölge desteklerine tabii olacaktır (Topaloğlu ve Ercan, 2013: 58).

2012/3305 karar sayesinde madenlere ayrıcalıklı bir destek sağlanması gerçekleşmiş ve maden teşvik sürecine önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca bunun bir göstergesi de Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin 2012/1 sayılı usul ve esasları belirlenmiş olduğu tebliğdir. Madencilik sektörü 5. bölge teşviklerine sağlanan destekler sayesinde önemli ayrıcalıklara sahip olmaktadır. Bu çerçevede genel hatlarıyla 2012/3305 sayılı kararın 17/g maddesine istinaden öncelikli yatırım konuları kapsamında değerlendirilen destekler şu şekilde yer almaktadır:

BÖLGESEL TEŞVİKLER							
DESTEK UNSURLARI		I	II	III	IV	V (Maden istihraç/işleme)	VI
KDV İstisnası		VAR	VAR	VAR	VAR	<u>VAR</u>	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR	VAR	VAR	VAR	<u>VAR</u>	VAR
Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB Dışı	15	20	25	30	<u>40</u>	50
	OSB İçi	20	25	30	40	<u>50</u>	55
Sigorta Primi İşveren His. Desteği (Destek Süresi)	OSB Dışı	2 YIL	3 YIL	5 YIL	6 YIL	<u>7 YIL</u>	10 YIL
	OSB İçi	3YIL	5 YIL	6 YIL	7 YIL	<u>10 YIL</u>	12 YIL
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR	VAR	VAR	VAR	<u>VAR</u>	VAR
Faiz Desteği		YOK	YOK	VAR	VAR	<u>VAR</u>	VAR
Gelir Vergisi Stopaj Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	<u>YOK</u>	10 YIL
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği (Destek Süresi)		YOK	YOK	YOK	YOK	<u>YOK</u>	10 YIL

Kaynak: 2012/3305 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

3.1. KDV İstisnası

2012/3305 sayılı “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar”ın 10. maddesinde belirtildiği üzere 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu gereğince, teşvik belgesine haiz yatırımcılara bu kapsamda yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri KDV’den istisna edilebilir. Aynı hüküm, teşvik belgesinin veya teşvik belgesi kapsamı makine ve teçhizatın devir işlemleri ile makine ve teçhizat listelerinde set, ünite, takım vb. olarak belirtilen malların kısmi teslimlerinde de uygulanır. (Resmi Gazete, 2012/3305: 10).

3.2. Gümrük Vergisi Muafiyeti

Kararnamenin 9. maddesinde gümrük muafiyeti düzenlenmiştir olup, maden yatırımları bilindiği gibi 5. bölgede uygulanan teşvik ve desteklerine sahiptir. Ayrıca, teşvik belgelerinde ithal sabit yatırımlara önemli katkı sağlayacak olan gümrük muafiyeti maden istihraç yatırımları ve/veya maden işleme yatırımları için de var olan destek unsurudur. Bu kapsamda katma değer vergisi istisnasında olduğu gibi, teşvik edilmeyecek yatırım konuları ile aranan koşulları sağlamayan yatırım konuları hariç olmak üzere, asgari yatırım tutarının üzerindeki tüm teşvik belgeli yatırımlar için uygulanabilecek bir teşvik aracıdır.

Yine kararnamenin 9. maddesinin 6. fıkrasında, teşvik belgesine müracaat edilme şartı ile teşvik belgesine bağlanmamış makine ve teçhizatın ithaline de Bakanlığın görüşüne istinaden Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca, teşvik belgesi kapsamında muafiyet tanınabilecek ve istisna edilebilecek vergi ve kesintilerin toplam tutarı kadar teminatın alınması suretiyle müsaade edilebilmektedir. Bu maddeye göre maden istihraç yatırımları ve maden işleme yatırımlarının vazgeçilmez parçası olan makine ve teçhizatların ithalatı esnasındaki muafiyet açısından da büyük önem arz etmektedir. Uygulama sürecinde teminatla ithalatta, bir defada verilecek teminat süresi azami altı aydır. Teminat süresi içerisinde teşvik belgesinin düzenlenememiş olması halinde süre uzatımı için Gümrük ve Ticaret Bakanlığına müracaat edilmekte olup, teminatın başlangıç tarihi, eşyanın serbest dolaşıma giriş tarihidir. Yatırımcının, teminatın çözümü için teminat süresi içinde (ek süreler dahil) teşvik belgesi ve eki ithal makine ve teçhizat listesi ile birlikte Gümrük ve Ticaret Bakanlığına müracaat etmesi gerekir, aksi takdirde teminat irat kaydedilmektedir. (Resmi Gazete, 2012/3305: 9).

3.3. İndirimli Kurumlar Vergisi Oranı Yoluyla Yararlanılacak Destek

Kurumlar Vergisi Kanununun (KVK) 32/A maddesi ve 2009/15199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde büyük ölçekli yatırımlar ve bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında gerçekleştirilen yatırımlarda, gelir veya kurumlar vergisi öngörülen yatırıma katkı tutarına ulaşmıyaya kadar bölgelere göre değişen oranlarda vergi indirimine konu edilmekte olup, indirimli kurumlar vergisi oranı uygulamasına yatırımın kısmen veya tamamen işletilmesine başlanılan hesap döneminden itibaren sadece bu yatırımdan elde edilen kazanca uygulanabilmektedir (Resmi Gazete, 2012/3305: 15).

Bu durum yatırımcılar açısından, yatırımın finansmanında katkı sağlaması açısından çok yeterli görülmemiş ve eleştiri konusu edilmiştir. Destekten sadece işletme döneminde ve yatırım teşvik belgesi konusu yatırımdan elde edilen kazanç üzerinden yararlanılması halinde, destekten yararlanma süresi uzayabilmekte, ayrıca, yatırımcıların diğer ekonomik faaliyetlerinden elde ettikleri kazançların yatırıma yönlendirilmesi zorlaşmaktadır. Yürürlükte bulunan teşvik sistemine, yatırımcının diğer faaliyetlerinden elde ettiği kazançlarına indirimli kurumlar vergisi uygulanması imkanı getirilmek suretiyle, yatırımların finansmanına daha yatırım aşamasında destek sağlanmakta, böylece yatırımlar daha fazla özendirilmektedir.

KVK 32/A maddesinde yapılan değişiklik ve Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ile belirlenecek illerde, yatırıma başlama tarihinden itibaren ilgili maddeye göre hesaplanacak yatırıma katkı tutarına

mahsuben, toplam yatırıma katkı tutarının % 50'sini ve gerçekleştirilen yatırım harcaması tutarını geçmemek üzere; yatırım döneminde kurumun diğer faaliyetlerinden elde edilen kazançlarına indirimli kurumlar vergisi oranı uygulamak suretiyle yatırıma katkı tutarını kısmen kullandırmaya, bu oranı her bir il grubu için % 80'e kadar artırma veya % 0'a kadar indirme hususunda Bakanlar Kuruluna yetki verilmektedir. Böylece yatırımcı yatırımlarını tamamen bitirmeden teşvik unsurlarından yararlanmaya başlamaktadır.

Buna göre kurumlar, yatırıma başlama tarihinden itibaren, hesaplanacak yatırıma katkı tutarına mahsuben ;

- 2, 3, 4, 5, ve 6. bölgelerde yapılacak yatırımlar için,

- BKK ile belirlenen yatırıma katkı oranına göre hesaplanan yatırıma katkı tutarı kadar ve,

- yatırım döneminde gerçekleşen yatırım harcaması tutarını geçmemek üzere,

- yatırım döneminde kurumun diğer faaliyetlerinden elde edilen kazançlarına indirimli kurumlar vergisi oranı uygulamak suretiyle yatırıma katkı tutarını kısmen kullanabileceklerdir (Gökmen, Temmuz 2012).

2012/3305 sayılı Karara göre, 31.12.2016 tarihine (2016/8715 no'lu değişiklik) kadar başlanacak yatırımlar için bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar için ayrı ayrı olmak üzere, öngörülen yatırıma katkı tutarı, vergi indirim oranı ile yatırım ve işletme döneminde uygulanacak yatırıma katkı oranları aşağıda yer almaktadır.

BÖLGESEL TEŞVİK UYGULAMALARINDA VERGİ İNDİRİMİ				
Bölgeler	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Vergi İndirim Oranı (%)	İşletme / Yatırım Döneminde Uygulanacak Yatırıma Katkı Oranı (%)	
			Yatırım Dönemi	İşletme Dönemi
I. Bölge	15	50	0	100
II. Bölge	20	55	10	90
III. Bölge	25	60	20	80
IV. Bölge	30	70	30	70
V. Bölge	<u>40</u>	<u>80</u>	<u>50</u>	<u>50</u>
VI. Bölge	50	90	80	20

Kaynak: 2012/3305 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Örneğin Bursa bölgesinde mermer istihracında bulunan bir maden şirketi (Bursa ili 1. Bölgede bulunmasında rağmen) 5. Bölge teşviklerinden faydalanacağından, 20.000.000 TL tutarındaki bölgesel teşvik kapsamında yapmış olduğu bir yatırım üzerinden % 40 yatırıma katkı oranı hesaplanacaktır. Hesaplanan 8.000.000 TL yatırıma katkı tutarı indirimli kurumlar vergisi yoluyla devlet tarafından sağlanacaktır. 8.000.000 TL tutarındaki yatırıma katkı tutarının % 50 si olan 4.000.000 TL yatırım döneminde elde edilen tüm kazançlar üzerinden, % 50 si olan 4.000 000 TL ise işletme döneminde elde edilen kazanç üzerinden indirimli kurumlar vergisi yoluyla yatırımcıya geri verilebilecektir. Ancak yatırım döneminde indirim konusu edilecek tutar gerçekleştirilen yatırım harcaması tutarını aşamayacaktır.

6322 sayılı Kanununun 39 uncu maddesinde öngörülen ve 5520 sayılı KVK'nun 32/A maddesi kapsamında yatırım döneminde diğer kazançlar üzerinden katkı tutarı kullanılarak kullanılmasına ilişkin düzenleme 01/01/2016 tarihinden (2016/8715 no'lu değişiklik) itibaren elde edilen kazançlara uygulanacaktır.

Yukarıda belirtilen yatırıma katkı oranları, yatırım ve işletme dönem oranları 31.12.2016 tarihine kadar başlanan yatırımlar için geçerlidir. 01.01.2017 tarihinden (2016/8715 no'lu değişiklik) sonra başlayan 5 nci bölge yatırımları kapsamında değerlendirilen maden istihraç yatırımları ve/veya maden işleme yatırımları için oranlar ilgili tarihte düşmektedir. Bu çerçevede yatırıma katkı oranı %30, kurumlar vergisi indirim oranı %70 ve uygulanacak kurumlar vergisi oranı da %6 olarak dikkate alınacaktır (Topaloğlu ve Ercan, 2012: 58).

3.4. Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği

Yürürlükte bulunan teşvik sistemi kapsamında, diğer bir teşvik unsuru olarak belirtilen ve yapılacak olan yatırımlarda istihdam edilecek işçilerin ücretleri üzerinden hesaplanan sigorta primi işçi ve işveren hissesinin belli bir kısmı ya da tamamının devlet tarafından karşılanmasına yönelik olarak 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun Ek 2 nci maddesinde değişiklik yapılmıştır.

Yapılan değişiklik ile yatırımlarda Devlet yardımları çerçevesinde Bakanlar Kurulunca belirlenen illerde yatırım teşvik belgesi kapsamında yapılacak yatırımlarda yatırımcılar üzerindeki istihdama ilişkin yükün azaltılması amaçlanmaktadır. 2012/3305 karar çerçevesinde 5 nci bölgede gerçekleştirilecek yatırımlara ilişkin istihdam edilen ve 31/12/2016 tarihine kadar (2016/8715 no'lu değişiklik) başlanılan yatırımlar için süre ve oranları 12. maddenin 2 nci ve 4 ncü fıkrasında açıkça belirtilmiş olup, 2012/1 no'lu tebliğ çerçevesinde uygulama detayları vurgulanmıştır. Bu bağlamda desteklenen yatırımların süre ve oranları şu şekildedir;

Bölgeler	31/12/2016 tarihine kadar (bu tarih dahil) başlanılan yatırımlar	1/1/2017 tarihinden itibaren başlanılan yatırımlar
1	2 yıl	-
2	3 yıl	-
3	5 yıl	3 yıl
4	6 yıl	5 yıl
5	7 yıl	6 yıl
6	10 yıl	7 yıl

Kaynak: 2012/3305 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Ayrıca, yararlandırılan sigorta primi işveren hissesi desteğinin tutarı, bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında desteklenen yatırımlarda sabit yatırım tutarının aşağıda belirtilen oranlarını geçmemektedir.

Bölgesel Teşvik Uygulamaları	
Bölgeler	Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteğinin Sabit Yatırım Tutarına Oranı (%)
1	10
2	15
3	20
4	25
5	35
6	50

Kaynak: 2012/3305 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Yukarıda da belirtildiği üzere 5. bölge kapsamında değerlendirilen maden sektöründeki istihdamlar, yedi yıl boyunca 2012/1no'lu tebliğin 14. maddesinde yer alan şartları yerine getirmek şartıyla sigorta primi işveren hissesi desteğinin sabit yatırım tutarına oranının % 35 olarak kullanılacaktır. (Resmi Gazete, 2012/3305: 12).

3.5. Faiz Desteği

Faiz desteği de katma değer vergisi ve gümrük vergisi muafiyeti gibi 2012/3305 sayılı kararname ile yürürlükten kaldırılan 2009/15199 sayılı kararname içinde yer alan ve geçmişte uygulanan bir destektir.

Yapılan düzenlemeye göre bölgesel teşvik uygulamaları ve stratejik yatırımlar ile AR-GE ve çevre yatırımları kapsamında desteklerden yararlanacak yatırımlar için bankalardan kullanılacak en az bir yıl vadeli yatırım kredilerinin teşvik belgesinde kayıtlı sabit yatırım tutarının yüzde yetmişine kadar olan kısmı için ödenecek faizin 5. bölgede yapılacak bölgesel yatırımlar için Türk Lirası cinsi kredilerde beş puanı, döviz kredileri ve dövize endeksli kredilerde iki puanı Bakanlıkça da uygun görülmesi

halinde, azami ilk beş yıl için ödenmek kaydıyla bütçe kaynaklarından karşılanabilmektedir (Resmi Gazete, 2012/3305: 11-1).

Ayrıca, bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında yapılacak yatırımlarda proje bazında sağlanacak faiz desteği tutarları 5. bölgede 700.-bin (yediyüzbin) Türk Lirasını geçemeyecek olup, Türk Lirası cinsinden kredilerde beş puanı, döviz kredilerinde ve dövize endeksli kredilerde ise iki puan olacaktır. Döviz kredisi ile gerçekleştirilecek yatırımlarda faiz desteği uygulaması, vade tarihindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz satış kuru dikkate alınarak yapılacak olup, kullanılmış makine ve teçhizat için ve kamu iktisadi teşebbüsleri dahil kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının yapacağı yatırımlar için faiz desteği uygulanmamaktadır. Kullanılan kredilerin faiz, kâr payı veya anaparalarının yatırımcı tarafından itfa planlarında belirtilen sürelerde geri ödenmemesi halinde, yapılmayan ilk ödeme ilgili aracı kurum tarafından en kısa sürede Bakanlığa bildirilmekte ve Bakanlıkça faiz desteği ödemeleri durdurulmaktadır. Yatırımcının kredi geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirdiğinin daha sonra ilgili aracı kurumca Bakanlığa bildirilmesi halinde, bildirim takip eden dönemler için faiz desteği ödemeleri başlangıçta öngörülen ödeme tarihlerinde herhangi bir uzatmaya gidilmeksizin tekrar başlatılmaktadır. Kredi geri ödemesine ait yükümlülüklerin yeniden aksaması halinde ise faiz desteği ödemesine son verilmektedir. Kararda Teşvik belgesi kapsamındaki yatırımın başka bir yatırımcıya devredilmesi durumu da öngörülmüştür. Bu çerçevede teşvik belgesinde öngörülme şartıyla ve aracı kurumca da uygun görülmesi halinde, yeni yatırımcı için eski itfa planındaki vade, miktar ve benzeri şartlar değiştirilmeksizin bakiye kredi için düzenlenecek yeni itfa planına göre faiz desteği ödenmesine devam etmek zorundadır, aksi takdirde faiz desteği uygulaması durdurulmaktadır (Topaloğlu ve Ercan, 2014: 67).

Faiz desteği ödemesinin yapılabilmesi için 2012/1 no'lu tebliğin 13. maddesi, 4. fıkrasının a ve b bentlerine göre 31/05/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu uyarınca Türkiye genelinde Sosyal Güvenlik Kurumuna muaccel olmuş prim ve idari para cezası borçlarının bulunmadığının veya tecil ve/veya taksitlendirildiğinin ya da yapılandırıldığının ve yapılandırmanın bozulmadığının, 21/7/1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun 22/A maddesi uyarınca Maliye Bakanlığı tahsilat dairelerine müracaat tarihinden önceki on beş gün içerisinde vadesi geçmiş borcunun olmadığına tevsik edilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere muacceliyet durumu belgelendirilmediği takdirde faiz desteğinden yararlanması söz konusu olmayacaktır. Bakanlıkça faiz desteği ödemelerinin vadeyi takip eden ayın sonuna kadar yapılması esas olup, hazine nakit dengesi veya diğer zorunlu

haller nedeniyle ödeme tarihinde Bakanlıkça değişiklik yapılabilir (BKK, 2012/1: 13/4-a).

4. TEŞVİK SİSTEMİNDE 2015 ve 2016 YILLARINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN MADEN SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

4.1. Teşvik Sisteminde 08.04.2015 tarihli 29320 sayılı Resmi Gazete’de 2015/7496 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar’ın etkileri

1. Gümrük vergisi muafiyeti açısından 2012/3305 sayılı Kararın 9. maddesinin altıncı fıkrasında “Teminatla İthalat” işlemlerine ilave süre getirilmiştir. Teminatla ithalatta bir defada verilebilecek teminat süresi altı ay olup, sürenin başlangıç tarihi eşyanın serbest dolaşıma giriş tarihidir. Bu süre içerisinde teşvik belgesini düzenlenmemiş olanlar, süre bitimini müteakip üç ay içerisinde süre uzatımı için doğrudan Gümrük ve Ticaret Bakanlığına müracaat edebileceklerdir. Verilecek ek sürenin başlangıcı bir önceki sürenin bittiği tarih olarak kabul edilecektir. Teminatla ithalat işlemi yapılmış, ancak öngörülen süre içerisinde süre uzatımı için müracaat edilmemiş ve teminatı henüz irat kaydedilmemiş olan yatırımlara ilişkin iki ay süre uzatımı talebi hakkı söz konusu değişiklik ile getirilmiştir.
2. Kararın öncelikli yatırım konuları başlıklı 17. maddesinin birinci fıkrasına (o) bendi eklenerek Maden Kanununa istinaden düzenlenmiş geçerli “Arama Ruhsatı veya Sertifikasına” sahip yatırımcıların ruhsat sahalarında yapacağı maden arama yatırımları teşvik kapsamına alınmıştır.
3. Kararın Sigorta primi işveren hissesi desteği başlıklı 12. maddesinin yedinci fıkrasına ek yapılarak, maden arama yatırımlarında sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmının Bakanlıkça karşılanabilmesine tamamlama vizesi yapılmadan önce de başlanabilme imkanı tanınmıştır.
4. Karara istinaden düzenlenen teşvik belgeleri kapsamında 01/01/2015 ile 31/12/2016 tarihleri arasında gerçekleştirilecek yatırım harcamaları için indirimli gelir veya kurumlar vergisi, hesaplanacak yatırıma katkı tutarına mahsuben, gerçekleştirilen yatırım harcaması tutarını aşmayacak şekilde ve toplam yatırıma katkı tutarının 5. Bölgede yüzde yetmişini geçmemek üzere yatırım döneminde yatırımcının “diğer faaliyetlerden elde edilen kazançlarına” da uygulanabilme imkanı getirilmiştir (Resmi Gazete, 2015).

4.2. Teşvik Sisteminde 08.04.2016 tarihli 29678 sayılı Resmi Gazete’de 2016/8715 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar’ın etkileri

1. Kararın Sigorta primi işveren hissesi desteği başlıklı 12. maddesinin 2. fıkrasındaki yatırım sürelerini belirten tarihler şu şekilde değiştirilmiştir. İkinci fıkrada yer alan "31/12/2015" ibaresi "31/12/2016" olarak; yine aynı fıkrada yer alan "01/01/2016" ibaresi ise "01/01/2017" olarak aşağıdaki şekilde değiştirilerek, maden yatırımlarında 2016 sonuna kadar yapılan yatırımlardaki destek süresi 7 yıl olarak belirlenmiştir.
2. Yine ilgili kararın “Vergi indirimi” başlıklı 15. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "31/12/2015" ibaresi "31/12/2016" olarak aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Söz konusu düzenleme ile 5. bölge için destekleri kapsamında bulunan maden yatırımlarına yönelik %40 yatırıma katkı oranından ve %80 kurumlar vergisi indirim oranından bir yıl daha faydalanma imkanı getirilmiştir.
3. Karara geçici maddeler eklenmiş olup, bu maddelerden altıncı madde “güvenlik sorunları yaşayan” bölgelerde bulunan madenler için önem arz etmektedir. Geçici madde 6’ya göre, güvenlik sorunları nedeniyle yarım kalan veya tamamlanamayan yatırımlardan 01/06/2015 tarihinden önce düzenlenen ve bu tarihi itibarıyla süresi devam eden Yatırım Teşvik Belgeleri kapsamındaki yatırımların tamamlanabilmesini teminen belgede öngörülen orijinal süreyi geçmemek üzere talep edilmesi halinde ilave süre verilebilecektir. (Resmi Gazete, 2016)

5. MADEN KANUNU GEREĞİNCE YAPILACAK BAZI HARCAMALAR İLE MADENCİLİK SEKTÖRÜNE VERİLECEK KREDİLERE İLİŞKİN ESAS VE USULLER HAKKINDAKİ YÖNETMELİK İLE GETİRİLEN DÜZENLEMELER

5.1. Genel Bilgiler

Söz konusu destek 3154 sayılı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun ile 3213 sayılı Maden Kanunu uyarınca Madencilik Sektöründe arama, teknolojik araştırma, geliştirme, proje, tesis, altyapı, istihsal ve ihracat konularında finansman kredisi vermek, yapılacak her türlü yerinde inceleme masraflarını karşılamak ve Bakanlar Kurulu tarafından alınacak karar doğrultusunda madencilik sektörünü destekleme ödemelerinde bulunmak amacıyla, Bakanlık bütçesinde açılacak özel tertiplere kaydedilecek ödeneklerden yapılacak harcamaları kapsamaktadır (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 1).

Uygulama sürecinde kredi talepleri, kredi talep formlarına uygun olarak Maden İşleri Genel Müdürlüğü'ne yapılmaktadır. Kredi talebi tek ruhsat sahası ya da birden çok ruhsat sahası için yapılabilecek olup, aynı ruhsat sahası için yalnız bir kredi türü kullanılabilir. Kullanılan kredinin tamamı geri ödenmeden aynı ruhsat sahası için yeni bir kredi talebi yapılamamaktadır. Bununla birlikte, “Maden Araştırma Geliştirme Kredisi” hariç diğer kredi taleplerinde işletme ruhsatı aranır. Faiz ödemeleri ise, 1.dilimin kullanıldığı tarihten itibaren 6.ayın sonunda başlamak üzere her 6 ayda bir yapılır ve diğer dilimlere ait anapara ve faiz geri ödemeleri de 1.dilim geri ödemeleri ile birleştirilerek aynı tarihlerde yapılır. Tahsis edilen kredinin, kullanılacak her dilimi için ayrı ayrı ve ait olduğu dilimin kullanılmasında ilgili dilim miktarının 1,2 katı tutarında banka teminat mektubu istenmektedir. Yapılan mali ve teknik kontrollerde verilen kredinin projeye uygun olarak kullanılmadığı ve kredi şartlarına uyulmadığı tespit edilirse, kredi borçlarının tamamı borcun verildiği tarihten itibaren o yıl için uygulanan en yüksek ticari kredi faizi değerinden faiz tahakkuk ettirilerek geri alınır. Söz konusu durum çerçevesinde bu tip uygulamada bulunanların yeni kredi talepleri kabul edilmemektedir.

Maden Kanunu Gereğince Yapılacak Bazı Harcamalar ile Madencilik Sektörüne Verilecek Kredilere İlişkin Esas ve Usuller kapsamında madencilik sektörüne verilecek kredilerle ilgili başvuru taleplerini değerlendirmek, uygun görmek veya reddetmek ve bu konulardaki gerekli işlemleri yapmak üzere Madencilik Teşvik, Destekleme ve Kredi Komisyonu oluşturulur. İlgili Komisyona sunulmak üzere Proje Değerlendirme Raporları hazırlanır ve kredilerin tahsislerine Komisyon'ca karar verilir. Programa alınan ve gerekli şartları yerine getiren madencilere verilecek krediler, ilgili tahakkuk dairesince hazırlanarak Bakanlık Bütçe Dairesi Başkanlığı ve Merkez Saymanlık Müdürlüğü'ne intikal ettirilmektedir. Tahakkuk Müzekkeresi ve ekine ayrıca “Komisyon Kararı” eklenerek ilgili tertiplere gider kaydedilmek suretiyle bu işleri yürütmekle görevli bankaya aktarılmaktadır (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-d/e).

5.2. Kredi Türleri

5.2.1. Maden Araştırma Geliştirme Kredisi

Maden araştırma ve geliştirme kredisi, ruhsat sahası içerisinde maden rezervinin ve diğer özelliklerinin tespiti ve projelendirilmesi amacıyla yönelik olarak sondaj, jeofizik araştırma ve bunun gibi diğer teknolojik çalışmaların yerine getirilmesi için yapılacak etüt bedelinin %50'si tutarına kadar verilebilmektedir. Ancak, söz konusu etütlerin Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'ne yaptırılması halinde kredi tavanı, Komisyon'ca etüt bedelinin % 75'ine kadar arttırılabilmektedir. Kredinin vadesi azami 3

yıl olup, süresi ve geri ödeme durumu Proje Değerlendirme Raporu'na göre Komisyon'ca belirlenir. Faiz oranı, T.C. Merkez Bankası'na aylık belirlenen değişken faiz oranının en az 15 puan altında olmak üzere Komisyon'ca tespit edilir. Kredi, yapılacak etütlerin terminine uygun olarak Komisyon'ca tespit edilecek dilimler halinde kullanılmakta olup, bir sonraki ödeme dilimi faaliyet gerçekleşmeden yapılmamaktadır. (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-a)

5.2.2. Tesis, Tevsii ve Yenileştirme Kredisi

Söz konusu kredi türü, talep konusu maden ile ilgili tesis, tevsii ve yenileştirme yatırımları ile bunların altyapılarında (yol, su elektrik) kullanılmak üzere açılacaktır. İlgili kredinin miktarı, süresi ve ödemesiz dönemi düzenlenecek Proje Değerlendirme Raporuna göre Komisyon'ca belirlenmektedir. Kredinin vadesi azami 5 yıl olup, faizi T.C. Merkez Bankası'nca aylık belirlenen değişken faiz oranının en az 5 puan altında olmak üzere Komisyon'ca tespit edilir. Kredi, yatırım termin planına uygun olarak Komisyon'ca tespit edilecek dilimler halinde kullanılmakta olup, bir sonraki ödeme dilimi faaliyet gerçekleşmeden yapılmamaktadır. (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-b)

5.2.3. İşletme Kredisi

Maden işletmelerinde karşılaşılan “işletme sermaye yetersizliğine” destek olmak amacıyla verilebilmekte olup, bu kredinin vadesi azami 3 yıldır. Söz konusu kredinin miktarı, vadesi ve ödemesiz dönemi Proje Değerlendirme Raporu'na göre Komisyon'ca tespit edilmektedir. Kredinin faizi T.C. Merkez Bankası'nca aylık belirlenen değişken faiz oranının en az 2 puan altında olmak üzere Komisyon'ca tespit edilmekte ve kredi defaten veya dilimler halinde kullanılmaktadır (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-c).

5.2.4. İhracat Kredisi

İhracat kredisi, maden ihracatında bulunan işletmelerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere, belirli şekil ve şartlarda kullanılabilir. Bunlar ihracata hazırlık kredisi ve akreditifi açılmış veya vesaik karşılığı ihracat kredisi çeşitlerinden oluşmaktadır. İhracata hazırlık kredisi, ihracata yönelik olarak bağlantısı yapılmış madenin üretim süresindeki finansmanını temin için tahsis edilebilir. Kredi miktarı yurtdışı taşımacılığı hariç tutulmak üzere Proje Değerlendirme Raporunda hesaplanan işletme giderlerinin azami %50'si kadardır ve kredinin vadesi azami 1 yıldır. Akreditifi açılmış veya vesaik karşılığı ihracat kredisi ise, akreditifi açılmış veya vesaik karşılığı ihraç edilecek madenin ihraç süresine kadar geçecek süre için finansmanın temini amacıyla kullanılabilir. Kredi miktarı “yurtdışı taşımacılığı” hariç tutulmak üzere Proje Değerlendirme Raporunda hesaplanan işletme giderlerinin azami

%50'si kadardır ve kredinin vadesi azami 6 aydır. Bu kredinin faiz oranı T.C. Merkez Bankası'nın aylık belirlediği değişken faiz oranının en az 10 puan altında olmak üzere Komisyon'ca tespit edilmekte olup, açılacak kredinin tamamı bir defada kullandırılabilir (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-d).

5.2.5. Stok Kredisi

İç ve dış piyasa şartları nedeniyle kısa vadede ürününü pazarlamakta güçlük çeken madencilere malın piyasaya sürülmesi, stoklama maliyeti, nakliye ve ambalaj vs. masraflarını karşılamak üzere belirtilen alanlarda verilebilen bir kredi türüdür. Bunlar ihracata yönelik stok kredisi ve yurtiçi stok kredileridir. Söz konusu kredi türlerinden ihracat yönelik stok kredisi, ihraç edilmek üzere üretilip stoklanmış madenler için tahsis edilebilir. Bu kredinin miktarı stok değerinin azami %40'ı kadar olup, azami vadesi 6 aydır. Yurtiçi stok kredisi ise, yurt içinde tüketilecek madenler için tahsis edilebilir. Kredi miktarı stok değerinin %20'si kadar olup, vadesi azami 6 aydır. Faiz T.C. Merkez Bankası'nca belirlenen değişken faiz oranından yüksek olmamak üzere, Komisyon'ca belirlenir. Açılan kredinin tamamı bir defada kullandırılabilir (Resmi Gazete, 14.06.2012 tebliğ: 8-e).

6. TEŞVİK SİSTEMİ KAPSAMINDA MADENCİLİK SEKTÖRÜ ÖZELİNE YÖNELİK İYİLEŞTİRİLMESİ TAVSİYE EDİLEN KONULAR

Bilindiği üzere madencilik sektörüne yönelik teşvikler 2012/3305 sayılı kararın 17/g maddesine istinaden V. bölge kapsamına alınmıştır. Söz konusu maddeye göre “Maden istihraç yatırımları ve/veya maden işleme yatırımları (4/6/1985 tarihli ve 3213 sayılı Maden Kanununda tanımlanan I. grup madenler ve mıcır yatırımları ile İstanbul ilinde gerçekleştirilecek istihraç ve/veya işleme yatırımları hariç) öncelikli yatırım konuları” kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede öngörülen maden yatırımları önemli bir istihdam kaynağı yaratmaktadır. Küresel rekabetin ve ekonomik krizlerin etkin olduğu günümüz koşullarında maden sektörüne VI. bölge teşvikleri kapsamında olan “Gelir Vergisi Stopaj” desteği önemli bir katkı sağlayacaktır. Tavsiye edilen desteğin 2012/3305 sayılı kararın 14 ncü maddesine yer alan şartlar kapsamında değerlendirilerek, yatırımın kısmen veya tamamen faaliyete geçtiği tarihten itibaren 10 yıl süreyle verilecek muhtasar beyanname üzerinden tahakkuk eden vergiden terkin edilmesi yerinde olacaktır.

Madencilik sektöründe yatırımın doğası gereği vazgeçilmez ihtiyaçlar bulunmaktadır. Bu doğrultuda ilk yatırım maliyeti arasında önemli bir yer tutan şantiyelerdeki prefabrik binalar, konteynırlar, koronaklar ve büyük iş makinaları için yapılan bakım-servis binaları gibi

yatırımlar, teşvik belgesi dahilinde değerlendirilmemekte ve üretim dışı yatırımlar olarak 2012/3305 sayılı karar çerçevesinde teşvik kapsamına alınmamaktadır. Madenler bulunduğu yerde istihraç edilebileceği gerçeğinden hareketle, bu tür yatırımların teşvik kapsamına alınması yerinde olacaktır. Ayrıca, söz konusu yatırımlar işletmeler açısından ayrı bir vergisel avantaj yaratabilecektir. Bu çerçevede ilk yatırım maliyetine etki eden söz konusu harcamalar teşvik belgesine ilave edildiğinde yatırıma katkı oranını arttırarak, 5520 sayılı KVK 32/A gereğince indirimli kurumlar vergisi uygulanmak suretiyle önemli bir vergi avantajı sağlayabilecektir. Bu yüzden bahsedilen yatırımların 20012/3305 sayılı karar çerçevesinde yatırım teşvik kapsamına alınması, madenlerin etkin bir şekilde değerlendirilmesi açısından faydalı olacaktır.

2012/3305 sayılı kararın 2-b maddesinde belirtilen AR-GE tanımı “madencilik sektörü” de dikkate alınarak genişletilmelidir. Bu çerçevede 08.04.2015 tarihli 29320 sayılı Resmi Gazete’de 2015/7496 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Kararda değişiklik yapılmıştır. Fakat söz konusu değişiklik belirli maden gruplarında yer alan arama ruhsat ve sertifikasına sahip yatırımcıların yapmış olduğu maden arama yatırımlarına destek sağlamaktadır. Maden arama yatırımları 3213 sayılı Maden Kanununun göre arama ruhsatı veya sertifikasına sahip bütün maden yatırımcılarının ihtiyacıdır. Bu bağlamda madencilik sektöründe tevsik edilebilen önemli miktarda maden arama giderleri bulunmakta olup, AR-GE çalışmalarına yönelik madencilik sektörüne özgü birçok harcama bulunmaktadır. Kararın 17. maddesinin g bendinde öncelikli yatırım konuları çerçevesinde değerlendirilen maden sektörü için bu ve benzer çalışmaların tüm madenler için genişletilerek destek kapsamına alınması gerekmektedir. Çünkü madencilik sektöründe, sondaj, simülasyon, karot, gps ve diğer AR-GE’ye yönelik teknolojisi ve maliyeti yüksek birçok harcama ve yatırım yapılmaktadır. Belirtilen harcamaların her aşaması tevsik edilse bile ilgili hüküm uyarınca yine de teşvik kapsamına dahil edilememektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere ilave bir düzenleme yapıp, maden sektörüne özgü AR-GE tanımının genişletilmesi, maden arama yatırımlarının tüm madenler için teşvik kapsamına dahil edilmesi sektörün geleceği açısından çok büyük önem arz etmektedir.

2012/3305 sayılı kararın 11. maddesinde yer alan faiz desteği başvuru sürecinde işletmeler, yatırım süresince her yeni başvuruda birden fazla aracı kuruma (bankaya) talepte bulunamamaktadır. Bu durum da işletmeler aleyhine haksız rekabet ortamı oluşturmakta ve hatta faizlerin yükselmesi durumunda hazine zararına sebebiyet verebilmektedir. Söz konusu durum çerçevesinde 2012/1 no’lu tebliğin 13. maddesinin 3. fıkrasında yer alan “aracı kurum ile çalışma zorunluluğu” yeniden

düzenlenmelidir. Ayrıca, Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ile bankalar arasındaki protokolde yeni düzenlemeler yapılarak işletmelere faiz desteği süresince farklı aracı kurum ile çalışma imkanı verilmelidir. Bunun yanında, faiz desteği oran ve tutarları günün gerçeklerine uygun olarak arttırılmalıdır.

2012/3305 sayılı Kararın 15. maddesinin 6. fıkrasında rödovans sözleşmelerine bağlı olarak yapılan yatırımlar vergi indirim desteğinden yararlanamamaktadır. Maden sektörü özelinde ruhsat sahalarına yönelik ihale, satış ve devir işlem maliyet ve süreçlerinden dolayı rödovans sözleşmeleri çok sıklıkla kullanılmaktadır. Sektörün genel yapısında birçok maden türünde bu tür işlemler ilave yatırımlar ile gerçekleştirilmektedir. Maden yatırımları ve ruhsat işlemleri incelendiğinde birçok yatırımın rödovans sözleşmeleri çerçevesinde sonuçlandırıldığı gözlemlenecektir. Madencilik ve bu kapsamda yapılacak ilave yatırımları teşvik etmek adına rödovans sözleşmesine bağlı olarak yapılan yatırımların vergi indirim desteğinden faydalandırılması yerinde olacaktır.

SONUÇ

Madencilik, yüzyıllardır uygarlıkları şekillendiren önemli faktörlerden biri olmuştur ve madenler hayatın tüm aşamalarına sirayet etmiş bulunmaktadır. Madenlerin bu kadar önemli bir kapsam alanı olduğu düşünüldüğünde insan hayatı için vazgeçilmez unsurlar arasında olduğu bir gerçektir. Ülkemiz de doğal kaynaklar açısından dünya çapında öneme haiz bulunmaktadır. Ancak ülke ekonomisinde madencilikğin önemi analiz edildiğinde hak ettiği yeri ve desteği alamadığını görmekteyiz. Fakat madencilik sektörüne katkı sağlamak ve geliştirmek adına yürürlükte bulunan teşvik sistemi sayesinde çok ciddi adımlar atılmıştır. 2012/3305 sayılı karar ve 2012/1 no'lu tebliğ ile madenlerin ülke ekonomisinde ayrıcalıklı bir yerde bulunduğu vurgulanmıştır. Karar ve tebliğ uygulama potansiyeli olarak önemli hareket kabiliyetine sahip olmakla birlikte yorum aşamasında birtakım olumsuzlukların yaşandığı bir gerçektir.

Hem var olan olumsuzlukları gidermek hem de maden sektörüne sağlanan avantajları arttırmak için mevcut teşvik sisteminin günün ihtiyaçları doğrultusunda revize edilmesi yerinde olacaktır. Yapılacak iyileştirmeler sayesinde maden sektörüne küresel çerçevede önemli rekabet imkanı sağlanacak olup, madenlerimizin ülke ekonomisine ve istihdama döngüsü hızlandırılmış olacaktır. Bu kapsamda kaynaklarımızı etkin ve verimli olarak kullanmamız, kalkınma ve büyümeyi devam ettirebilmemiz ülkemize katma değeri yüksek maden yatırımları kazandırmaktan geçmektedir. Yatırım sürecinde, 2012/3305 sayılı karara ilişkin mevcut teşvik sistemi çerçevesinde olduğu gibi öncelikli yatırım konuları madencilik sektörü lehine

genişletilerek desteklerin arttırılması sağlanmalıdır. Bu çerçevede maden sektörüne yönelik olarak yapılacak yatırımlara sermaye akışı sağlanabilir ve sürdürülebilir madencilik önü açılabilir.

KAYNAKÇA

- Giray, F. (2008), *Vergi Teşvik Sistemi*, (1. Baskı), Bursa: Ezgi kitabevi.
- Gökmen, S. (2012). Yatırım Teşviklerinde Yeni Dönem Başlıyor. *Vergi Sorunları Dergisi*, 286, 137-148.
- İncekara, A. (1995). Türkiye’de Teşvik Sistemi: Genel Değerlendirme, *İTO Yayınları*, 1995-10, 8-9.
- Joong-Wan Cho, (2013). Foreign Direct Investment: Determinants, Trends in Flows and Promotion Policies, *Business Management Dynamics*, 2 (69), 106-107.
- Kaymak, H. (2005). Yabancı Doğrudan Yatırımları Arttırmak için Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?. *Maliye Dergisi*, 149, 10-11.
- Küçüker, C. (2000). Teşvik Teorisi: Ekonomi Argümanlar ve Endüstri Politikaları. *Türkiye Ekonomi Kurumu*, 35, 135-136.
- Kokko, Ari ve Magnus, Blomström. (2003). The Economics Of FDI Incentives. *Political Economy of International Business*, 168,5-6.
- Kurumlar Vergisi Kanunu. (2006). *T.C. Resmi Gazete*, 26205, 21 Haziran 2006.
- Maden Kanunu. (1986). *T.C. Resmi Gazete*, 18785, 04 Haziran 1986.
- Maden Kanunu Gereğince Yapılacak Bazı Harcamalar ile Madencilik Sektörüne Verilecek Kredilere İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Tebliğ, *T.C. Resmi Gazete*, 24785, 14 Haziran 2002.
- Topaloğlu, M. (2011). *Maden Hukuku*, Adana: Karahan Kitabevi Yayınları, 978-605-4454-05-1.
- Topaloğlu, M., Ercan, T. (2012). Madencilik Sektöründe Yeni Teşvik Uygulamaları. *Legal Hukuk Dergisi*, 119, 49-65, ISSN 1303-9210.
- Topaloğlu, M., Ercan, T. (2013). Yeni Teşvik Sistemi ve Değişikliklerin Madencilik Sektörüne Uygulanması. *Sektör Maden Dergisi*, 46, 58-61.
- Topaloğlu, M., Ercan, T. (2014). Teşvik Sisteminde 09.05.2014 ve 06.08.2014 Tarihli Değişikliklerin Madencilik Sektörüne Etkileri. *Türkiye Madenciler Derneği: Sektörden Haberler Bülteni*, 53, 62-68.
- Tuncer, S. (2009). Dört Bölge Yeni Yatırım Teşvik Sistemi. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, 69,

http://www.lebibyalkin.com.tr/dergi_icerik_p.asp?dicerik_id=124
(28 Nisan 2016'da ziyaret edildi).

- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar. (2012/3305). *T.C. Resmi Gazete* 28328, 19 Haziran 2012.
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar. (2012/1). *T.C. Resmi Gazete* 28329, 20 Haziran 2012.
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar. (2015/7496). *T.C. Resmi Gazete* 29320, 08 Nisan 2015.
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar. (2016/8715). *T.C. Resmi Gazete* 29678, 08 Nisan 2016.
- Yavan, N. (2011). Bölgesel Teşviklerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22 (81), 65-70.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)ın soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Sürelî yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.